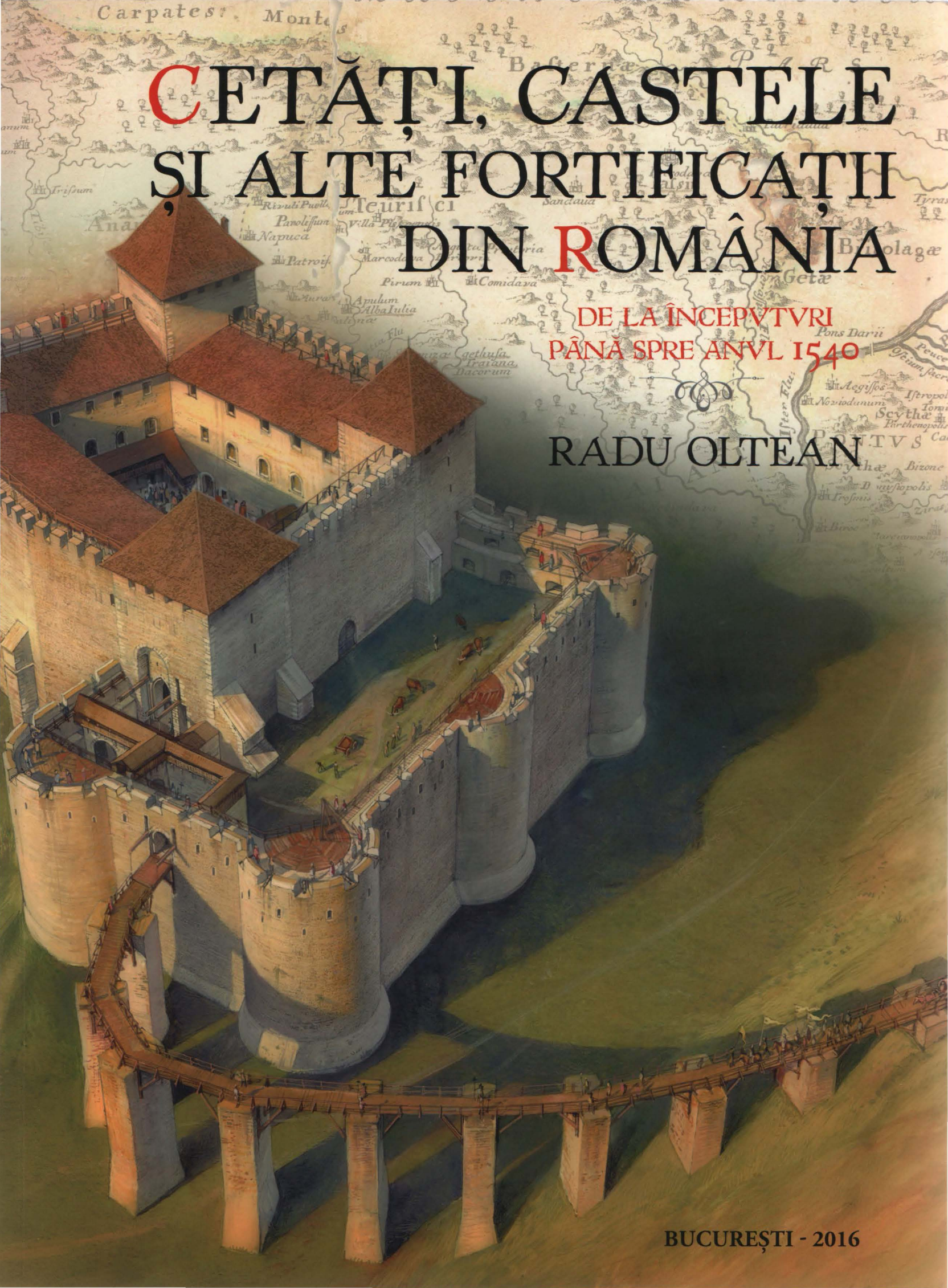

CETĂȚI, CASTELE ȘI ALTE FORTIFICAȚII DIN ROMÂNIA

DE LA ÎNCEPUTURI
PÂNĂ SPRE ANUL 1540

RADU OLTEAN

BUCUREȘTI - 2016

Într-o perioadă în care interesul pentru istorie și din ce în ce mai scăzut, o asemenea carte reprezintă o gură de aer proaspăt. Cititorii vor afla mai multe despre construcțiile de apărare ridicate de strămoși, deseori cu eforturi supraomenești, într-o lume în care ideea de siguranță lipsea aproape cu desăvârșire.

Turn (azi dispărut) al bisericii
fortificate din Bod (jud. Brașov).
Detaliu dintr-o gravură colorată
de Ludwig Rohbock, 1857
(Biblioteca Academiei Române).

CASTELE, CETĂȚI
ȘI ALTE FORTIFICAȚII
DIN ROMÂNIA

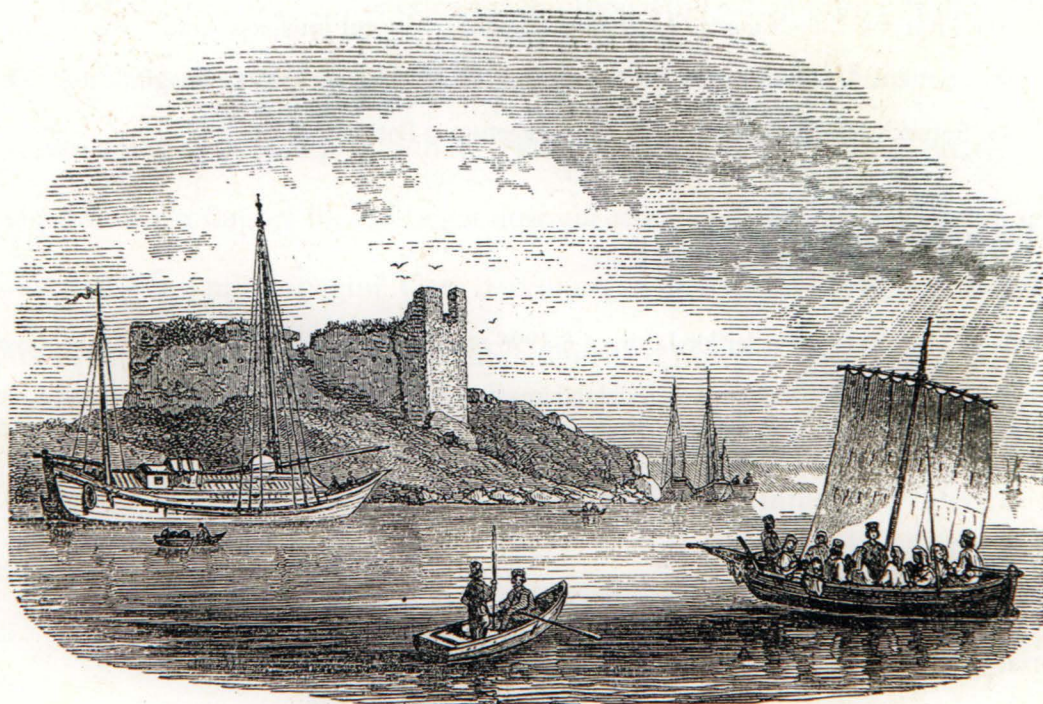
CASTELE, CETĂȚI ȘI ALTE FORTIFICAȚII DIN ROMÂNIA

DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ CĂTRE ANUL 1540

RADU OLTEAN

WITH AN ENGLISH OVERVIEW

TRANSLATED BY DOMNICA MACRI

Ruines du fort Saint-Georges à Giurgewo, d'après M. M. Bouquet.

ART HISTORIA

București - MMXVI

Doresc să aduc mulțumiri tuturor prietenilor și colaboratorilor, fără de care cartea aceasta nu ar fi existat. Recunoștința mea se îndreaptă, în primul rând, către istoricii și arheologii **Bogdan Ciupercă, Oana Damian, Erwin Gáll, Vitalie Josanu, Árpád-Gellért Ladó, Andrei Pogăciaș, Tiberiu Potârniche, Maria Roșu, Adrian Andrei Rusu, Victor Sava, Alexandra Teodor, Ioan Marian Țiplic, Claudia Urduzia**, care cu nesfârșită bunăvoință au acceptat să mă ajute cu sfaturi, materiale (unele inedite) și consultanță științifică.

La fel de recunoscător le sunt celor care, cu multă solitudine și generozitate, mi-au oferit spre publicare sau doar pentru studiu ilustrații, fotografii și hărți: **Emanuel Bădescu, Carmen Bem, Sándor Berecki, Alexandru Bucur, Bogdan Condurățeanu, Zsolt Csók, Cosmin Giurgiu, Florin Gogâltan, Andreas Lapidum, Andrei Nacu, Daniela Marcu, Ionuț Macri, Bogdan Manta, Oana-Cristina Poledna, Dan Sambra, Aurelian Scorobete, Ovidiu Spânu**.

Numeroși alți prieteni m-au ajutat și sprijinit sub diverse forme: **Iosif Vasile Ferenczi, Laurențiu Cliante, Traian Cliante, Ana Gruia, László Keve, Zina Macri, Sandra Oltean, Rudolf Poledna, Florian Matei Popescu, Ina Postăvaru, Valentin Sălăgean, Alexandru Skultéty, Aurel Stănică, Ciprian Udrescu**.

Consultanță științifică pentru capitolele legate de Evul Mediu transilvănean: **Adrian Andrei Rusu**

Consultanță științifică pentru capitolul Moldova: **Vitalie Josanu**

Traducerea rezumatului în engleză: **Domnica Macri**

Machetă, layout: **Dragoș Oltean, Radu Oltean**

Copertă: **Radu Oltean**, cu sugestii din partea lui **Ciprian Isac** (Atelierul de Grafică)

Redactare și corectură: **Alexandru Skultéty**

Fotografiile și ilustrațiile a căror sursă nu este menționată aparțin autorului.

Fotografiile aeriene ale unor monumente antice au fost realizate în cadrul unor proiecte culturale finanțate de Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca (Academia Română), Muzeul Județean Arad (pentru fotografia cetății de la Sântana, p. 7), Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia și Muzeul Județean Mureș (pentru imaginile realizate de Zoltán Czajlik în colaborare cu Sándor Berecki: cetatea Blidaru, p. 10, Sarmizegetusa și Potaissa, p. 13).

© Art Historia, București, 2016

ISBN 978-973-0-21428-4.

Prezenta lucrare se află sub incidența prevederilor Legii nr. 8/1996 privind dreptul de autor și drepturile conexe (cu modificări).

Reproducerea integrală sau parțială a textului sau a materialului imagistic, prin indiferent ce metodă (mecanică, electronică), se poate face doar cu acordul scris prealabil al editorului sau autorilor.

S.C. Art Historia S.R.L.

Tel.: 0744 48 68 68

e-mail: art.historia@gmail.com

Coperta a IV-a: Castelul Huniazilor. Gravură (pictată apoi) de Ludwig Rohbock, 1857

Pagina 3: Ruinele cetății Giurgiu. Gravură de Michel Bouquet, *Album Moldo-Valaque*, 1847

Tatălui meu, Radu Oltean (1942–2015),

*căruia îi datorez pasiunea
pentru istorie și ruine de cetăți*

INTRODUCERE

În mai toate epocile trecute, cetățile au fost o prezență firească în existența societăților omenеști. După epocile lor de strălucire, au urmat, din felurite motive istorice, perioade de declin, apoi chiar de uitare, multe dintre vechile fortificații devenind, cu timpul, simple „cariere“ de piatră. Abia din veacul al XIX-lea, romantismul a văzut în cetăți triste și pitorești rămășițe ale unor mărețe și glorioase vremuri apuse. Și azi suntem fascinați de vechile cetăți, sub zidurile cărora încercăm sentimente de respect și copleșitoare emoții.

Din păcate, prea puține fortificații, cetăți și castele au dăinuit, în integralitatea lor, până în zilele noastre. Se întâmplă, pe de altă parte, ca multe dintre cele care au supraviețuit vicisitudinilor timpului și au ajuns până în zilele noastre să fie tratate, de persoane și autorități nepăsătoare, cu prea puțin respect. Numeroase astfel de mărturii ale trecutului ajung să dispară prin ruinare – sau, paradoxal, prin restaurări ratate.

Am încercat să adun într-o singură lucrare bogat ilustrată cele mai reprezentative monumente de acest tip. Despre subiect s-au scris mii și mii de pagini. Ceea ce propun eu nu e însă o istorie a arhitecturii de apărare în sens academic. Am evitat discuțiile prea savante despre tipurile și funcțiile acestei arhitecturi. M-am rezumat doar la cele strict necesare. Evoluția fortificațiilor de pe teritoriul României nu se deosebește semnificativ de media întregii Europe. Cu diferența că marile provincii românești au fost influențate diferit de puterile politice care le-au stăpânit sau doar le-au controlat militar.

PREISTORIA

Oamenii au încercat, din cele mai vechi timpuri, să se protejeze de pericolele din exterior, fie ele animale sălbatice, fie – mult mai des – grupuri umane agresive. Soluțiile și formulele găsite de oameni spre a se apăra au fost cam aceleași de-a lungul istoriei. Configurația terenului a jucat cel mai important rol în găsirea unui spațiu în care oamenii să se simtă protejați. Primul criteriu de alegere a unui loc de trai stabil era o apă curgătoare. De-a lungul ei, oamenii căutau terase sau platouri cu margini abrupte, unde accesul să poată fi dificil și controlat. După aceea, au apărut amenajările: valul, șanțul, gardul (palisada), zidul, turnul au fost elementele de bază pe care s-a bazat apărarea. Ele s-au repetat și combinat în timp, diferențele fiind legate de puterea fizică sau economică a grupului care a construit fortificația.

În neolitic, cu mai bine de șapte mii de ani în urmă, de cele mai multe ori amenajările ce protejau așezările se limitau la specularea avantajelor naturale,

completate uneori cu șanțuri. Există însă și cazuri deosebite. Relativ recent, a fost cercetată la **Turdaș-Luncă** (județul Sibiu)¹ o întinsă așezare fortificată neolitică (cultura Vinča-Turdaș, aprox. 4200 î.Hr.). Locuirea preistorică era înconjurată cu un sistem complex de întărituri de lemn, neobișnuite pentru acea epocă. Arheologii au descoperit urmele mai multor rânduri concentrice de șanțuri și palisade, iar accesul în incintă se făcea după traversarea unui sistem labirintic de porți, unele dintre ele flancate de turnuri de lemn.

Timp de secole, construcțiile de apărare ce puteau fi întâlnite pe teritoriul țării noastre erau șanțul cu valul de pământ, întărit uneori cu structuri de lemn și pietre, și palisadele. Acestea din urmă puteau fi construite din pari înfiți vertical unul lângă altul

¹ Sabin Adrian Luca, Cosmin Ioan Suciu, *Sistemul de fortificații eneolitice de la Turdaș-Luncă, județul Hunedoara* (vezi bibliografia).

Două sate ce au aparținut culturii neolitice Cucuteni: unul dintre ele, cercetat integral între 1949 și 1950, a fost construit pe un promontoriu cu pante abrupte lângă satul Hăbășești (comuna Strunga, jud. Iași). Au fost dezgropate patruzeci și patru de locuințe și anexe, o așezare dens locuită, într-o perioadă în care o comunitate avea, de obicei, doar opt-zece locuințe. În dreptul limbii de pământ pe unde era posibil accesul, au fost săpate două șanțuri: unul mai adânc și lat dintr-o râpă în cealaltă, altul întrerupt la capete. La Târpești (comuna Petricani, jud. Neamț), fortificația a fost mai simplă: un simplu șanț, dublat probabil de un val format din pământul scos din șanț, și de un gard. Cel mai probabil, era făcut să țină animalele periculoase la distanță.

*Cetatea de la Cornești-Iarcuri
(reconstituire de Aurelian Scorobete)*

sau la distanță unul de altul și legați cu împletituri de nuiiele. În Antichitate, au apărut palisadele duble, din două rânduri paralele de pari, cu spațiul dintre ele umplut cu pământ. Astfel, rezulta un adevărat zid de lemn și pământ cu nimic mai prejos decât unul de piatră. Palisadele erau probabil tencuite cu un strat de lut moale sau chirpici, spre a fi protejate de foc. Fortificațiile de pământ și lemn au fost folosite până aproape de zilele noastre, mai ales ca întărituri temporare.

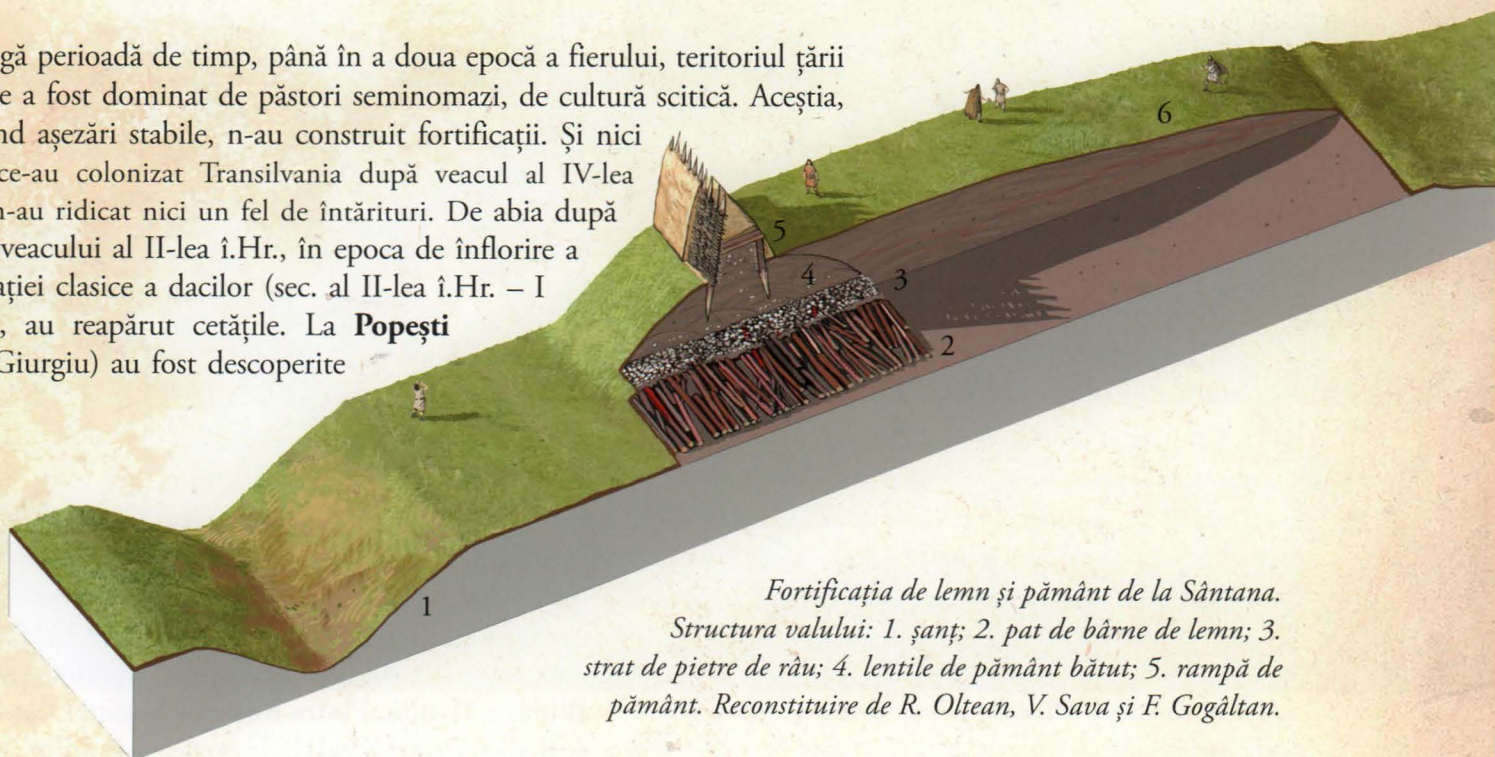
În pragul epocii bronzului (aprox. 2500 î.Hr.), odată cu sosirea dinspre nordul Mării Negre a grupurilor de păstori indo-europeni, dar și a celor de agricultori din Anatolia, agresiunile și luptele pentru resurse ori putere s-au înmulțit. Dovadă stau numărul mare de arme de bronz descoperite, dar și amenajările de apărare. Începând cu finele acestei perioade (cca 1500-1000 î.Hr.) au fost construite pe teritoriul României de azi numeroase fortificații de pământ și lemn. Uneori, aceste cetăți închid suprafețe deosebit de mari, precum sunt cele din Câmpia de Vest. La **Sântana**² (comuna Secusigiu, jud. Arad) a

fost cercetată în ultimii ani o incintă cu o suprafață de 75 ha (Cetatea Veche), a cărei val exterior de pământ (construit, la origine, pe o complexă structură de lemn și piatră), mai are și azi înălțimea de 6 m. De-a dreptul neobișnuită este fortificația de la **Cornești-Iarcuri** (comuna Orțișoara, jud. Arad), de 1722 ha, apreciată de specialiști drept cea mai întinsă cetate preistorică din Europa. Fortificația avea trei valuri concentrice. Ridicarea lor s-a realizat în timp îndelungat, iar scopul nu a fost doar cel de apărare, ci, mai curând, unul de prestigiu și de afișare a puterii. Oricât de mare ar fi fost comunitatea, n-ar fi existat niciodată suficienți apărători care să lupte de-a lungul întregii linii fortificate. Din păcate, despre contextul și oamenii care au construit aceste enorme incinte se cunoaște prea puțin. Foarte probabil la Mureșul de Jos, într-o perioadă contemporană războiului troian, s-au coagulat formațiuni politice puternice și prospere, capabile să construiască astfel de cetăți. Dincolo de cazul special al cetăților din județul Arad, în Transilvania s-au cercetat și alte incinte de la începutul epocii fierului (Hallstatt). O altă cetate din această perioadă este cea de la **Teleac**, de lângă Alba Iulia, construită pe o terasă a Mureșului.

² Cercetările arheologice de la Sântana („Cetatea Veche”), începute în anul 2007, au fost efectuate sub conducerea lui Victor Sava și a lui Florin Gogâltan. Finanțarea săpăturilor desfășurate în acest sit a fost asigurată, în mare parte, de Complexul Muzeal Arad. Ulterior, cercetările nonintruzive – precum fotografiile aeriene și modelarea 3D – au fost finanțate de Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca.

ANTICHITATEA CLASICĂ

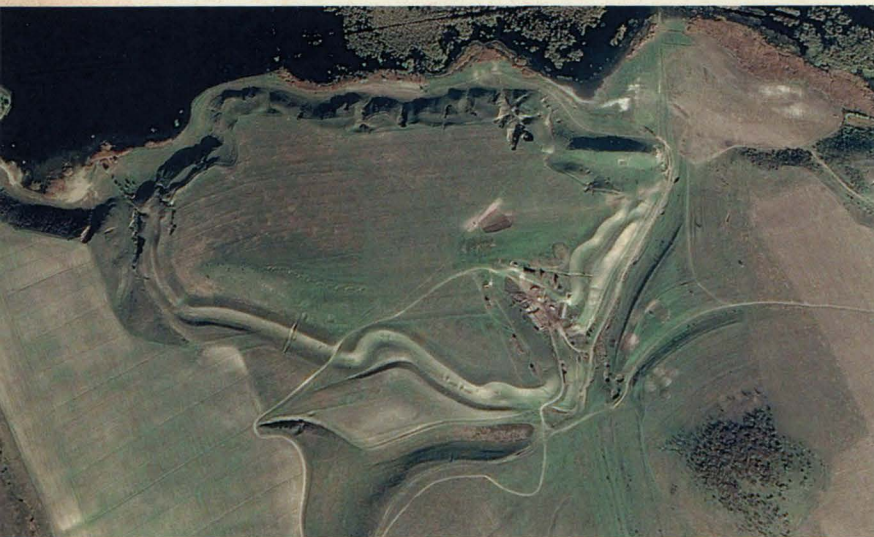
O lungă perioadă de timp, până în a doua epocă a fierului, teritoriul țării noastre a fost dominat de păstori seminomazi, de cultură scitică. Aceștia, neavând așezări stabile, n-au construit fortificații. Și nici celții ce-au colonizat Transilvania după veacul al IV-lea î.Hr. n-au ridicat nici un fel de întărituri. De abia după finele veacului al II-lea î.Hr., în epoca de înflorire a civilizației clasice a dacilor (sec. al II-lea î.Hr. – I d.Hr.), au reapărut cetățile. La **Popești** (jud. Giurgiu) au fost descoperite

*Fortificația de lemn și pământ de la Sântana.
Structura valului: 1. șanț; 2. pat de bârne de lemn; 3.
strat de pietre de râu; 4. lentile de pământ bătut; 5. rampă de
pământ. Reconstituire de R. Oltean, V. Sava și F. Gogâltan.*

Cetatea de la Sântana. Fotografie de Dan Ștefan, 2009

Cetatea de la Beștepe (comuna Mahmudia, jud. Tulcea): așezarea, aflată pe o terasă deasupra brațului Sf. Gheorghe al Dunării, a fost fortificată cu două valuri și un șanț adânc între ele. Cetatea, construită în perioada secolelor al IV-lea – al III-lea î.Hr., este atribuită geților dobrogeni (fotografie din satelit: captură GoogleEarth 2013).

Popești (comuna Mihăilești, jud. Giurgiu), dăva getică: terasa Argeșului a fost locuită și fortificată încă în prima epocă a fierului, când a fost secționată de două șanțuri mari, dublate de valuri și palisade de lemn, ce barau accesul către vârf. Câteva sute de ani mai târziu, fortificația a fost refolosită de geți, care au construit acolo un centru tribal de putere (fotografie de Carmen Bem).

urmele unei mari așezări getice fortificate, o dăvă. Astfel erau denumite așezările întărite, sedii ale unor aristocrați militari, centre meșteșugărești și comerciale importante. Alte asemenea dăve au existat la **Piscul Crăsani** (jud. Ialomița), **Răcătău** (jud. Bacău), **Sprâncenata** (jud. Olt), **Cârlomănești** (jud. Buzău), **Ocele Mari-Buridava** (jud. Vâlcea).

Ca urmare a influențelor balcanice din sudul tracic și elenistic, aristocrația militară a dacilor stabiliți la poalele Carpaților a început să-și ridice centre de putere pe vârfuri sau pinteni stâncoși de deal, fiind interesați – în mod evident – și de aspectul impresionant, „scenografic” al locului ales. Astfel au fost așezările fortificate de la **Polovragi**, pe un platou de deasupra Cheilor Oltețului (jud. Vâlcea) sau **Cetățeni** (jud. Argeș), într-un mic defileu stâncos al Dâmboviței. Însă cele mai spectaculoase fortificații dacice au existat dincolo de munți, în Transilvania, oarecum grupate în jurul nucleului de putere de la Sarmizegetusa Regia. La **Tilișca**, **Căpâlna**, **Costești**, **Blidaru**, **Bănița**, **Piatra Roșie** în Munții Orăștiei și la **Ardeu**³ și **Piatra Craivii**, la poalele Munților Apuseni au fost descoperite cetăți cu ziduri de tradiție elenistică,

3 Cetățuie dacică la poalele Munților Apuseni, aflată pe un platou îngust din vârful unei coline calcaroase. Recent, au fost descoperite urmele unui *murus Dacicus*. Cercetările la acest sit sunt conduse de mai mulți ani de arheologul Iosif Vasile Ferenczi.

pe care istoricii români le-au botezat *murus Dacicus*. Un alt grup de cetăți dacice impozante au existat în sud-estul Transilvaniei, precum **Cetatea Zânelor** (jud. Covasna) și **Racoș** (jud. Brașov). Toate aceste cetăți, ridicate mai curând spre a impresiona, n-au fost construite spre a rezista vreunui asediu puternic, ci spre a inspira putere și autoritate.

În cursul veacului al VII-lea î.Hr., grecii și-au început expansiunea în Marea Neagră, pe litoralul căreia au întemeiat colonii. Pe teritoriul Dobrogei, cea mai veche colonie grecească a fost **Histria**, considerată de istorici cel mai timpuriu oraș din țara noastră. Histria a fost construită pe o colină stâncoasă puțin înaltă, aflată în vârful unei peninsule ieșite într-un golf al Mării Negre, devenit prin colmatare (după mai bine de o mie de ani) lacul Sinoe. Au urmat apoi coloniile de la **Tomis**, **Callatis**, **Argamum** (lângă comuna Jurilovca, pe un promontoriu calcaros – capul Dolojman –, deasupra lacului Razelm). Aceste orașe au avut viață lungă, de aproape o mie de ani, timp în care suprafața lor și, desigur, fortificațiile și-au schimbat mărimea și formă. Despre fortificațiile din perioada arhaică și greacă clasică, se cunosc puține, deoarece urmele lor au fost acoperite și distruse de cele din epoca romană și bizantină.

Odată ce cucerirea romană a atins linia Dunării de Jos, în vremea împăratului August, iar aceste teritorii au fost transformate în provinciile Moesia inferior și Moesia superior, soldații au construit pe malul drept al fluviului o serie

*Cetatea dacică de la Costești
(jud. Hunedoara) (reconstituire)*

*Zid dacic cu palisadă pe coamă, la Cetatea
Zânelor (jud. Covasna). Reconstituire coordonată
de arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu*

Cetatea dacică de la Blidaru (jud. Hunedoara) (fotografie de Zoltán Czajlik, 2013)

de fortificații, majoritatea dotate cu instalații portuare. Multe dintre aceste așezări militare au evoluat în timp către statutul de orașe-cetate. În perioada romană târzie, numită de istorici și romano-bizantină, importanța strategică a Dunării de Jos crește foarte mult. În cei o sută de ani cuprinși între 250 și 350, anumite evenimente istorice, precum mutarea capitalei imperiale la Constantinopol și numeroasele atacuri barbare, în special ale goților, duc la reorganizarea frontierei la Dunăre. Spațiul dintre Dunăre și mare a fost organizat ca o nouă provincie, cu numele de Scythia minor și capitala la **Tomis**. Cele mai multe fortificații dobrogene, orășenești sau garnizoane militare, noi sau refaceri ale celor vechi, sunt datate în această sută de ani (secolele al III-lea–al IV-lea).

La **Drobeta**, pe Dunăre, a fost construit marele pod peste Dunăre, proiectat de Apolodor din Damasc, motivat de dorința de anexare a Daciei de către Traian după Primul Război contra lui Decebal. Podul a fost protejat de două castru, câte unul la fiecare cap al podului. În scurt timp, în jurul castrului Drobeta s-a dezvoltat o importantă așezare civilă, protejată, de asemenea, cu fortificații (val și șanț).

La **Troesmis** (comuna Turcoaia, jud. Tulcea), într-un mare castru de legiune, a staționat în veacul al II-lea Legiunea V Macedonica. Ulterior, în perioada romană târzie, castrul a fost părăsit, iar locuirea civilă și militară (aici a staționat o nouă legiune, mai mică, Legio II Herculia) s-a mutat în două incinte fortificate (cetatea de est și de vest), cu ziduri înalte și bastioane în formă de U, protejate suplimentar cu valuri de pământ și șanțuri. Alt oraș-cetate, care și-a început evoluția tot de la un mic fort, a existat lângă un vad important al Dunării, la **Noviodunum**⁴ (lângă Isaccea, jud. Tulcea). În perioada romană târzie, au înflorit și alte orașe-cetate din interiorul Dobrogei, nu numai cele aflate pe malul Dunării sau al mării. Astfel, **Ibida** (comuna Slava Rusă, jud. Tulcea), **Tropaeum Traiani** (comuna Adamclisi) sau **Ulmetum** (comuna Pantelimonul de Sus, ambele în jud. Constanța) au fost orașe bogate, cu mii de locuitori, care în veacul al III-lea aveau

⁴ Port și vad important al Dunării, sediul Legiunii I Iovia Scythica, în secolul al IV-lea, cu continuitate de locuire până la cucerirea otomană (secolul al XV-lea). Posibil, locul orașului Vicina.

Orașul fortificat Histria (jud. Constanța): orașul și incinta romană târzie. De observat, în centru, basilica creștină, dezgropată recent (fotografie de Carmen Bem).

Orașul fortificat Tropaeum Traiani (comuna Adamclisi, jud. Constanța) (fotografie de Carmen Bem)

Cetatea barocă Alba Carolina, suprapusă de reconstituirea castrului Legiunii a XIII-a Gemina (din orașul Apulum). Castrul roman, reparat și completat, a servit ca fortificație puterilor locale timp de peste o mie cinci sute de ani (fotografie de Ionuț Macri, reconstituire grafică Radu Oltean).

deja curține și turnuri masive, deosebit de puternice. Odată cu acceptarea creștinismului ca religie oficială, **Tomis**, **Histria**, **Tropaeum Traiani** au devenit cetăți episcopale, deoarece ierarhii au preluat numeroase funcții administrative. Între zidurile lor, arheologii au descoperit ruinele unor basilici creștine monumentale.

În timpul stăpânirii romane, frontiera (limesul roman al) provinciei Dacia a fost protejată de un lanț de caste, de turnuri izolate și uneori de fortificații de baraj (valuri și șanțuri). În interiorul provinciei, marile orașe romane din Transilvania precum **Ulpia Traiana**, **Apulum**, **Tibiscum** sau **Porolissum** au avut ca nucleu câte un mare castru, în jurul căruia s-a dezvoltat așezarea civilă. Temporar, în Muntenia a fost construit un limes numit *Transalutanus* „de dincolo de Olt”, o extensie către est și oarecum paralelă cu limesul de pe Olt (*Alutus*). El a fost

folosit pe o perioadă scurtă de timp (aproximativ treizeci de ani, o generație) la mijlocul secolului al III-lea.

Porolissum (comuna Moigrad, jud. Sălaj) a fost cel mai mare oraș de graniță din Dacia și se afla nu departe de Poarta Meseșului, o importantă trecătoare dintre Transilvania și Câmpia de Vest. Romanii au construit în acea zonă, de-a lungul hotarului, un sistem complex de ziduri de piatră ce urcau pe creste de deal sau coborau în văi, forturi și turnuri izolate ce se întindeau pe câțiva kilometri față de oraș.

După părăsirea oficială a Daciei, în jurul anilor 271-275, toate construcțiile militare au fost abandonate (cu excepția celor de pe Dunăre, lăsate capete de pod).

Astfel, în epoca romană târzie, în Oltenia, deci pe malul stâng al Dunării, au continuat să prospere orașele **Sucidava** (orașul Corabia, jud. Olt) sau Drobeta.

*Turda (jud. Cluj): Dealul Cetății,
cu situl castrului roman Potaissa.
A fost construit de Legiunea a
V-a Macedonica, în anul 168; a
fost părăsit în perioada 271-275.
Ocupa o suprafață de 23,4 ha
(573 m x 408 m) (fotografie de
Zoltán Czajlik, 2013).*

*Situl Coloniei Ulpia Traiana
Sarmizegetusa (comuna
Sarmizegetusa, jud. Hunedoara),
capitala Daciei romane (fotografie
de Zoltán Czajlik, 2013)*

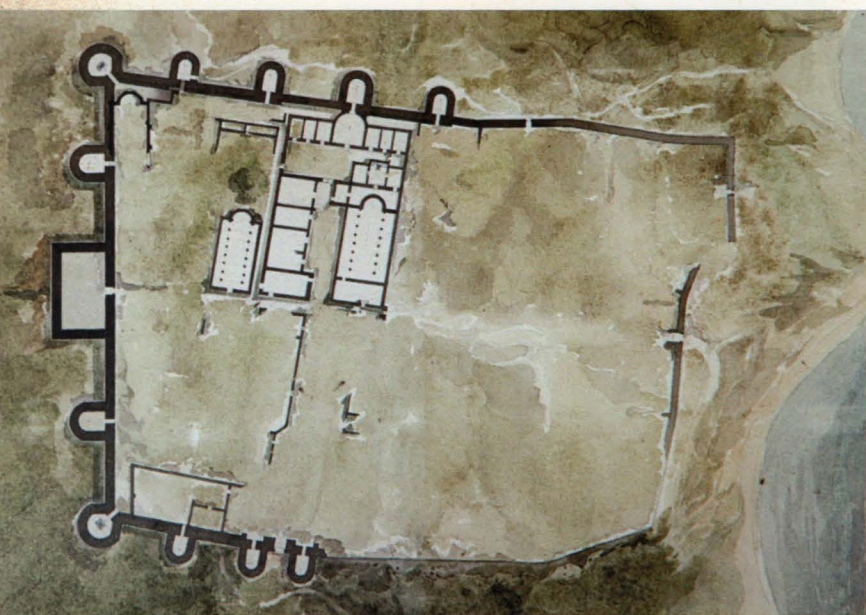
*Moigrad (jud. Sălaj): dealul
Pomet, unde se văd ruinele
castrului roman și ale orașului
Porolissum (fotografie de Ovidiu
Spănu, 2015)*

Cetatea romană târzie (sec. al V-lea d.Hr.) de la Ulmetum (comuna Pantelimon, jud. Constanța) (fotografie de Carmen Bem)

Orașul Troesmis (comuna Turcoaia, jud. Tulcea), cetatea de est. Planul desenat de Ambroise Baudry după săpăturile misiunii franceze din 1865, condusă de Gustave Boissière (acuarelă). Ambroise Baudry ne-a lăsat mai multe desene și acuarele de mare valoare documentară ale cetății Troesmis (de dinaintea distrugerii ei de către localnicii), inclusiv o încercare – romantică – de reconstituire a cetății de est.

Ambele orașe s-au dezvoltat datorită podurilor peste Dunăre. La Sucidava, aflată nu departe de gurile de vărsare ale Oltului, un colț al orașului a fost fortificat suplimentar și transformat într-o cetățuie. În secolul al IV-lea, în timpul domniei lui Constantin cel Mare, a fost ridicat la Sucidava un al doilea pod peste Dunăre, mai puțin faimos decât cel al lui Traian de la Drobeta, însă foarte util în efortul roman de control militar al malului nordic al Dunării.

EPOCA MIGRAȚIILOR

În secolul al V-lea, Imperiul Roman de Apus s-a prăbușit. Dunărea de Jos a rămas în continuare sub controlul împăratului de la Constantinopol. Marile orașe dobrogene au rezistat în această perioadă, chiar și sub asediile neîntrerupte ale barbarilor (goți, huni). Ele erau păzite de soldați împământenii sau țărani localnici, ce se bucurau de scutirea de impozite în schimbul apărării frontierelor. Oricum, în provinciile

de graniță funcțiile militare de conducere erau deținute majoritar de barbari, ca urmare a pătrunderii masive a acestora în imperiu. Fortificații noi nu s-au mai construit, ci doar s-au reparat cele existente. Ele au rezistat până în secolul al VII-lea, când sistemul defensiv bizantin de la Dunăre, copleșit de violența neîntreprinderilor atacuri avare și slave, s-a prăbușit. În decurs de doar câteva decenii, viața urbană, așa cum existase până atunci, a fost abandonată. Cu toate acestea, între zidurile ruinate ale orașelor oamenii și-au găsit adăpost încă mult timp, deoarece, chiar și

Orașul Argamum (comuna Jurilovca, jud. Tulcea), construită inițial în secolul al VII-lea î.Hr. de coloniștii greci din Milet, pe un promontoriu stâncos deasupra lacului Razelm (la origine, un golf al Mării Negre). Ruinele curtinelor și ale fortificațiilor avansate de pământ romane târzii (secolele al IV-lea–al V-lea d.Hr.) (fotografie aeriană verticală din anii '70, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fond Direcția Monumentelor Istorice)

Capidava (jud. Constanța): fortăreața romană târzie din secolele al IV-lea–al V-lea d.Hr. Părăsit în secolul al VII-lea, fortul a fost reparat și refolosit de bizantini între secolele al X-lea–al XI-lea (fotografie de Ionuț Macri, 2014).

parțial ruinate, vechile ziduri, completate uneori cu lemn, ofereau o bună protecție.

În sudul României, au fost observate o serie de fortificații liniare de baraj cu val și șanț de tipul unui limes. Cea mai mare este așa-numita **Brazdă a lui Novac**, puțin cercetată și totuși des citată, practic un val de pământ cu șanț către nord, care traversează Oltenia și Muntenia, din sudul județului Mehedinți, de la **Hinova** (unde a fost descoperit un castru mic, un *quadriburgium*) și până în județul Buzău, unde se pierde, în apropierea comunei Pietroasa. Această limită fortificată este atribuită cu multă probabilitate romanilor, însă istoricii n-au căzut de acord dacă este mai timpurie, din secolele I și al II-lea, sau mai târzie, din epoca lui Constantin cel Mare (324–337), despre care se știe că a anexat temporar Muntenia.

Alte întărituri de acest gen au fost observate în sudul Moldovei și au fost atribuite goților. Goții au avut, în secolele al III-lea–al IV-lea, un regat în zona Buzău–Carpații de Curbură, cu centrul de putere la Pietroasa, în incinta unui fost castru roman. Goții ar fi ridicat aceste baraje spre a bloca accesul sau măcar a întârzia mișcările violente ale hunilor.

O dată cu ieșirea provinciilor dunărene de sub administrația bizantină, în secolul al VII-lea, nu au mai fost semnalate lucrări de fortificare semnificative. În Câmpia Tisei și până în interiorul arcului carpatic, gepizii, neam germanic venit dinspre Marea Baltică, au întemeiat un regat stabil și puternic. În Transilvania, au avut centre de putere în zona Turda și Cluj, unde s-au descoperit morminte fastuoase, cu tezaure de aur sau argint. Însă nu sunt cunoscute fortificații construite în această perioadă. Pe la 566, regatul gepizilor a fost absorbit de avari, o confederație de popoare turanice (vorbind o limbă turcică) sosite din Asia Centrală. Transilvania⁵ a ajuns astfel să facă parte din Imperiul Avar, cel mai întins și mai bine organizat imperiu barbar din a doua jumătate a mileniului I.

Începând cu secolul al VI-lea, pe teritoriul țării noastre au început să pătrundă slavii, practic un amestec etnic din Europa de nord-est, însă cu o limbă și o cultură relativ unitare.

IMPERIUL AVAR ȘI PRIMUL ȚARAT BULGAR

Iar spre sfârșitul secolului al VII-lea, sub conducerea hanului Asparuh, bulgarii (protobulgarii, neam turanic) au părăsit Bulgaria Mare de pe Volga, regat aflat în stepele din nordul Mării Negre. Ei au traversat gurile Dunării, au atacat Imperiul Bizantin și s-au stabilit în nord-estul Balcanilor. La 681, noul stat bulgar a fost recunoscut de Constantinopol, iar pe la 716, hanul Tervel este investit cu titlul de *caesar* = țar. Prima capitală europeană a țărilor protobulgari a fost la Pliska, o impresionantă așezare fortificată, unică în Balcani, prin suprafață și construcții interioare. Ar trebui aici amintită o fortificație mai puțin cunoscută (și cercetată) din nordul Dobrogei, și anume circumvalația de la **Niculițel** (jud. Tulcea). Acest „ring” enorm este format dintr-un val de pământ cu șanț în fața lui, spre exterior și completat cu patru forturi, dintre care a fost cercetat doar unul – Cetățuia. Întreaga întăritură are perimetrul de 27 km și închide o suprafață de 48 km². După urmele lăsate, circumvalația de la Niculițel a fost construită cu mare efort, pe un teren denivelat, pe văi și dealuri abrupte și stâncoase, cu pământ adus din altă parte. Identificarea celor ce au construit această întăritură neobișnuită este dificilă în lipsa unor cercetări de amploare, însă este asociată, de obicei, cu primele manifestări ale protobulgarilor (secolele al VII-lea și al VIII-lea), care, în drumul către Balcani, s-ar fi instalat temporar în această regiune. În aceeași categorie de fortificații, construite de protobulgarii veniți dinspre Volga, s-ar înscrie și primul val de pământ din centrul Dobrogei, îndreptat către un inamic din sud (vezi mai jos).

Sub domnia hanului Krum (803–814) și a urmașului său Omurtag (814–831), protobulgarii și-au întins dominația din Balcani până la Tisa.

Ca urmare a campaniilor militare (791–796) ale lui Carol cel Mare, Imperiul Avar s-a prăbușit. Centrul de putere avar a fost ocupat, iar imperiul francilor (Carolingian) și-a întins stăpânirea până în Pannonia.

Profitând, de asemenea, de dispariția Imperiului Avar, slavii din Europa Centrală, de pe teritoriul de azi al Cehiei și Slovaciei, au format, pe la anul 840, o nouă formațiune statală – Marele-cnezat al Moraviei (cunoscută și ca Moravia Mare), care s-a dezvoltat rapid după creștinare, eveniment datorat misiunii lui Chiril și Metodiu, răspândirii alfabetului glagolitic (din care va evolua apoi cel chirilic) și acceptarea limbii slave ca limbă de cult creștină. Influența Moraviei Mari s-a resimțit până spre teritoriile noastre nord-vestice, mai ales în arhitectura cetăților de lemn.

⁵ În epoca avară timpurie, c. 568-630, Imperiul Avar a cuprins și regiunile aflate la est de Carpați, până în stepele pontice. Această dominație a ținut până la revolta hanului Kubrat – 630 –, care a pus bazele vechii Bulgarii Mari, un teritoriu aflat la nordul Mării Negre și la est de Nistru, până dincolo de fluviul Volga.

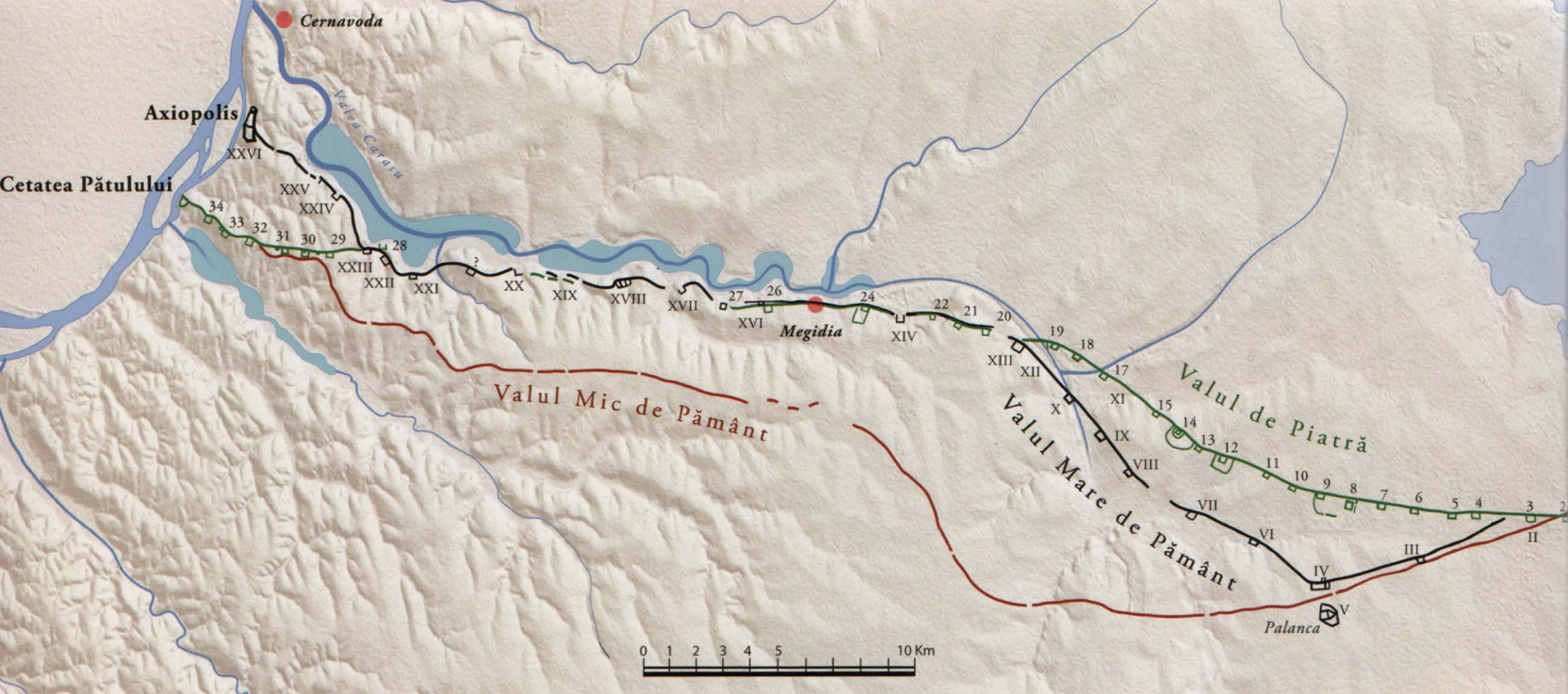
Valul Mare de Pământ din dreptul satului Cochirleni (jud. Constanța): pe platoul din dreapta (din sudul) valului, se află situl arheologic al Cetății Pătulului (numită, probabil, Flaviana în Antichitate) (fotografie de Carmen Bem).

În Dobrogea, paralel cu valea Carasu, în zona cea mai îngustă a teritoriului dintre Dunăre și Marea Neagră au fost construite de-a lungul timpului, consecutiv, trei fortificații liniare. Toate cele trei valurile sunt cunoscute azi, popular, drept Valul lui Traian, fără să aibă însă vreo legătură cu împăratul roman. De altfel, pe întregul teritoriu al țării noastre fortificațiile antice de acest gen, deseori numite troiene, sunt atribuite legendar, indiferent de epoca când au fost construite, lui Traian. În literatura arheologică, valurile dobrogene sunt cunoscute ca **Valul Mic de Pământ** (61 km), **Valul Mare de Pământ** (54 km) și **Valul de Piatră** (59 km). În mod evident, cele trei fortificații au fost construite în momente diferite. Interesant este că Valul Mic de Pământ – cel mai vechi dintre cele trei este îndreptat către un inamic din sud, în timp ce celelalte două sunt îndreptate către un pericol aflat la nord. Pe interiorul celor două valuri mai noi, s-au sprijinit un număr de caste/forturi rectangulare în care locuiau apărătorii zidului. Pentru construirea Marelui Val de Piatră (mai corect, zid), au fost identificate mai multe cariere de calcar de-a lungul văii. O situație interesantă a fost observată lângă comuna Murfatlar, unde, în 1957 a fost descoperită o carieră de cretă contemporană cu Valul

de Piatră. Fragilitatea materialului a dus la necesitatea îngroșării semnificative a zidului în zona construită cu blocuri din cretă. În plus, în cariera de la Murfatlar s-a stabilit și a lucrat un grup de călugări slavo-bulgari care și-au organizat o comunitate monastică, cu biserițe, chilii și morminte, toate săpate în creta moale.

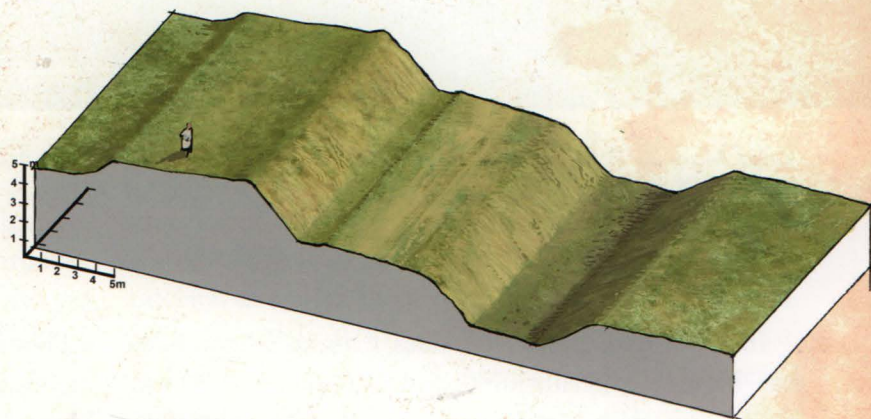
În acest moment, în lumea științifică există trei păreri în legătură cu originea lor. Cea mai acceptată teorie este cea care atribuie ridicarea Valului Mare de Pământ Primului Țarat Bulgar, iar Valul Mare de Piatră, Imperiului Bizantin (folosit în perioada secolelor X – XII). Aproape sigur este că cele două valuri mai recente au fost funcționale consecutiv într-o epocă cuprinsă între secolele al VII-lea și al XI-lea, care au avut de dus lupte grele pe teritoriul Dobrogei cu bulgarii, rușii kieveni sau pecenegii.

În sud, are loc un important eveniment politic. În 864, țarul bulgar Boris s-a botezat cu numele Mihail și și-a obligat supușii să accepte creștinismul. Sub urmașii săi, Țaratul Bulgar a cunoscut o epocă de mare înflorire. În timpul domniei țarului Simeon cel Mare (893–927), Bulgaria a avut maxima întindere teritorială. Capitala a fost mutată la Preslav, un oraș despre care se spunea că rivaliza cu Constantinopolul ca frumusețe și măreție.

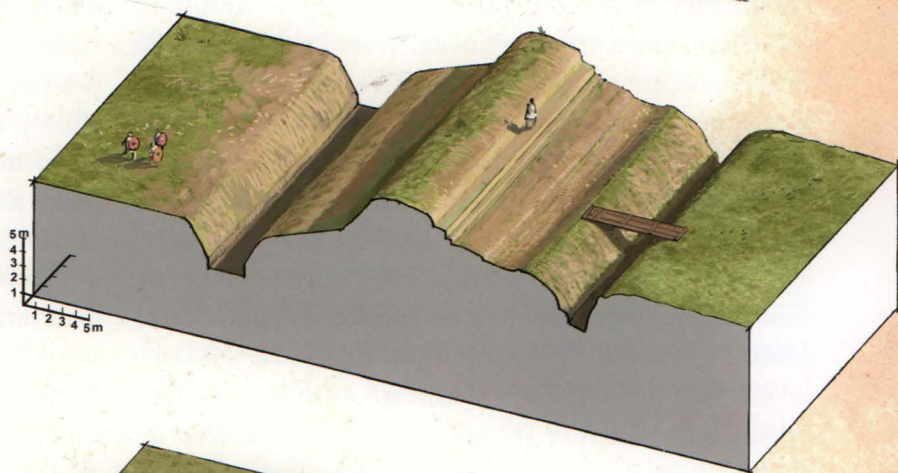

Traseelor celor trei valuri dobrogene. În urma campaniilor de cercetări din anii 2011-2012, s-au putut clarifica unele aspecte legate de valurile dobrogene. Nici unul dintre valurile de pământ n-a avut suprastructuri de lemn. Pantele exterioare al valurilor și șanțurile puteau împiedica temporar trecerea căruțelor care ar fi putut aproviziona o armată mare de invazie. În plus, valurile aveau, probabil, și un rol psihologic împotriva invadatorilor, simbolizând o limită și o autoritate politică puternică și organizată (plan adaptat după Ioana Olteanu).

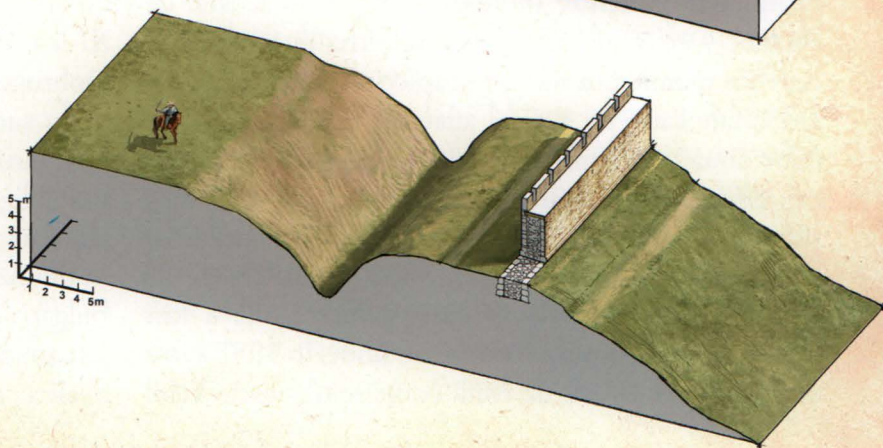
Secțiune a **Valului Mic de Pământ**, cel mai mic și cel mai vechi dintre valurile dobrogene. Este atribuit epocii cuceririi Dobrogei de către protobulgari. Înaintea stabilirii în nord-estul Balcanilor, aceștia s-au instalat temporar în jumătatea de nord a Dobrogei, având un centru la Niculițel. Există însă și teorii care atribuie acest val romanilor sau chiar populațiilor preromane. Nu are nici un fort suplimentar.

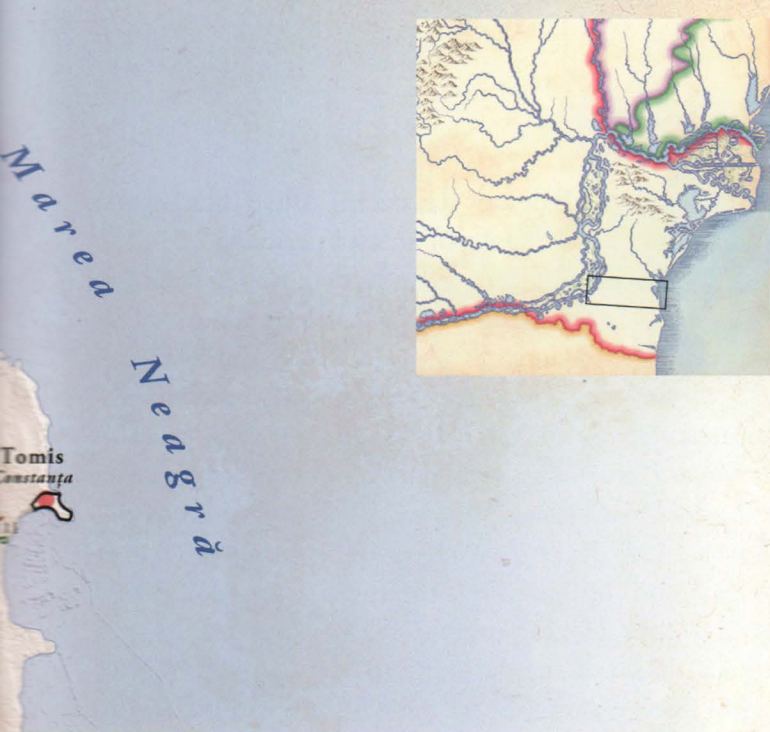

Secțiune a **Valul Mare de Pământ**. Avea un șanț principal îndreptat către nord și un șanț secundar interior. Pe latura sudică, au fost construite șăizeci și trei de caste (aproximativ 150 x 150 m) și castele (< castellum; aproximativ 55 x 22 m), construite la o distanță medie de 650 m unul de altul. La acestea, se adaugă fortificația de la Cetatea Pătulului, precum și cele două ringuri de la Poarta Albă. Reconstituiri realizate cu sprijinul Oanei Damian.

Secțiune a **Valului de Piatră**. Valul de piatră pornea din dreptul cetății Axiopolis. Zidul avea lățimea medie de 1,20-2,20 m și era construit din blocuri de piatră sau cretă naturală cioplite sumar și lipite cu mortar sau, mai des, cu pământ galben. Era apărat de douăzeci și șase de caste de mărimi foarte diverse, dovadă a construirii lui în timp, fără o concepție unitară inițială. Reconstituire realizată cu ajutorul lui Tiberiu Potârniche

În acest secol, mai ales după creștinare, populația locală din Bulgaria, formată majoritar din slavi și romanici, a suferit un amplu proces de transformare, care a dus, în timp, la dispariția identității și limbii protobulgare, de origine turcică.

În veacul al IX-lea, cea mai mare parte a teritoriului țării noastre era foarte amestecată etnic, romanici, slavi, bulgari, pecenegi, chazari, varegi și alte neamuri. Unii erau nomazi, însă marea majoritate erau sedentari sau în curs de sedentarizare. Oamenii locuiau exclusiv în mici aglomerări sătești, construite de-a lungul cursurilor de apă. Acestea erau formate mai ales din bordeie sau locuințe parțial îngropate. Principalele ocupații erau agricultura și creșterea animalelor, dar și vânatul, pescuitul. În ansamblu, nivelul de trai era scăzut, în unele privințe amintind de perioadele preistorice. Ceramica era grosieră, obiectele de metal rare, uneltele erau, de obicei, din piatră cioplită sau os.⁶ Despre

6 Alexandru Madgearu, *Cultura Dridu și evoluția poziției României în lagărul socialist* (în *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*. Revistă de istorie, Chișinău, 8, 2008, p. 63-71, accesat pe Academia.edu)

Istoricul sintetizează teoriile legate de cultura Dridu în timpul regimului comunist, considerată de cercetătorii români, dar și străini, ba protoromânească sau pur românească, ba română-slavo, româno-bulgară, balcano-carpatică etc., sub influența politică prosovietică și apoi a ideologiei naționalist-comuniste, care au poluat cercetarea științifică și interpretarea arheologică.

religiile practicate nu se cunoaște mare lucru. Însă, judecând după descoperirile arheologice (din studiul ritualurilor de înmormântare), creștinismul nu fusese adoptat de majoritatea populației, ba chiar religiile păgâne erau foarte răspândite, această situație prelungindu-se până după anul 1000. Amenajările de apărare lipseau cu desăvârșire.

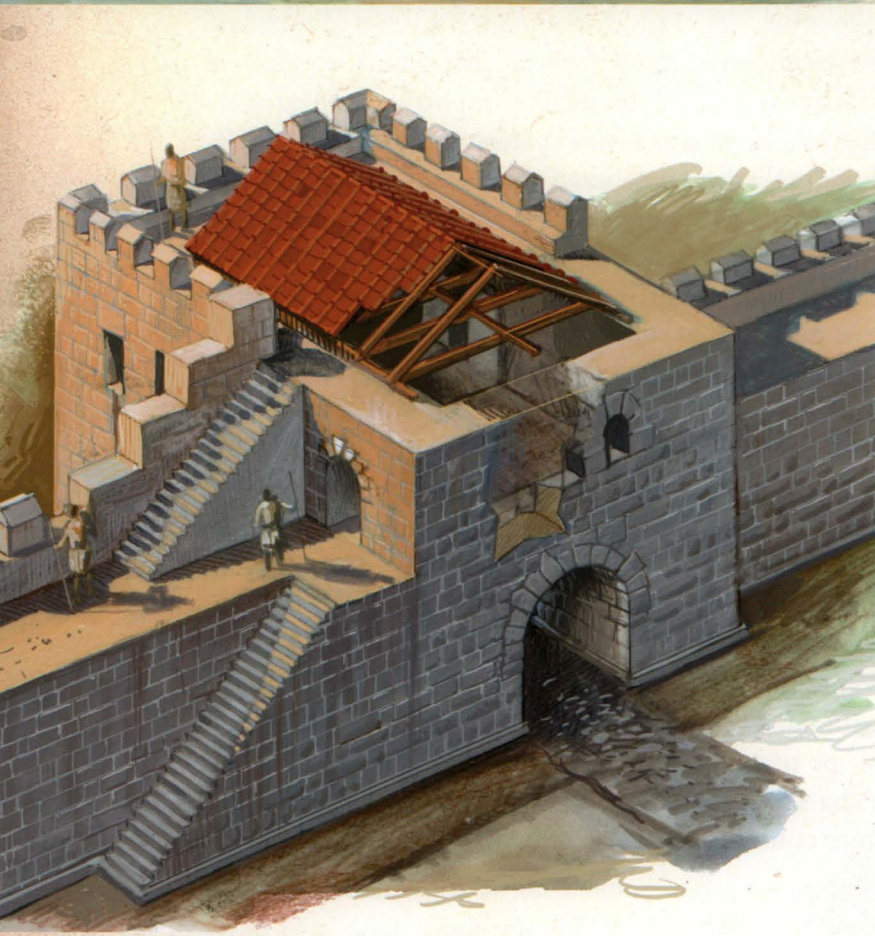
În a doua jumătate a veacului al X-lea, Dobrogea a fost recucerită de Imperiul Bizantin de la Țaratul Bulgar și organizată ca provincie (*thema*) cu numele Paradunavon. Pe insula dunăreană **Păcuil lui Soare**, în fața cetății Dârstor (anticul Durostorum, capitala provinciei Paradunavon, azi Silistra), bizantinii au construit, în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes, o cetate cu port fortificat, important bastion al traficului naval și de apărare împotriva navigatorilor kieveni. Cetatea a fost părăsită în secolul al XI-lea, însă a fost recuperată în secolul al XIII-lea și a rezistat până în veacul al XV-lea, când a fost distrusă probabil de otomani. Astăzi se cunoaște doar o treime din traseul vechii curține (construită pe fundație din piloți de stejar, blocuri mari de piatră cioplită și mortar hidrofug de foarte bună calitate), restul cetății aflându-se sub apele Dunării.

În perioada de maximă expansiune a Țaratului Bulgar (sfârșit de secol al IX-lea, prima jumătate al celui de-al X-lea), autoritatea acestuia se întinsese până dincolo de cursul mijlociu al Mureșului, în centrul Transilvaniei. Interesul major al bulgarilor era controlul și exploatarea salinelor.⁷ Deoarece atât în Pannonia, cât și în Balcani sarea era o marfă foarte căutată, ea era exportată atât către vest, pe Mureș, cât și, pe uscat, spre sud, peste munți, către Dunăre. La Alba s-a aflat probabil centrul unei autorități bulgare care controla acest teritoriu și traficul cu sare. Chiar

7 Resursa naturală cea mai importantă a Transilvaniei era sarea, mult mai cerută decât aurul. Ea era foarte utilă atât oamenilor în alimentație și conservarea alimentelor perisabile (carne, brânză), cât și pentru animale, mai ales într-o epocă în care creșterea animalelor era esențială pentru numeroase comunități (nomade sau nu).

*Valul Mare de Pământ și Valul Mic de Pământ, în zona castrelor nr. 29–31.
Castrul din mijloc este prezentat așa cum apare azi în vedere aeriană (GoogleEarth).*

numele slav de Bălgrad⁸ dat cetății Alba (Iulia) este o moștenire slavă rămasă din această perioadă.

La poalele munților, în jud. Prahova, în comuna **Slon**⁹ a fost descoperită o cetate misterioasă, datată de specialiști în veacurile al IX-lea–al X-lea, unică în felul ei. Ea se afla pe cel mai important drum comercial și strategic ce lega Transilvania cu Dunărea, prin pasul de la Tabla Buții, între Țara Bârsei și Valea Teleajenului. Cetatea a fost refăcută de-a lungul timpului de trei ori, din materiale din ce în ce mai durabile. Mai precis, a avut întâi o fază din lemn, din cărămidă și apoi din piatră, ceea ce dovedește importanța și utilitatea ei. La ridicarea cetății, au lucrat meșteri calificați, de tradiție bizantină, aduși probabil din sudul Dunării.¹⁰ Existența cetății a fost legată de comerțul cu sare controlat de bulgari, ce se desfășura pe acest traseu.¹¹ Cetatea a fost distrusă definitiv de pecenegi, probabil prin demantelare.

8 „Cetatea Albă” în slava veche (*bielî* „alb” și *grad* „cetate”) este cel mai vechi nume medieval atestat al acestui oraș. Numele a folosit de români până în secolul al XVIII-lea, când s-a impus cel de Alba Iulia. Vezi și nota 21, p. 28.

9 A nu se confunda cu cetatea mult mai târzie de la Tabla Buții. Aici este vorba de cetatea de lângă comuna Slon, din punctul numit „La Ciugă”.

10 Monument cercetat și publicat între 1963-1993 de arheologul Maria Comșa.

11 Informații suplimentare de la arheolog Bogdan Ciupercă și din articolul *Câteva observații cu privire la poziția și rolul fortificațiilor de la Slon*, de Bogdan Ciupercă în *Identități culturale, locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandru V. Matei*, Cluj-Napoca, 2010 și www.cetati.medievistica.ro/pagini/Castelani/texte/Slon/Slon.htm

Cetatea bizantină de pe insula Păcuiul lui Soare (reconstituirea debarcaderului, bazată pe propunerea arh. Mira Dordea-Voitec)

Păcuiul lui Soare, reconstituirea turnului porții de nord (după propunerea arh. Mira Dordea-Voitec)

Păcuiul lui Soare: primele asize ale curtinei de sud, într-un moment cu ape scăzute (noiembrie 2015)

*Cetatea de la Slon (jud. Prahova): încercare de reconstituire a cetății din secolul al VIII-lea.
Reconstituire realizată cu sprijinul lui Bogdan Ciupercă*

EVUL MEDIU TIMPURIU. Maghiarii

Împinși probabil de pecenegi, triburile maghiarilor au ocupat Pannonia după 890, de unde au pornit în raiduri pustiitoare spre nordul și vestul Europei. După înfrângerea lor de către armatele împăratului Otto cel Mare la Lechfeld (sudul Germaniei), în 955, a urmat, cincisprezece ani mai târziu, în anul 970, bătălia de la Arcadiopolis din apropierea Constantinopolului, la care au participat, ca aliați, ruși și pecenegi. Au fost din nou zdrobiți. După aceste evenimente, ungurii au devenit sedentari, iar în a doua jumătate a secolul al X-lea au început să-și construiască o nouă organizare statală, diferită de cea tradițională. În Crișana, conform cronicii lui Anonymus, maghiarii au asediat timp de câteva zile *castrum Byhor*, reședința ducelui de origine bulgară sau chazară Menumorut. Cronică amintește chiar folosirea balistelor la acest asediu.

Acesta stăpânea alte două întărituri *Zotmar* și *Zyloc*, localizate de cercetători la **Satu Mare** și **Zalău**. Asediul nu a fost deloc simplu, deoarece aflăm că numeroși războinici maghiari au pierit în această încercare. Locul a fost identificat de istorici, pe baza asemănării de nume, cu marea cetate de pământ de la **Biharea** (jud. Bihor). După cucerire, cetatea de la Biharea a devenit un important centru administrativ și economic al Regatului Maghiar și sediu al episcopatului de Bihor, până la mutarea acestuia la Oradea. Cetatea a avut mai multe faze, inclusiv un zid pe creasta valului și construcții de piatră în interior... Din păcate, cercetările, foarte modeste, nu au relevat mai multe despre istoria acestui monument.

După cucerirea teritoriilor din Câmpia de Vest, maghiarii au intrat în Transilvania prin Porțile Meseșului (în jud. Sălaj, între Zalău și Moigrad) și au cucerit într-o primă fază așa numita Terra Ultrasilvana, țara ducelui român (Blacus) Gelou, care a fost ucis în cursul unei bătălii. Pe teritoriul

voievodului Gelou, cuceritorii au fost interesați, în primul rând, de controlul minelor de sare, inexistente în câmpiile vestice, așa cum am mai spus. O cale ulterioară de pătrundere a ungarilor spre Transilvania a fost pe Valea Mureșului, către cetatea Alba.

În Banat, Anonymus ne amintește de voievodatul lui Glad, aflat inițial sub autoritatea Țaratului Bulgar și despre care se știe că a dus lupte, cu sprijin peceneg, spre a ieși de sub tutela acestuia. În voievodatul lui sunt amintite trei cetăți, toate construite pe fundațiile unora romane, două aflate azi în Serbia¹² și una pe teritoriul României. Dintr-un document de epocă,¹³ aflăm de **urbs Morisena** (azi, Cenad, jud. Timiș), în Banat. Fortăreața patrulateră s-a dovedit că a fost construită pe temeliele unui castru roman și a servit ca reședință urmașului lui Glad, Ahtum. Acesta, un apropiat al Bizanțului, a ridicat la Morisena, în jurul anului 1000, o mănăstire grecească cu călugări greci (bizantini) aduși de la Vidin,¹⁴ prima menționare a unei mănăstiri pe teritoriul țării noastre. Ulterior, Ahtum a fost învins de regele Ștefan I al Ungariei, țara sa a fost anexată regatului. Cetatea de la Morisena a devenit, după cucerirea maghiară,¹⁵ sediu de episcopie și a rezistat până târziu, în secolul al XVII-lea, când zidurile au fost distruse de austrieci.

După cucerire și o primă fază de colonizare, începând cu a doua jumătate a veacului al X-lea, ungurii s-au organizat politic și militar și au construit primele centre fortificate de putere pentru controlul drumurilor comerciale (transportul sării) și al traficului pe Mureș.¹⁶ Majoritatea acestor cetăți timpurii, grupate în vestul și centrul Transilvaniei, au continuat modelul fortificațiilor de pământ și lemn de tradiție slavă, apărut aici sub influența Marelui-cnezat al Moraviei. Modelul apăruse și se dezvoltase în lumea slavă și

nordică europeană, în perioada secolelor al IX-lea–al XI-lea și a fost răspândit cu precădere în spațiul cuprins între Silezia (sud-vestul Poloniei) și Ucraina de azi.

Același tip de așezări fortificate de tradiție slavă și datate în aceeași epocă (secolele al X-lea–al XI-lea) au existat și în Bucovina, la est de Carpații Răsăriteni. Astfel, în nordul județului Botoșani, au fost identificate așezări întărite la **Dersca, Orofteana, Baranca** ș.a., reprezentând limita sudică a unui tip de cetățui (numite horodiști¹⁷ în această zonă) răspândite în Ucraina subcarpatică. Cea mai bine cercetată a fost cea de la **Fundu Herții** (județul Botoșani). Toate aceste sate întărite erau situate pe platouri relativ înguste, cu margini abrupte. Accesul era barat de una sau mai multe fortificații liniare, cu șanțuri și palisade complexe. Apariția acestei fortificații are legătură cu întinderea până în această zonă a stăpânirii Cnezatului

12 Cetățile Keve (Civin/Kovin) (din maghiarul *Kő „Piatra“ / Kővár „Cetatea de Piatră“*), construită pe temeliele cetății bizantine Constantiniana, și Horom, între gurile de vărsare în Dunărea ale râurilor Nera și Caraș (lângă fostul castru roman Lederata, azi Banatska Palanka).

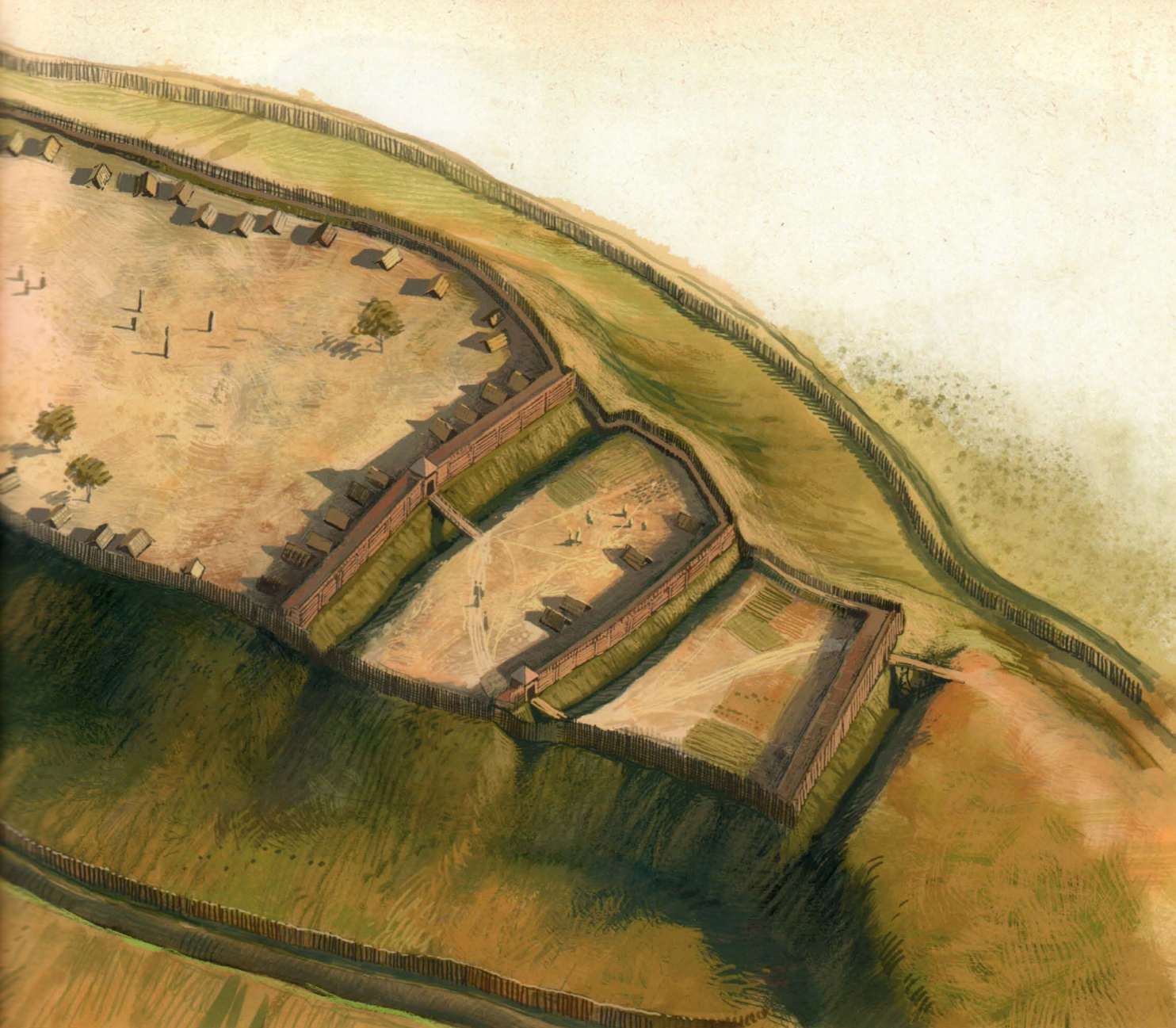
13 *Viața Sfântului Gerard (Vita Maior Sancti Gerardi)*, sursă, în mare parte, contemporană evenimentelor.

14 Florin Curta, *Transilvania în jurul anului 1000*, în *Ephemeris Napocensis*, XII, 2002.

15 Conform *Vieții Sf. Gerard*, după cucerire, așezarea va primi denumirea de *Csanád* (Cenad), după numele unui fost credincios al lui Athum, pe care l-a trădat în favoarea regelui Ștefan I. Regele îl va instala în funcția de comite al teritoriului cucerit de la Athum.

16 Inamicii noului regat erau numeroși, cei mai apropiați fiind nomazii turanici, în special pecenegii și cumanii (cumanii începând cu veacul al XII-lea), deseori aliați cu autohtonii, dar și statele mai puternice dimprejur, precum Țaratul Bulgar, Imperiul Bizantin sau Rusia Kieveană.

17 Din slavonescul *gorod* „cetate, fortificație“ – prin extensie oraș. Gorodiște (horodiște) = cetățuie.

Cetatea de pământ și lemn (horodiștea) de tip slav de la Fundul Herții (încercare de reconstituire)

de Halici, formațiune politică a ruso-varegilor apărută în urma fărâmițării Statului Kievean. Cnezatul a stăpânit teritorii subcarpatice din sudul Poloniei, dar și-a întins autoritatea și asupra nordului Moldovei.

EVUL MEDIU

În jurul anului 1000, a fost întemeiat regatul Ungariei, ca urmare a creștinării regelui Ștefan I. După ce ungurii cochetaseră o vreme cu Biserica bizantină, Ștefan I a ales să se orienteze către creștinismul latin, al Romei, și către lumea germanică, în primul rând, fapt ce i-a deschis drumul către integrarea regatului în orbita civilizației occidentale. Organizarea instituției bisericești a însemnat apariția de episcopii și eliminarea păgânismului.

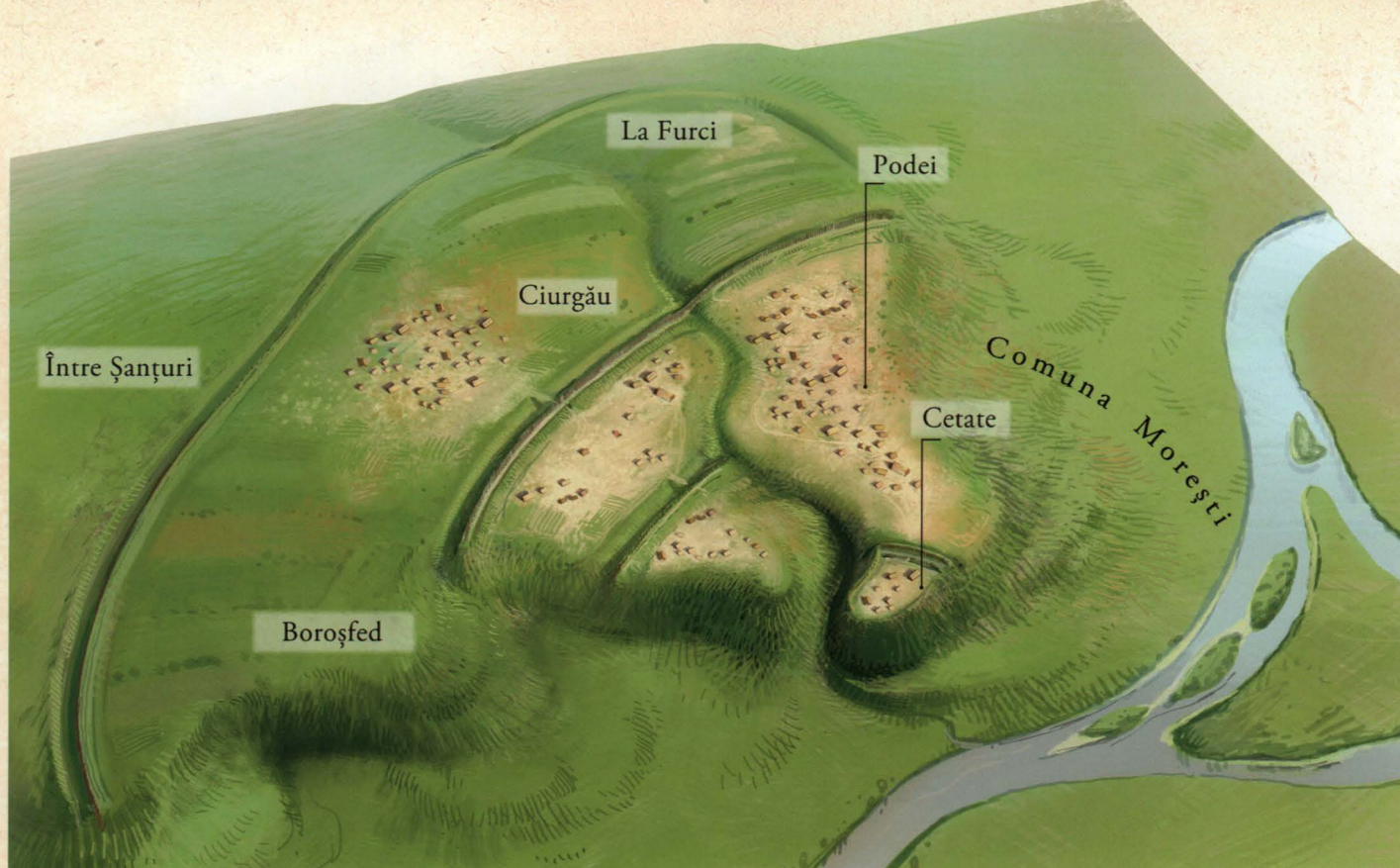
Teritoriul astfel cucerit a fost organizat, după model german, în comitate, fiecare dintre acestea având o

fortăreață (numită, în documentele epocii, castru), ca sediu administrativ, economic și (după adoptarea creștinismului) religios. Printre fortificațiile ridicate după cucerirea maghiară în efortul de organizare a teritoriului cucerit, devenite sedii ale comiților regali, sunt de amintit cetățile (castrele regale) de la **Biharea** (jud. Bihor; probabil o refacere a vechii cetăți a lui Menumorut), **Dăbâca** și **Mănăstur** (jud. Cluj), **Morești** (comuna Ungheni, jud. Mureș), **Șona** (pe Târnava Mică, jud. Alba), **Moldovenești** (lângă Turda, jud. Cluj). Și alte comitate, precum Crasna, Solnoc, Zarand ori Arad aveau cu siguranță centre fortificate de putere, dar urmele lor n-au fost încă identificate pe teren. Alături de castrele de comitat, au existat cetățile episcopale de la **Alba** (Bălgrad), **Cenad** și **Oradea**, primele două ridicate pe situri fortificate preexistente. Marea majoritate a cetăților de lemn aveau incinte neregulate, ovale sau triunghiulare, înconjurare cu valuri de pământ cu structură interioară din lemn și

Cetatea de la Dăbâca: de-a lungul a peste trei sute de ani, cetatea a trecut prin multiple transformări (ca și așezarea medievală din apropiere). Sus, faza a II-a cu palisadă de lemn, extinsă, după ce, în prima fază, doar vârful platoului fusese fortificat. În faza a III-a, s-a renunțat la zona rezidențială din vârf, iar în faza a IV-a a fost construită o incintă de piatră. Ultima clădire de piatră, din secolul al XIII-lea, a fost turnul donjonul (jos) (reconstituire după sugestiile lui Erwin Gáll și desenele lui János Gyöngyössi)

Reconstituirea cetății de pământ de la Morești (comuna Ungheni, jud. Mureș), secolele al XII-lea–al XIII-lea. De observat că locuirea cea mai densă a fost observată pe platoul de la Podei, iar în vârful acestuia, în punctul Cetate, a existat o fortificație mai elaborată, cu drum de strajă pavat cu piatră.

pereți din palisade pe coamă, rar de piatră, șanțuri cu turnuri și porți. Mai toate au folosit în mod eficient formele naturale ale terenului, de cele mai multe ori, boturi de terase, promontorii sau platouri cu marginile abrupte.

Cetatea Dăbâca (după numele propriu Doboka) a fost sediul comitatului cu același nume. Considerată eronat în trecut ca reședință a ducelui român Gelou, cetatea și așezarea de la Dăbâca a fost construită pe un bot plat al unui deal triunghiular, protejată, spre partea cea mai vulnerabilă, de valuri cu palisade și șanțuri. Cetatea a suferit de-a lungul timpului mai multe refaceri și modificări. În veacul al XII-lea, o parte dintre fortificațiile de lemn au fost înlocuite cu un zid gros de piatră de peste 2 m, iar în vârful cetății a fost construit un turn-locuință. Cetatea a fost grav avariata de invaziile mongole din 1241 și 1285. Cercetările mai recente au demonstrat cu certitudine că cetatea de la Dăbâca nu putea fi reședința lui Gelou. După numeroase discuții, motivate mult prea des politic și ideologic și prea puțin științific, cea mai plauzibilă teorie legată de începuturile cetății Dăbâca ar fi aceea că ea ar fi fost, într-o primă fază, în secolul al X-lea, un avanpost militar important al Regatului Ungar din perioada arpadiană timpurie, așa cum a fost, probabil, și cetatea de pământ de la Cuzdrioara,

cunoscută drept Cetatea Chazarilor.¹⁸ Istoricii n-au căzut însă de acord încă asupra unei așezări care să corespundă reședinței lui Gelou.

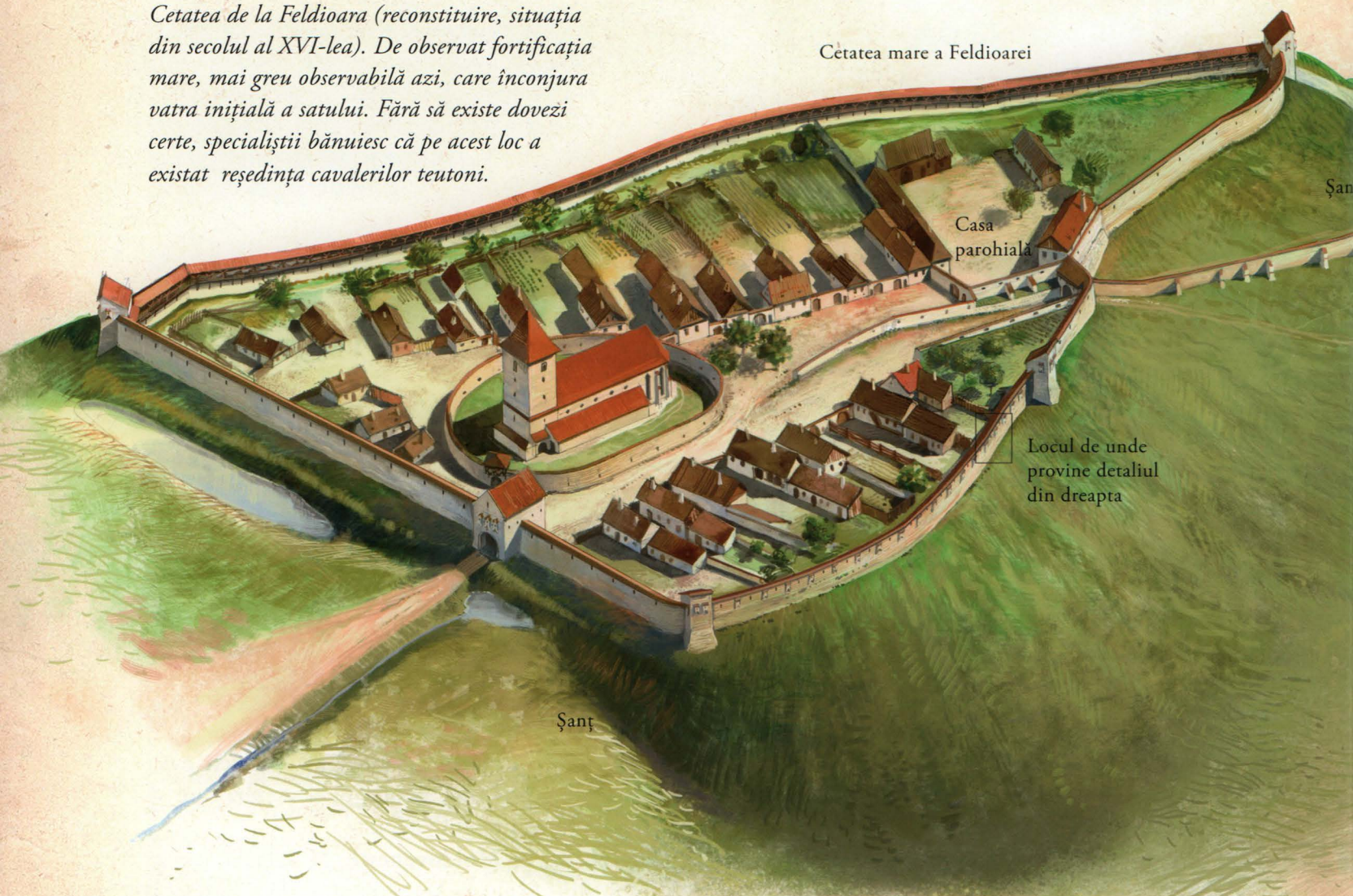
Cetatea de la Moldovenești. Se afla la ieșirea Arieșului din Munții Apuseni și a fost probabil construită inițial pentru controlul salinelor de la Turda, dar și al zăcămintelor aurifere din aluviunile râului, încă importante la acea epocă. A fost construită cel mai devreme în sec. al XI-lea. În același comitat, Turda, s-a aflat și cetatea de la **Morești**, pe râul Mureș.

Marea majoritate a acestor cetăți au fost devastate în anul 1068, în timpul unor conflicte violente dintre unguri și pecenegii din Transilvania și din Moldova. Conflictele s-au finalizat cu bătălia de la Chiraleș (1068), când pecenegii (aliați și cu români) au fost înfrânți de armatele ungurești conduse de viitorul rege Ladislau (devenit mai târziu, în 1192, cel Sfânt).

Într-un document din 1177, a fost menționat un **Castru al Timișului**, ca sediu de comitat. Acest castru a fost considerat de majoritatea istoricilor drept cea mai veche fortificație a Timișoarei, deși acest lucru nu este deloc sigur. O așezare de o formă relativ rectangulară trebuie să fi existat în mijlocul mlaștinilor formate de apele Timișului și Timișelului (numit, în epoca modernă, Bega). Însă ea a rămas probabil mult timp nefortificată, deoarece s-a bazat pe protecția mlaștinilor

¹⁸ În confederația militară a ungurilor, se aflau, încă dinainte de sosirea lor în Pannonia, triburi ale chazarilor.

Cetatea de la Feldioara (reconstituire, situația din secolul al XVI-lea). De observat fortificația mare, mai greu observabilă azi, care înconjură vatra inițială a satului. Fără să existe dovezi certe, specialiștii bănuiesc că pe acest loc a existat reședința cavalerilor teutoni.

înconjurătoare. Abia la începutul veacului al XIV-lea (1307-1315), din inițiativa lui Carol Robert de Anjou a fost construit (pe o insulă de la sud de așezarea civilă) un castel regal de cărămidă cu formă patrulateră și turnuri cilindrice pe colț, ale cărui urme sunt probabil cele descoperite sub actualul castel din Timișoara (Muzeul Banatului). Temporar, între 1315 și 1323, regele Carol Robert a locuit în acel castel.

Alba-Bălgrad a fost un caz special. Incinta castrului Legiunii XIII Gemina, ca unica structură fortificată (chiar dacă parțial ruinată) din zonă, a devenit în perioada tulbure a cuceririi un centru de putere independent (de autoritatea centrală maghiară), întemeiat de un gyula. În organizarea timpurie a ungarilor, *gyla/gyula* era titlul, numele demnității conducătorului militar suprem al confederației tribale maghiare. La 1003, regele maghiar Ștefan I a distrus acest centru de putere secesionist al urmașilor primului *gyula*.¹⁹

Ungurii au numit, și ei, cetatea – Fehérvár (*fehér* „alb”, *vár* „cetate”), dar, pentru a o deosebi de cealaltă

„cetate albă”, din Pannonia (*Székesfehérvár* „Cetatea Albă de Scaun”),²⁰ au numit-o „Cetatea Albă a lui Gyula”, adică *Gyulafehérvár*.²¹ Astfel, Alba a devenit centrul celui mai important comitat al Transilvaniei. Iar comitele de Alba avea însărcinări de mare responsabilitate în structura regatului, în special în controlul frontierelor de la sud și est, zona cea mai periculoasă din cauza pecenegilor, cumanilor sau bizantinilor. De aceea, devenise o tradiție ca voievozii Transilvaniei să fi fost întâi comiții de Alba. Asta până la 1263, deoarece, după acest an, voievozii Ardealului erau aleși dintre comiții de Solnoc,²² Alba fiind cedată în întregime episcopiei catolice a Transilvaniei.

Până în veacul al XII-lea, regatul arpadian a continuat să cucerească spre sud și est noi teritorii

20 Vezi și *Nándorfehérvár* [= Belgrad] „Cetatea Albă a Bulgarilor” (n.red.).

21 Primele menționări scrise ale numelui cetății apar în vechile documente sub forma: *comes Bellegratae* (1097); *Jula voivoda et comes Albe Transilvane* (1201); *castrum Albense* (1206); *canonici Albenses* (1213); *ecclesia de Alba Transilvanie* (1233); *Alba Transilvana* (1288); *Alba Jule* (1291); *Wizzenburgensis diocesis* (1298) ș.a.m.d. Forma **Alba Iulia** e atestată pentru prima oară în anul 1521 (n.red.).

22 Comitatul Solnoc avea capitala la Dej.

19 Gyula „judecător suprem sau comandant de oști”; în cronică lui Anonymus, sensul original al cuvântului *gyula* nu mai era cunoscut, fiind confundat cu numele propriu Gyula.

Feldioara. Detaliu cu o parte al zidului de incintă al cetății mari, dotat cu guri de aruncare adăugate în secolul al XVI-lea, încadrat în curtea unui localnic

din Transilvania. De aceea, de-a lungul a mai bine de două secole, hotarele au fost mobile, ele mutându-se către est, în funcție de noile cuceriri. Și, odată cu ele, și așezările grănicerilor. Frontierele propriu-zise erau protejate de fortificații liniare de baraj și erau numite **prisăci** sau **posade** (*gyepű*). Acestea erau fâșii de pădure tânără lăsată neîngrijită și greu de penetrat, uneori completate cu valuri, șanțuri și structuri simple din împletituri de lemn. Din loc în loc, existau locuri păzite de trecere – porți (*kapu* „poartă”). Traseul unora dintre prisăci a fost reconstituit pe baza toponimelor și numelor de localități,²³ dar și după urmele efective ale unor valuri de pământ păstrate pe teren. Prisăcile erau apărate și întreținute de comunități rurale de pecenegi, români, secui și, ceva mai târziu, sași cu atribuții militare și grănicerești.

În Transilvania, regii Ungariei au dorit dezvoltarea teritoriului cucerit, dar și apărarea eficientă a frontierelor, în special în zona cea mai expusă, cea estică. Inițial, au fost colonizați ca apărători ai hotarelor

secuii, în schimbul unor drepturi colective. Secuii erau la începuturi un amestec etnic, în care a predominat un trib de limbă și cultură maghiară cu origine turanică, la care s-au adăugat în timp unguri, pecenegi, ba chiar și români. Apărători ai frontierelor au fost și românii, ca în sudul Transilvaniei (Făgăraș, Țara Amlășului – Mărginimea Sibiului, Țara Hațegului, Banat) dar și în nord (Maramureș).

Apoi, încă din veacul al XII-lea, au fost chemați în Ungaria, spre a se stabili în teritoriile luate în stăpânire, sașii, locuitori din Sfântul Imperiu Roman, în special din zona Rinului și Moselei, cei mai mulți vorbitori de germană, dar și flamanzi. Inițial, au venit ca militari cu misiune în apărarea ținuturilor de margine, în completarea zonelor apărate de secui. Ulterior, au sosit și mineri calificați, deoarece era nevoie de ei pentru exploatarea sării și, mai ales, a argintului, apoi agricultori și meșteșugari. Oaspeților regali (cum sunt numiți sașii în documentele timpurii) le-a fost oferit un teritoriu în sudul, iar altul în nord-estul Transilvaniei (zona Rodna-Bistrița), unde au participat la dezvoltarea economică a țării și la apărarea hotarelor. Din vremea regelui Andrei II, ne-a rămas un act foarte important (Diploma andreiană / „Bula de Aur”), în care au fost trecute drepturile, foarte generoase pentru acea epocă, dar și obligațiile sașilor.

La începutul veacului al XIII-lea, același rege Andrei II, preocupat de consolidarea regatului, i-a chemat din Palestina pe Cavalerii Teutoni (*Deutsche Ritters*), spre a organiza și proteja Țara Bârsei (*Burzenland*) de

23 Copșa, Căpâlna, Căpuș (de la *kapus* „cu poartă”), Poarta, Prisaca, Straja, Gyepű, Ghipeș etc.

Reconstituirea Țării Bârsei și a fortificațiilor ei din perioada secolelor al XIII-lea–al XV-lea. După propunerile lui Radu Popa și M. Tănase, apud I.M. Țiplic, Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu.

agresiunile cumanilor. Pe lângă numeroasele privilegii pe care le-au primit, cavalerii-călugări s-au obligat să construiască doar fortificații de lemn. Ridicarea de cetăți de piatră ar fi însemnat consolidarea prea mare a propriei autorități, în detrimentul regelui (pentru că, în aceea perioadă, în Regatul Maghiar nimeni nu putea construi cetăți fără voia regelui). Se pare că această condiție a fost încălcată, fapt pentru care teutonii au fost alungați. Au stat în Țara Bârsei doar paisprezece ani (1211–1225).

Pe seama cavalerilor a fost pusă construcția câtorva cetăți timpurii din Țara Bârsei și din împrejurimi, însă nici o fortificație nu poate fi atribuită cu certitudine acestora. Atrage atenția cetatea de la **Feldioara** (jud. Brașov), în germană **Marienburg** („Cetatea Mariei”, sfânta protectoare a cavalerilor și

hramul bisericii parohiale locale). Numele românesc al acestei localități provine din ungurescul *Földvár* „cetatea de pământ”, toponim care face trimitere la prima fortificație. Cetatea de la Feldioara a avut inițial o fortificație de lemn de formă triunghiulară,²⁴ ce urmărea marginea terasei naturale. Accesul era barat de două șanțuri cu val de pământ, peste care se trecea pe punți de lemn, mobile. Ulterior, perimetrul cetății de lemn a fost înlocuit cu o incintă de piatră. În vârful terasei, au fost construite un turn de piatră și o capelă, separate de restul cetății printr-un nou șanț deosebit de lat (peste 20 m). Acest turn a reprezentat nucleul actualei cetăți, preluată în Evul Mediu târziu

24 Fortificația inițială cu șanțurile care barau accesul către vârful terasei sunt din epoca bronzului. Ea a fost refolosită de medievali.

Cetatea Oradea (detaliu de frescă din ciclul Legendei Sf. Ladislav, biserica reformată din Mugeni, jud. Harghita, secolul al XIV-lea)

de comunitatea locală. Restul cetății a fost abandonat și integrat în gospodăriile moderne.

Alte cetăți atribuite teutonilor sunt **Kreuzburg** (Cruceburg) – pomenită într-un document din epocă și identificată cu o cetate (azi, distrusă complet de o carieră) de lângă comuna **Teliu** – și **Cetatea Neagră**, de pe Măgura Codlei, deasupra orașului Codlea, jud. Brașov.

Pecenegi și cumani

Într-o epocă mai târzie, după apusul puterii lor militare, grupuri de pecenegi apar menționați ca apărători ai graniței regatului în Țara Făgărașului. Învinși de bizantini în Bulgaria (la Lebunion, în 1091), grupuri de pecenegi și-au găsit refugiu pe

teritoriul Transilvaniei, unde s-au stabilit alături de români, probabil ca grăniceri, cu condiția – probabilă – să se lase creștinați.²⁵ Pecenegilor le-au urmat cumanii, care s-au stabilit o perioadă îndelungată în sudul Moldovei, de unde au influențat pe termen lung istoria regiunii.

În secolul al XII-lea, în sudul Moldovei s-au stabilit importante comunități de cumani, suficient de mulți și de activi politic și militar ca Muntenia și Moldova să apară în cronicile cu numele de Cumania. Până la apariția mongolilor, cumanii și (înaintea lor) pecenegii au fost cei mai apropiați inamici ai Regatului Maghiar. Îngrijorată de acești vecini agresivi, Ungaria a organizat,

²⁵ Nume de origine pecenegă precum Tâncabă sau Talabă au fost atestate până târziu în Țara Făgărașului.

Luigi Ferdinando Marsigli: harta fortificațiilor romane și medievale din partea sudică a Cazanelor Dunării, așa cum se vedeau la finele secolului al XVII-lea (din Danubius Pannonico-Mysicus, 1726, Biblioteca Academiei Române, București)

încă din această perioadă, mărci de graniță, structuri militare avansate, în afara hotarelor propriu-zise ale regatului, ca zone-tampon împotriva inamicilor. Este posibil ca între Carpații Orientali și Siret să fi existat cel puțin o asemenea marcă de graniță anticumană, organizată inițial de teutoni sau de altă autoritate regală ungurească și sprijinită pe cetăți de lemn și grăniceri secui (ceangăi) sau locali. Această teorie explică apariția cetății de la **Bâtca Doamnei**, de pe un deal de lângă Tg. Neamț (ridicată pe locul unei cetăți dacice) sau o primă Cetate a Neamțului, doar bănuită, nu și descoperită. În veacul al XIV-lea, țara lui Dragoș (în Bucovina) a fost tot o marcă de graniță a Ungariei împotriva tătarilor (vezi mai jos).

După 1227, Regatul Maghiar a încercat creștinarea cumanilor din Moldova cu ajutorul călugărilor dominicani. Cumanii creștinați catolic au fost organizați într-o episcopie cu centrul în localitatea (neidentificată) Milcovia.

Între 1241 și 1242, teritoriul țării noastre și al Ungariei a fost pustiit de ceea ce a rămas în istorie ca Marea Invazie mongolă. Mongolii au atacat Europa

împărțiți în mai multe armate. O armată a devastat cnezatele rusești, poloneze și au zdrobit oștile ducelui Sileziei lângă Liegnitz (Legnica, azi în Polonia). O altă armată s-a îndreptat direct către Ungaria, trecând prin nordul Moldovei și traversând Transilvania. Oastea Ungariei a suferit o mare înfrângere la Mohi (1241), iar regele abia a putut scăpa cu viață. După aceea, oștile mongole au trecut la asediarea sistematică a tuturor așezărilor întâlnite în cale. Unele centre urbane, care își construiseră incinte de piatră suficient de rezistente în fața mașinilor de asediu ale mongolilor, au scăpat. Însă o parte importantă dintre așezările fortificate, mănăstiri, cetăți au fost distruse. Călugarul italian Rogerius, surprins de atacul mongolilor în Ungaria și luat prizonier, a povestit cu mult talent în *Carmen miserabile* (Cântec de jale) întâmplările prin care a trecut sau de care a auzit. El descrie, printre alte grozăvii, asediul cetății Oradea, unde mongolii au folosit mașini de asediu, aruncătoare de pietre.

După acest dezastru, politica maghiară față de fortificații s-a schimbat radical. Tipurile de cetăți s-au

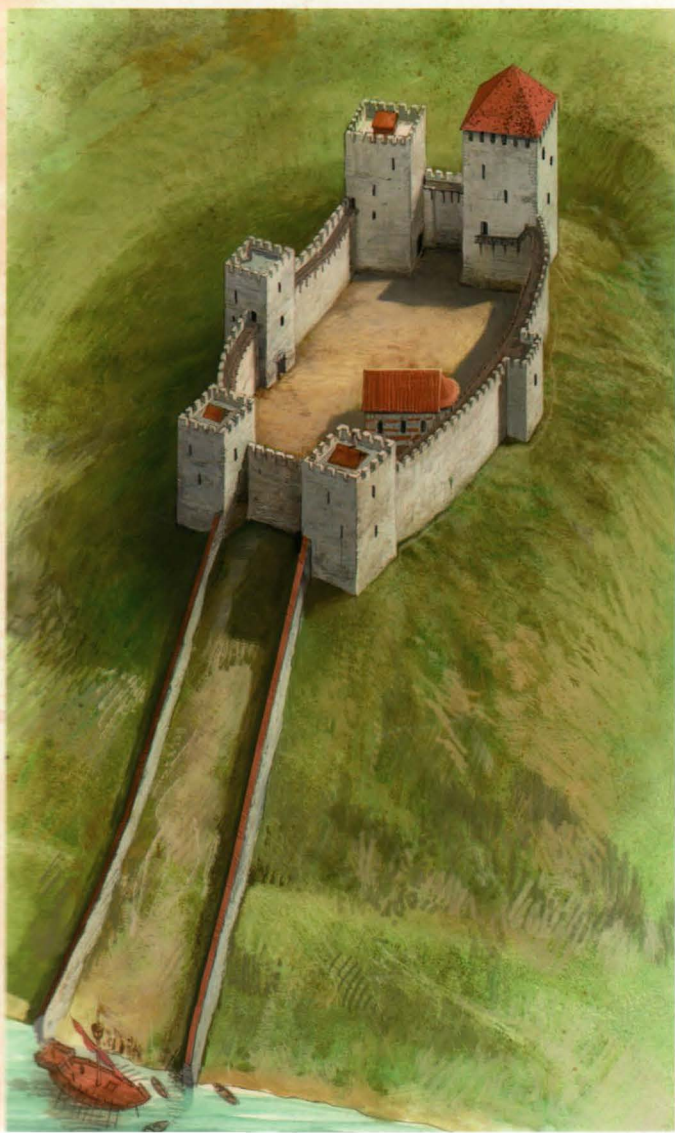
diversificat. S-a construit aproape exclusiv din piatră. A fost permisă și chiar încurajată, prin oferirea de scutiri fiscale sau drepturi de târg, construirea de noi cetăți regale (administrativ-teritoriale și de graniță), nobiliare sau colective.

Al Doilea Țarat Bulgar (Vlaho-Bulgar)

În Bulgaria, la începutul veacului al XII-lea, a luat ființă cel de-al Doilea Țarat Bulgar,²⁶ întemeiat de frații Asănești după victoria războaielor antibizantine. Din fericire pentru aceștia, invazia mongolă n-a afectat teritoriul Bulgariei și, din această cauză, statul bulgar a

26 Numit de istoriografia română și Țaratul Vlaho-Bulgar, datorită probabilei origini valahe (nord-balcanice) a fraților Asănești. Teritoriul dintre Dunăre și Munții Balcani era locuit majoritar – conform documentelor de epocă – de romanici/latinofoni. Vezi și A. Madgearu, *Asăneștii*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște 2014.

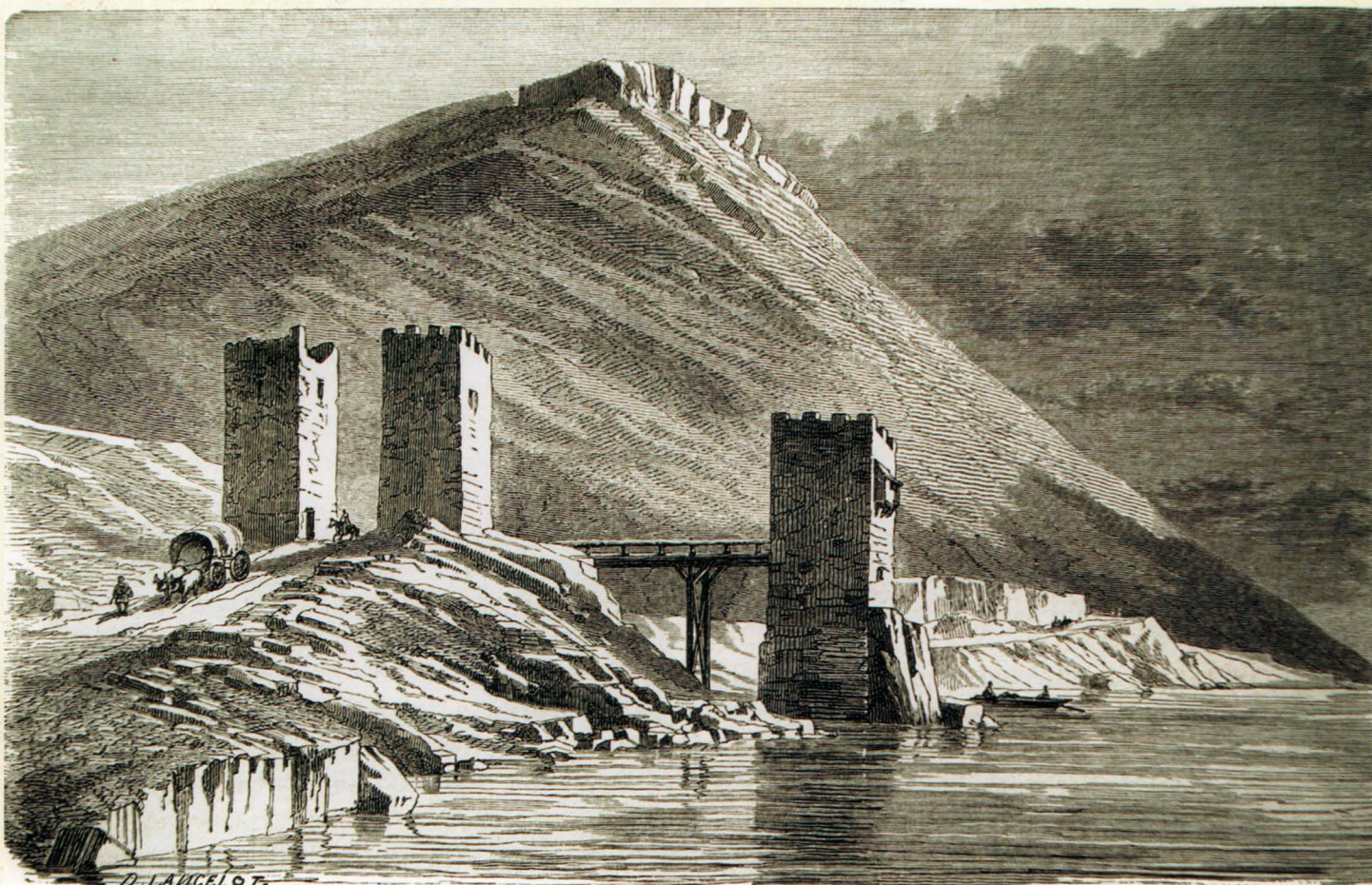
Reconstituirea cetății Severin, prima fază, din secolul al XIII-lea. Zidurile care protejau accesul către port au fost adăugate ulterior, o dată cu a doua incintă (aici, nedesenată).

Prima cetate a Severinului construită pe un colț al ruinelor castrului Drobeta. Un donjon cilindric construit cu pietre romane, o mică incintă și un șanț lat pe partea nord-estică. Spre sud-vest, era apărat de râpa dinspre Dunăre (reconstituire grafică peste o fotografie aeriană verticală din 1975, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fond Direcția Monumentelor Istorice).

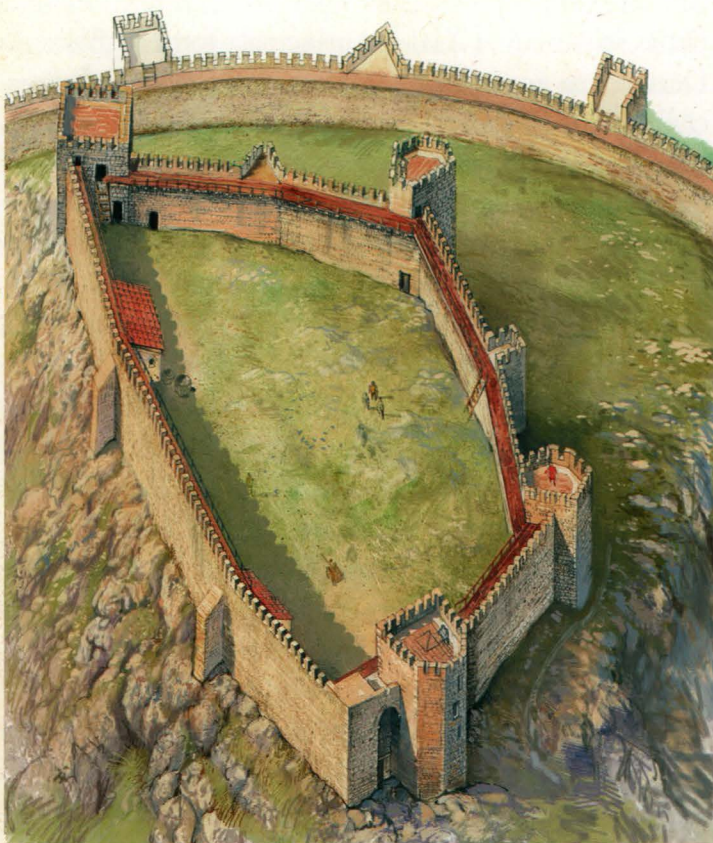
rămas în veacul al XIII-lea principala forță în Balcani. Dezvoltarea economică remarcabilă a permis înflorirea civilizației și culturii bulgare în această perioadă, fapt ce a influențat puternic teritoriile nord-dunărene, afectate de dezastrul mongol. Creștinismul slavo-bulgar a pătruns puternic în teritoriile noastre, imprimându-le definitiv caracterul slav și eliminând ultimele urme de păgânism.

În apropierea Cazanelor Dunării, la început de secol al XIII-lea, autoritatea bulgară a ridicat, pe ruinele castrului de la Drobeta, un turn rotund de pază: **Turnu Severin**. Numele medieval al localității provine din bulgărește (< *Severnâi* „de nord” în slavă). În 1232, cetatea a ajuns în stăpânirea Ungariei, care a organizat Banatul de Severin, ca marcă de graniță împotriva Bulgariei. În timpul invaziei mongole, turnul a fost probabil distrus, dar ulterior autoritatea maghiară a construit cetatea mare a Severinului. Mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în veacul al XIV-lea, au fost construite în Mehedinți alte două cetăți, atribuite aceleiași autorități: cetățuia de la **Grădeț**

Cetatea Tricule (=Trei turnuri): o cetate medievală cu o istorie foarte puțin cunoscută. Gravură de D. A. Lancelot, 1860

Cetatea Enisala de pe malul lacului Babadag (reconstituire)

și cetatea din **Ostrovul Banului**,²⁷ ridicată pe o insulă a Dunării, în fața cataractelor de la Porțile de Fier.

În stânga Dunării, față în față cu cetatea de la Nicopole, în apropierea gurii de vărsare a Oltului și înconjurată de mlaștini, a existat cetatea **Turnu** (cunoscut în latinește și ca *Minor Nicopolis* sau *Holăvnic* în slavonește). Inițial, a fost un donjon masiv, rotund, dificil de datat. La fel ca și turnul cilindric de la Severin, și donjonul inițial de la Giurgiu (vezi infra) este foarte probabil să fi fost construit de al Doilea Țarat Bulgar (vlaho-bulgar), cândva, în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Teritoriul de la nordul Dunării, până la linia Carpaților, a fost dominat politic de bulgari, iar fortărețele de pe linia Dunării erau doar „capete de pod”, într-un teritoriu de unde puteau sosi numeroși inamici.

Nucleul cetății **Giurgiu** a fost un turn masiv din piatră și cărămidă de plan poligonal, construit în tehnică bizantină din piatră cioplită, alternată cu straturi de cărămizi mari, pătrate, de tradiție romană și fundat pe piloni de stejar bătuți în solul mlăștinos al unei insulițe dunărene. Foarte probabil, turnul a fost

²⁷ Pe Ostrovul Banului, important punct strategic, la intrarea în defileul Dunării, au existat, în timp, două cetăți. Una romană târzie, atribuită lui Iustinian, și cea medievală. Aceasta din urmă a fost ridicată cu materialul roman, iar construcția este probabil legată de eforturile de fortificare a Banatului de Severin de la finele secolului al XIII-lea. Deși deosebit de interesant, situl arheologic este puțin cunoscut și cercetat, neconservat în vreun fel și, până de curând, interzis, datorită apropierii de frontieră.

ridicat de meșteri veniți de la Ruse sau de la Cerven – cea mai mare cetate bulgărească din apropiere.

După retragerea din Europa, în 1243, partea vestică a Imperiului Mongol s-a desprins și a format un nou stat mongol – Hoarda de Aur. Teritoriul ocupat se întindea de la gurile Dunării, pe cursul Volgăi și până dincolo de Marea Azov. La un moment dat, hanul Nogai s-a rupt de autoritatea centrală a Hoardei și a fondat un stat propriu, cu centrul la Isaccea, în Dobrogea, în apropierea cetății Noviodunum, probabil cea redenumită în Evul Mediu **Vicina**. Spre finele veacului al XIII-lea, Moldova și mare parte din Muntenia s-au aflat sub dominația hanatului de la Isaccea. În 1285, tătarii dobrogeni au atacat, împreună cu hanul Tola Buga, sud-estul Transilvaniei, dar au suferit o neașteptată înfrângere din cauza, printre altele, a fortificațiilor solide ridicate anterior de sași și secui.

Dominația Hoardei de Aur și a hanului Nogai asupra teritoriilor extracarpatiche a împiedicat, pentru încă o sută de ani, apariția vreunei autorități locale capabile să ridice fortificații pe teritoriul Moldovei și al Munteniei.

Abia pe la 1350, puterea Hoardei de Aur scade, iar regii Ungariei încearcă să ocupe locul lăsat în Moldova de

dominația tătărească. În 1343, regele maghiar conduce o expediție militară spre est, împotriva tătarilor. La întoarcere, spre a preîntâmpina un eventual contraatac tătăresc, regele înființează în nord-vestul Moldovei o marcă de graniță (vezi infra), în fruntea căreia l-a pus pe nobilul maramureșean Dragoș.

ȚARA ROMÂNEASCĂ

În prima treime a secolului al XIV-lea, Basarab I a devenit, după conflictul cu regele maghiar (de origine franceză) Carol Robert de Anjou (1330), al cărui vasal era, primul voievod al Țării Românești. Fortificațiile tânărului stat sunt puține. Ele s-au aflat la poalele munților și pe linia Dunării, moștenite de la bulgari, în dreptul unor importante vaduri. Despre primele reședințe domnești, de la **Curtea de Argeș** și de la **Câmpulung**, este foarte dificil de discutat, din cauza lipsei de informații arheologice. Dacă în cazul Curții de Argeș este aproape imposibil să știm exact unde se afla Palatul domnesc al primilor Basarabi (undeva între actuala biserică Sf. Nicolae Domnesc și ruina bisericii

Cetatea Enisala (situația actuală – 2014, după restaurare)

Paulus Sanctinus Ducensis, harta cetăților din Balcani și de la Dunărea de Jos, așa cum apar ilustrate în Codex Latinus de la Paris. Autorul, tehnician militar italian din secolul al XIV-lea, a scris acest tratat de artă militară pentru împăratul Sigismund de Luxemburg (Bibliothèque Nationale, Paris CLP 7239).

Cetățeni (jud. Argeș), fortificația și schitul de pe Valea Dâmboviței. Desen de Carol Isler, aproximativ 1870 (Biblioteca Academiei Române, București)

*Mănăstirea Tismana, situația de dinaintea restaurării din veacul al XIX-lea. Desen de Johann Weiss, 1731
(Biblioteca Academiei Române, București)*

*Reconstituirea cetății
Turnu (Holăvnic)*

Mănăstirea Negru Vodă din Câmpulung Muscel, aflată pe locul celei de-a doua reședințe domnești a primilor voievozi ai Valahiei. Detaliu dintr-o fotografie panoramică de Carol Pop de Szathmári, 1868 (Biblioteca Academiei Române, București)

Sânnicoară, poate sub actualul Muzeu), la Câmpulung se afla pe suprafața actualei mănăstiri Negru Vodă. Voievodul Vladislav Vlaicu (1364–1377) l-a chemat pe călugărul sârb Nicodim (înrudit dinspre mamă cu Basarabii), spre a organiza viața monahală în Țara Românească. Pe lângă mănăstirile **Vodița** și **Vișina** (azi, ruinate), lui Nicodim i se datorează ctitorirea mănăstirii **Tismana**, o adevărată cetate, ridicată într-un defileu, pe un promontoriu cu marginile prăpăstioase. Toate aceste mănăstiri au fost ridicate în Oltenia, dintre care două în Mehedinți.

Una dintre cele mai interesante fortificații muntenesti este cea de la **Cetățeni**, pe Valea Dâmboviței, în prelungirea drumului comercial Rucăr–Bran, nu departe de a doua capitală a Valahiei, Câmpulung. Locul, bine ales, fusese fortificat pentru prima dată de daci, în ultimul veac î.Hr. În acel loc, valea se îngustează foarte mult, formând un defileu, închis în trecut cu ziduri transversale și porți, azi dispărute cu desăvârșire. Spațiul interior

al defileului, ceva mai scurt de 1 km, oferea o porțiune de luncă îngustă, marcată de câteva stânci monumentale, dar și câteva terase pe care a funcționat o așezare ce cuprindea o garnizoană, dar și un important centru religios, dovadă fiind ruinele a două biserici și a unui schit cioplit în stâncă în vârful dealului.

Este cunoscut că la poalele nordice ale munților, în Transilvania, voievozii români au avut feude (ca vasali al regelui maghiar), precum Țara Făgărașului și Amlașului pe care le-au controlat cu ajutorul unor cetăți de graniță, acceptate de autoritatea maghiară, precum cele de la **Breaza**, la poalele Făgărașului, sau **Orlat** și **Sibiel**, în Mărginimea Sibiului.

De-a lungul Dunării, în dreptul celor mai importante vaduri de trecere s-au dezvoltat localități-port cu mare importanță economică. Așa a fost **Brăila** și **Târgul de Floci**, față în față cu Hârșova. Însă ambele au fost orașe deschise, fără fortificații.

Mircea cel Bătrân, poate cel mai destoinic voievod al Țării Românești din secolele al XIV-lea–al XV-lea, a investit mult în cetățile Turnu și Giurgiu. Pe aceasta din urmă a integrat-o într-o fortificație mai complexă, transformând-o într-un castel deosebit de puternic. Piatra de calcar folosită la construcții a fost adusă de peste Dunăre, cu mare cheltuială, după cum amintește un document din epocă. Mircea a fost atât de mândru de cetatea de la Giurgiu, încât a preferat să primească soliile străine în acel loc.

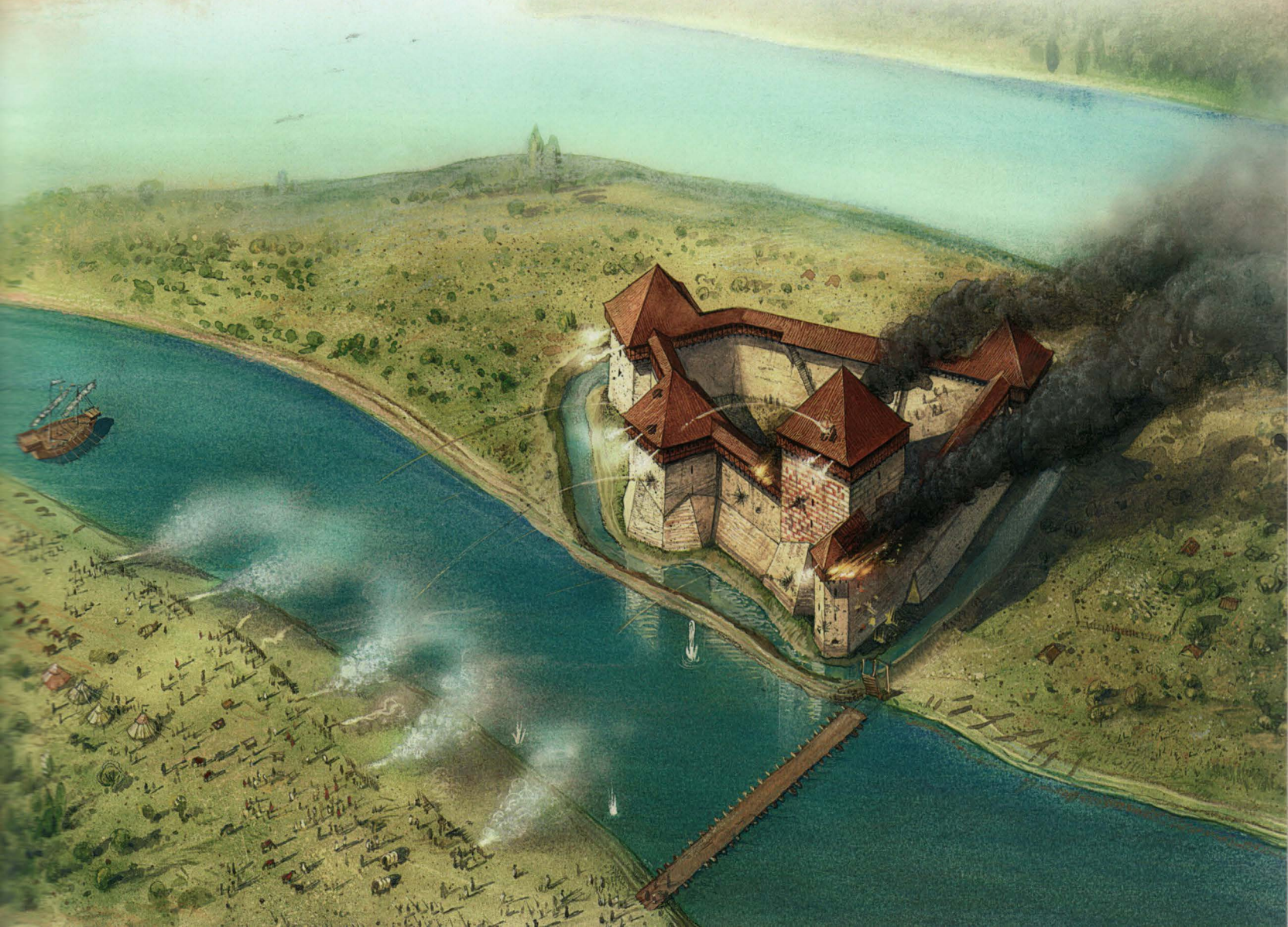
La Turnu s-a aflat unul dintre cele mai importante puncte strategice ale Țării Românești. La cumpăna secolelor al XIV-lea–al XV-lea, s-au dat lupte sângeroase între unguri, munteni și otomani pentru controlul cetății. În următorii ani, ambele cetăți, Turnu și Giurgiu, au fost cucerite de turci și au devenit enclave militare otomane pe teritoriul Țării Românești, numite *kazale* (sg. *kaza* „jurisdicție“), greșit cunoscute în istoriografia românească drept „raiale“ (nume dat supușilor și locuitorilor unei

kazale). În secolele următoare, chiar sub administrație otomană, Giurgiuul a continuat să fie o sursă de câștiguri importante (obținute din taxele vamale și de târg) pentru voievodul muntean, în timp ce vadul de la Turnu–Nicopole a devenit placa turnantă în comerțul cu robi creștini.²⁸

La finele secolului al XIV-lea, după eșecul Cruciadei de la Nicopole (1396), ultima rămășiță a Țaratului Bulgar a fost anexată Imperiului Otoman. În toamna anului 1444, a avut loc dezastrul Cruciadei de la Varna. În anul următor, în timpul Cruciadei de pe Dunăre, la care a participat și Vlad Dracul, cetatea Giurgiu (controlat de turci la acel moment și redenumit *Yer-Köki*) a fost supus unui asediu cumplit de flota burgundo-papală condusă

28 Din acest comerț, câștiguri importante veneau din plata răscumpărărilor, de această „afacere“ înfloritoare ocupându-se numeroși creștini, dar și turci și evrei din Turnu și Nicopole (vezi Marian Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Editura Polirom, Iași, 2013).

Reconstituirea cetății Giurgiu și a asediului din timpul Cruciadei de pe Dunăre (1445)

*Cetatea Poienari în vedere aeriană
(fotografie de Ionuț Macri, 2015)*

*Cetatea Poienari, înaintea prăbușirii parțiale a turnului
de intrare (fotografie de Ion Niculescu, 1889, Biblioteca
Academiei Române, București)*

de cavalerul burgund Walerand de Wavrin²⁹ și cardinalul Francesco Condulmer.

După recucerirea Giurgiului de la turci, Vlad Dracul le-a scris brașovenilor să-i trimită meșteri care să repare stricăciunile rămase de pe urma asediului, dovadă că în Muntenia nu se găseau meșteri calificați – pietrari, zidari, dulgheri – pentru asemenea lucrări pretențioase. La fel, în 1476, pârcălabul Târgoviștei, Cârștian, a scris la Brașov că Vlad Țepeș dorea să i se trimită doi dulgheri însoțiți de trei ajutoare, pentru a ridica o casă domnească.

În afară de cetățile aflate efectiv pe teritoriul muntenesc, temporar voievozii Țării Românești au stăpânit formal – fără a fi încorporate efectiv țării – și alte cetăți. Așa sunt cetățile dobrogene **Dârstor** (Silistra) și **Vidin** (ocupat de Vlaicu Vodă în 1368). Nu le discutăm aici. Despre Chilia, chiar dacă a fost, pentru scurt timp, în stăpânirea Țării Românești, vom discuta la Moldova.

La ieșirea Oltului din defileu, Mircea cel Bătrân a construit mănăstirea **Cozia**, folosită ca loc de refugiu

29 În cronica scrisă de Jean de Wavrin (unchiul lui Walerand), este amintită intervenția lui Vlad Dracu, care, spre a opri distrugerea castelului Giurgiu, argumentează că tatăl său, Mircea cel Bătrân, a cheltuit enorm pentru construcția ei: „...căci el mai spunea că nu se află piatră în acea cetate care să nu-l fi costat pe tatăl său un bolovan de sare” și că „...este cea mai puternică cetate care se află pe Dunăre...”

și rezistență secole de-a rândul. Dacă biserica nu și-a schimbat semnificativ forma originală, aspectul inițial al restului mănăstirii (și al fortificațiilor) este aproape imposibil de reconstituit, din cauza nenumăratelor modificări și intervenții pe care le-a suferit ansamblul de-a lungul timpului.

Dacă Țara Românească nu se poate lăuda cu prea multe cetăți de piatră, există, în schimb, câteva atestări ale unor fortificații provizorii de lemn și pământ, ridicate cu ocazia unor conflicte militare. În 1330, armata regelui Ungariei Carol Robert de Anjou, venită să îl pedepsească pe Basarab I, a fost blocată, într-o vale îngustă (= „posadă” > Posada), de baraje formate din șanțuri și, probabil, din valuri de pământ și împletituri de nuiele. Aproape jumătate de secol mai târziu (1378), în cursul unui conflict între regele Ludovic I al Ungariei și Vlaicu voievod, sunt amintite de cronicarul Ioan Thuróczi (cunoscut și ca Ioan de Târnave) cetățile și întăriturile de lemn făcute de români. Arheologia a adus și ea câteva informații cu privire la fortificațiile de lemn și pământ.

În epoca lui Mircea cel Bătrân a fost datată o interesantă așezare rurală fortificată. La marginea satului **Coconi** (jud. Călărași), pe un promontoriu cu maluri abrupte, deasupra lacului Mostiștea, a fost cercetat un

Reconstituirea ansamblului Palatului domnesc de la Târgoviște (a doua jumătate a secolului al XV-lea)

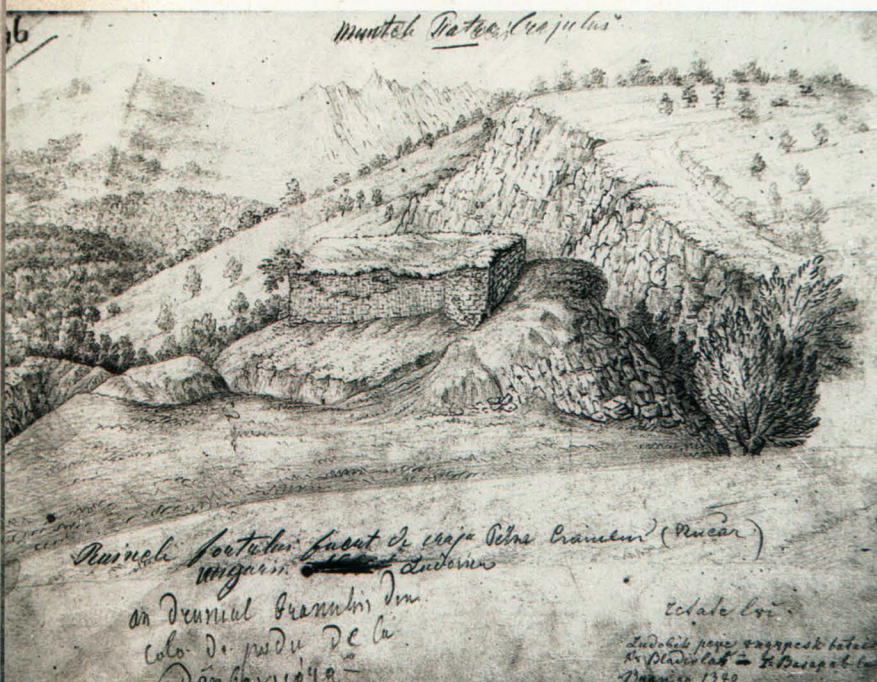
1. Palatul domnesc; 2. turnuri ale primei fortificații; 3. marele șanț de apărare; 4. Turnul Chindiei; 5. paraclisul domnesc.

Cetatea Orașiei, de la Podul Dâmboviței (jud. Dâmbovița). Cetatea Pietrei Craiului era numită, în maghiară și germană: Királykö, Königstein. De observat, în stînga, traseul drumului medieval, care, în zona stîncoasă, păstrează șanțurile lăsate de roțile căruțelor. Fotografie de Ionuț Macri

Jos - Cetatea Orașiei, așa cum arăta la mijlocul secolului al XIX-lea. Desen de Carol Isler, pe la 1870 (Biblioteca Academiei Române, București)

sat medieval protejat de un șanț și val cu palisadă. Satul a fost incendiat de mai multe ori, probabil în timpul expedițiilor otomane. Pe de altă parte, din aceeași perioadă provine o altă fortificație de pământ și lemn, de la **Frumoasa**, jud. Teleorman. Acolo a fost cercetată o mică incintă pătrată (latura de 43 m) protejată de trei rânduri de valuri și două șanțuri dispuse concentric. Ea a fost atribuită de arheologi unui sistem mai larg de fortificații temporare organizat de Mircea cel Bătrân. Probabil că fortificații de pământ și lemn (secolul al XV-lea, mai ales) au existat mai multe în Țara Românească, necunoașterea lor având legătură cu stadiul cercetărilor.

Poate cea mai importantă cetate muntească din acea epocă a fost cea a noului palat domnesc de la **Târgoviște**. Prost și incomplet săpată și înțeleasă, cu restaurări ce au falsificat involuntar cronologia, cetatea de scaun a Valahiei se lasă greu descifrată. Conform unor cercetări recente, incinta primei Curți domnești, atribuită lui Mircea cel Bătrân, era dotată cu cel puțin două turnuri rotunde și mai multe patrulater. Ulterior, în vremea lui Vlad Dracul și a lui Vlad Țepeș, cetatea domnească de la Târgoviște a beneficiat de investiții majore. Vechea reședință, construită de Mircea cel Bătrân, a fost demolată parțial, iar casa domnească a fost mult mărită. În imediata apropiere, a fost construit paraclisul domnesc și Turnul Chindiei, accesibile rapid (pe punți de lemn, suspendate) de la parterul foarte înalt

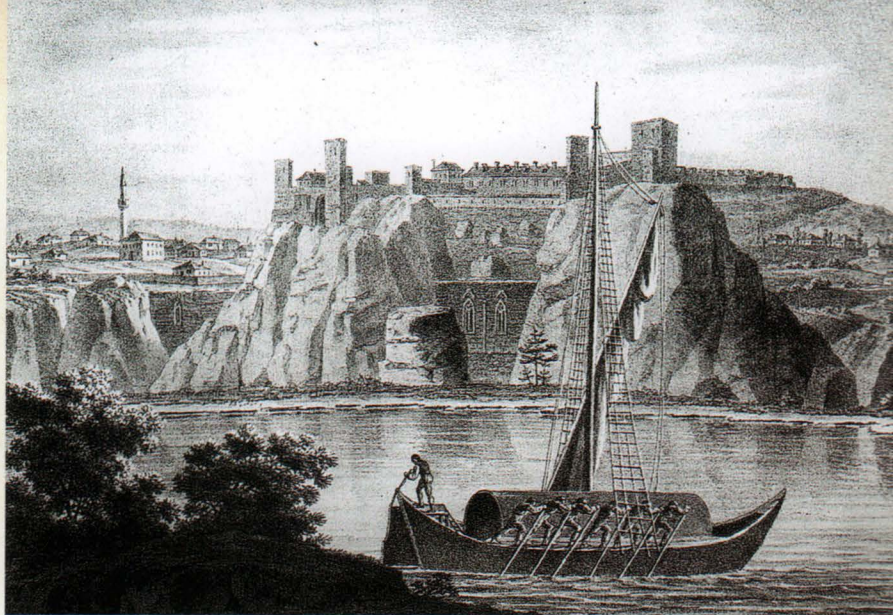
al casei. Acesta din urmă avea rolul unui donjon *Nebojša* („nu te teme“), de refugiu ultim în caz de pericol. În jurul celor trei elemente (casă–biserică–donjon), același Vlad Țepeș (probabil) a pus să se sape un enorm șanț uscat. Conform calculelor arheologilor, acesta avea 22-24 m la gură, aproape 5 m adâncime și 4 m lățime la fund. Marginile oblice ale șanțului au fost întărite cu bușteni masivi de stejari legați cu împletitură de nuiele. Accesul în incinta Curții domnești din Târgoviște se făcea peste șanț, pe un podeț de lemn ce putea fi ridicat în caz de pericol. În partea de sud-est a ansamblului rezidențial domnesc, se afla un alt spațiu fortificat cu șanț și palisadă, ce avea drept centru biserica Sf. Vineri.

La **București**, aceluiași Vlad Țepeș îi este atribuită o casă domnească din piatră de râu, cu pivnițe și parter înalt, fortificată cu șanț, pe malul Dâmboviței. Casa domnească e numită în documente atât cetate, cât și castel. Pe acest nucleu a evoluat, până în veacul al XVIII-lea, Curtea de la București.

DOBROGEA

În Dobrogea, pe un vârf stâncos, deasupra marelui golf al Mării Negre, cel ce va deveni, peste secole, lacul Razelm, genovezii au construit la începutul secolului al XIV-lea, în înțelegere cu autoritățile tătarăști, cetatea Heracleea, cunoscută azi mai ales după numele său turcesc: **Enisala** (*Yeni-Sale* = Satul Nou). Ulterior, cetatea s-a aflat, pentru scurtă vreme, sub autoritatea lui Mircea cel Bătrân, pentru ca, după cucerirea otomană a Dobrogei, Enisala să rămână cetate turcească până către epoca modernă. Enisala este singura cetate medievală din Dobrogea ce a supraviețuit până azi, nedistrusă de războaiele ruso-turce din veacul al XIX-lea.

La mijlocul veacului al XIV-lea, Dobrogea, ieșită de sub autoritatea tătarilor, a făcut parte din despotatul lui Dobrotici, un stat rupt din Imperiul Bizantin și independent de Țaratul Bulgar de la Târnovo. Dobrotici a avut reședința în cetatea de la **Caliacra** și capitala la Kavarna (de unde numele de Țara Cărvunei, pentru sudul acestui teritoriu). El a cucerit orașul episcopal (bizantin) de la Vicina (lângă Isaccea)³⁰ și Silistra (Dârstor). După moartea lui Dobrotici, la domnia despotatului l-a urmat fiul său, Ivanco. În 1388, Ivanco moare în luptele cu turcii. Mare parte din Țara lui Dobrotici a căzut sub dominație otomană, dar nordul acestui teritoriu,

Cetatea de la Hârșova la începutul secolului al XIX-lea. În 1829, după Tratatul de pace de la Adrianopol a fost demolată complet. Litografii de Adolf Kunike din albumul Zwei hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Donaustromes von seinem Ursprunge bis zu seinem Ausflusse in das Schwarze Meer..., Leopold Grund, Wien, 1826

inclusiv Dârstorul, a fost anexat de Mircea cel Bătrân³¹ și l-a stăpânit apoi până la moartea sa.

După 1417, turcii au ocupat Dobrogea și au stăpânit-o vreme de patru sute șaizeci de ani. Pe malul Dunării, pe un promontoriu stâncos, otomanii au preluat și refăcut cetatea **Hârșova** (*Harisova*, în turcă), reconstruită, la rândul lor, de bizantini, genovezi și bulgari pe situl vechii cetăți romane Carsium. Gravurile de epocă ne arată un castel impozant cu mai multe incinte și turnuri de plan pătrat la colțuri. Din păcate, cetatea a fost distrusă în secolul al XIX-lea, iar urmele acestei cetăți au fost prea puțin cercetate.

³⁰ Asociată greșit, în mentalul colectiv, din cauza teoriei arheologului Petre Diaconu, cu cetățuia de pe insula Păcuilui lui Soare, discutată mai sus.

³¹ Nu este clar cum a intrat Mircea cel Bătrân în posesia Dobrogei și nici pentru cât timp.

TRANSILVANIA

Evul Mediu european a fost cu adevărat o epocă a cetăților și castelelor, iar Regatul Maghiar în general și Transilvania în mod particular n-au făcut excepție. După dezastrul cauzat de Marea Invazie mongolă, politica Sfintei Coroane față de fortificații s-a schimbat radical, deoarece – prin apariția statului tătaresc din Crimeea (Horda de Aur) – riscul unor noi atacuri ale tătarilor s-a menținut. O sută de ani mai târziu, o nouă amenințare și-a făcut apariția în Balcani: Imperiul Otoman, care înghițise nestingherit Bizanțul, Țaratul Bulgar, Țaratul Sârbesc, se apropia de Dunăre.

În decurs de peste trei secole (al XIII-lea – al XVI-lea), s-au ridicat sute de fortificații de piatră, fără să mai vorbim despre cele de pământ și lemn. Au fost încurajate, prin oferirea de scutiri fiscale, construirea de fortificații urbane, de graniță și administrativ-teritoriale, incinte bisericesti, rezidențiale (conace). Cetatea și castelul deveniseră o instituție, un standard de viață al elitelor. Formele și tipurile cetăților au avut o nesfârșită diversitate, după locul geografic, mărime, scop, evoluția armamentului, ingeniozitatea și resursele materiale ale constructorilor. Fenomenul cetăților ardeleni e mult prea vast și complex pentru a-l detalia aici.

Din păcate, nici un sfert dintre cetățile medievale ale Transilvaniei (dar nici ale celorlalte provincii

Bran: reconstituirea vămii fortificate din vale și a castelului de pe stânca lui Dietrich, așa cum erau în secolul al XVIII-lea

Castelul Bran (Dietrichstein, Törzburg, Töröcsvár): reconstituirea a două faze din evoluția castelului. Sus, faza inițială, aprox. 1380. Jos, 1450. În perioada sa de început, forma castelului de pe „Stânca lui Dietrich” era foarte asemănătoare cu cetatea sa soră de pe partea cealaltă a munților: Königstein (Piatra Craiului, Orația).

Castelul Bran: dreapta – Situația de dinaintea restaurării din secolul al XX-lea, datorată intervențiilor arh. Carl Liman

istorice) n-au supraviețuit până astăzi, deoarece majoritatea au fost distruse și ruinate înainte de veacul al XX-lea. Vremurile vitrege, mult mai tulburi decât în vestul Europei, „moda” și pretențiile sau posibilitățile proprietarilor, mobilitatea acestora (în decurs de un secol, o cetate putea trece prin multe mâini), demolările intenționate ca urmare a unor tratate de pace și transformarea ulterioară a ruinelor în cariere de piatră pentru localnici au fost doar câteva dintre motivele ce au dus la dispariția mării majorități a cetăților. Multe altele, dintre cele care au reușit totuși să străbată veacurile până la noi, stau ascunse pe culmi cu pante abrupte sau în păduri puțin umblate și vor dispărea fără urmă în următoarele decenii, distruse de nepăsare și de vânătorii de comori. Este puțin probabil ca viitorul cetăților

moștenite de la strămoși să aibă o soartă mai bună.³²

Majoritatea cetăților ardelenice de zid își au originea la finele veacului al XIV-lea. De-a lungul hotarului de sud al Transilvaniei, la poalele munților, Regatul Maghiar a inițiat construcții de cetăți de graniță apărute de grăniceri localnici. La fel, pe marile drumuri și la trecătorile ce

32 Chiar și astăzi, lipsa de interes și a unei tradiții în protejarea patrimoniului istoric va duce în viitorul apropiat la pierderea multor alte castele și cetăți, dintre puținele păstrate. Ignoranța, nepăsarea și lăcomia sunt azi inamicii cei mai mari ai monumentelor. Până nu demult, lipsa banilor părea să fie un motiv pentru care cetățile erau lăsate să dispară. Azi, finanțările primite de la UE, oferite însă în condițiile unor legi incomplete, încurajează lucrările de proastă calitate și au dus și duc în continuare la alte distrugeri iremediabile ale monumentelor. Aceste „restaurări” au adus profituri doar executanților și aproape niciodată monumentelor.

Castelul și vama Bran (fotografie de Leopold Adler, aproximativ 1900, Biblioteca Academiei Române, București)

traversau munții au fost ridicate cetăți de vamă, control și pază.

În teritoriile secuiești, cele mai timpurii cetăți apar în secolul al XIII-lea și sunt localizate, toate, la vest de linia munților Bodoc, în bazinul superior al Oltului. Ele au fost construite pe înălțimi dominante, cu bună vizibilitate, de-a lungul văilor sau trecătorilor Carpaților Orientali. Ele au fost atât cetăți regale de graniță, cât și cetăți nobiliare de refugiu. Altele erau baze militare controlate de comitele secuilor. Majoritatea aveau un donjon interior și o incintă simplă. Durata lor de folosire a fost scurtă, deoarece au fost abandonate în secolele al XV-lea–al XVI-lea (**Ika** de la Cernat, **Piatra Șoimilor** de la Bixad, **Almos** de la Lemnia, **Bixad-Văpa**, **Saciova**, **Bicfalău-Cetatea Melcilor**). O perioadă mai îndelungată de folosire a avut cetatea **Bálványos**. În vremea lui Matia Corvin, au fost fortificate câteva pasuri și trecători montane importante din Secuime, așa cum se întâmplase cu un secol în urmă la **Bran** sau **Rucăr**. Așa au fost cetățile din Pasul Oituz sau de la Tabla Buții. Acestea au funcționat până în secolele al XVII-lea–al XVIII-lea, pierzându-și din importanță o dată cu înlocuirea lor cu fortificații mai moderne, construite de Habsburgi.

La **Tabla Buții**, în punctul cel mai înalt al uneia dintre cele mai vechi trecători, utilizată încă din Antichitate (Slon–Prahova–Vama Buzăului), a existat o cetate de graniță cu funcție de vamă, în folosință până în veacul al XVII-lea. La Brașov, au existat în secolele al XIV-lea – al XV-lea două fortărețe cu viață

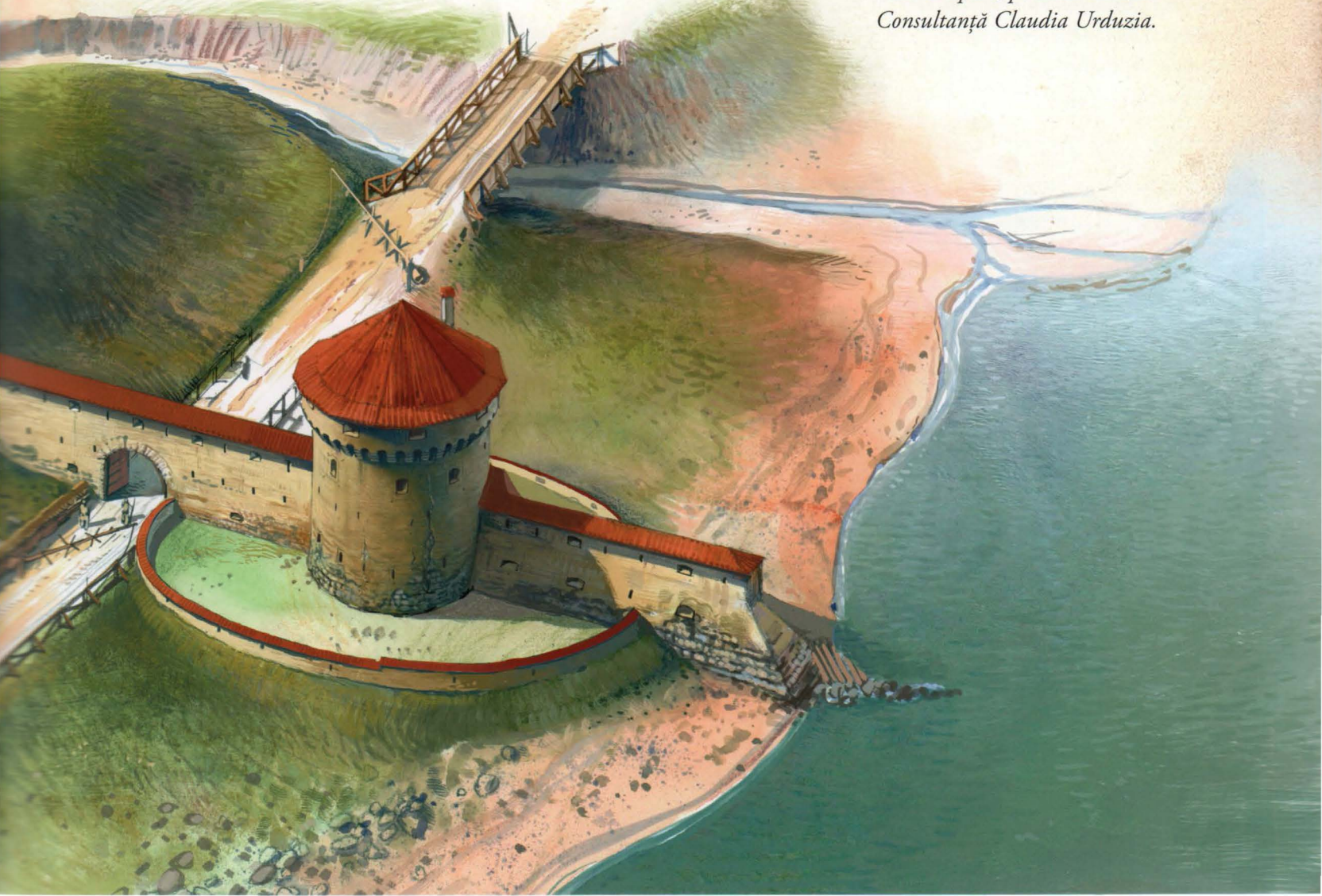
*Cetatea de vamă de la Tabla Buții
(fotografie de Ionuț Macri, 2014)*

scurtă, scoase din uz între 1420–1450: Brassovia, cetatea de pe vârful Tâmpa și cetatea de la Sprengghi, pe o colină stâncoasă (azi, distrusă) de lângă vechea biserică Sf. Bartolomeu.

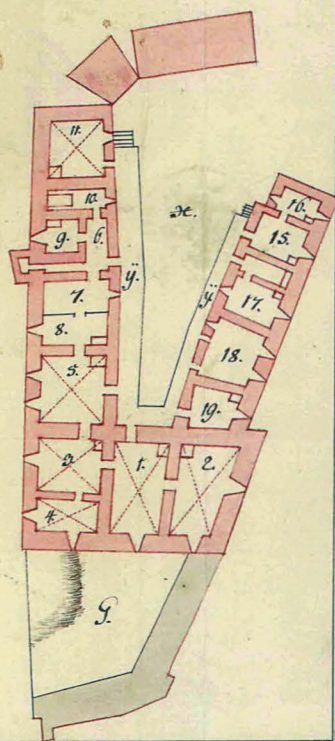
La Bran, în 1377, fusese construită o fortificație cu funcție de vamă, formată din două ziduri ce închideau valea și controlau accesul carosabil. Deasupra incintei, pe o stâncă de calcar, a fost ridicat faimoasa cetate, ca sediu al garnizoanei ce păzea drumul și ținutul. Pe partea muntenească a trecătorii Rucăr–Bran, ce lega Câmpulungul de

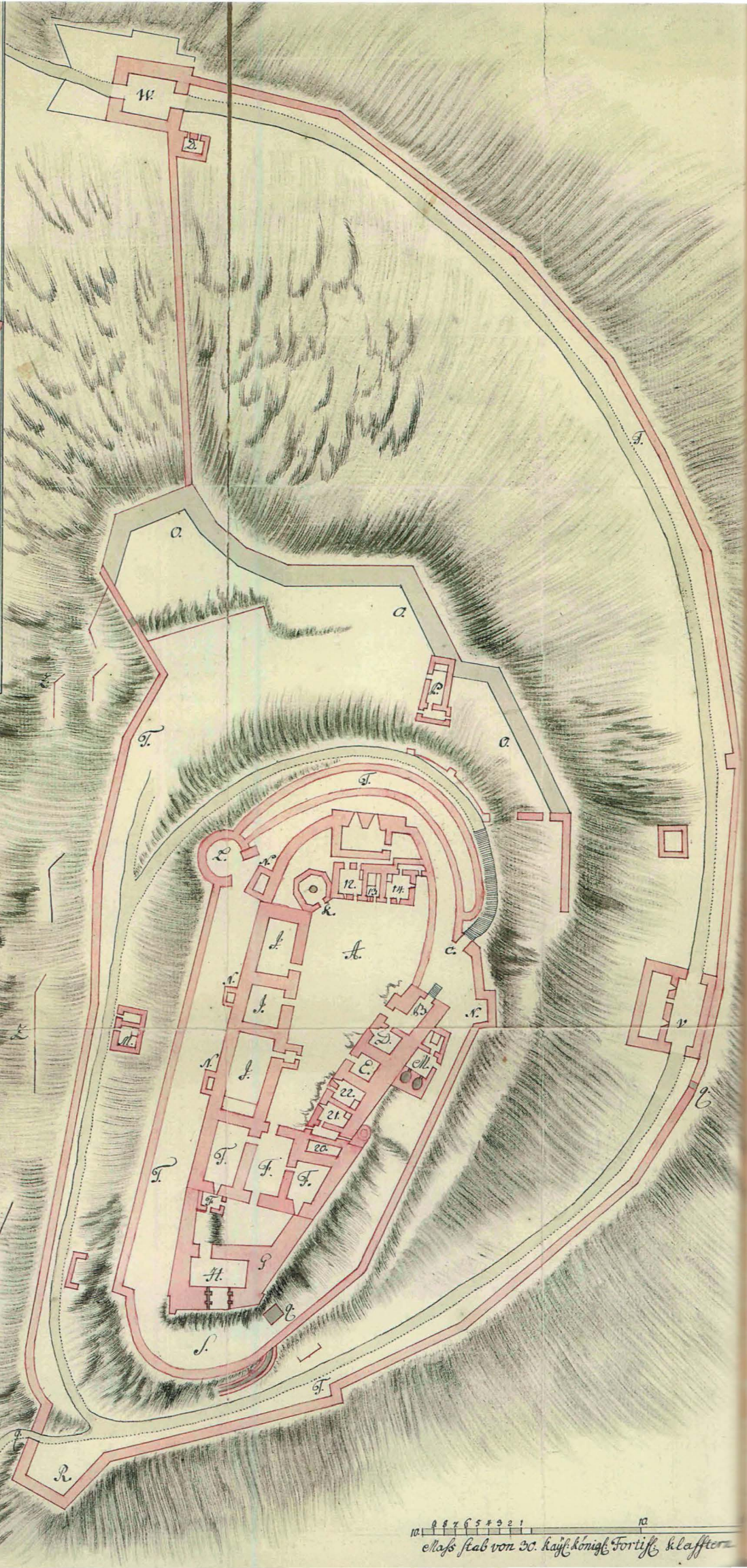
*Reconstituire a fortificației de vamă numită azi
Turnul Spart, pe valea Oltului
Consultanță Claudia Urduzia.*

Grund-Riss.
Der zweyten Etage des Schlosses.

Cetatea Deva (plan militar austriac din 1761). În 1849, în timpul Revoluției, cetatea a fost grav avariată de explozia accidentală a depozitului de muniții (Budapesta, Arhivele Naționale, copii după planuri aflate la Kriegsarchiv—Viena)

Cetatea Deva: cea mai veche imagine cunoscută a cetății Deva (gravură de Giovanni Morando Visconti, detaliu din Mappa della Transilvania, 1699)

Brașov, se afla **Cetatea Orației**, a Pietrei Craiului sau de la Podul Dâmboviței, ca pandant al castelului Bran.

O situație asemănătoare se găsea de-a lungul defileului Oltului. În fața cotului unde Oltul intra între munți, a fost ridicată, pe o colină dominantă, cetatea **Tălmăciu** (părăsită în 1453). Traficul pe vale era controlat efectiv de cetatea de vamă de la **Turnul Roșu**, aflată exact la intrarea Oltului între munți, în hotarul satului Boița, format într-o fază inițială din masivul donjon văruiat în roșu și un zid cu poartă ce închidea valea până în apele râului. El a fost punct de control și carantină până la începutul secolului al XX-lea. În perioada 1500–1533, funcția Turnului Roșu a fost dublată de cea a cetății **Turnul Spart**, construit la 5 km spre sud. Și mai în aval, la confluența Lotrioarei cu Oltul, se afla cetatea **Lotrioara**, astăzi dispărută complet.

La poalele munților Făgăraș, Cibinului, Cindrel și Șureanu au fost ridicate, la finele secolului al XIII-lea și la începutul celui de-al XIV-lea, cetățile de la **Avrig**, **Vurpăr**, **Rășinari**, **Săsciori**, **Sibiel**, **Orlat**,³³ **Tilișca**, **Gârbova** (două fortificații), **Comana de Sus**. Istoria acestor cetăți primitive este mai greu de descifrat. Ele au fost cetăți de graniță și de refugiu construite de comunitățile de grăniceri sași, români și pecenegi. Majoritatea au fost construite pe vârfuri înalte de deal, greu accesibile, pe platouri lungi și înguste. Un caz special îl reprezintă cetatea de la **Breaza** (comuna Lita, jud. Brașov), din Țara Făgărașului, faza din secolul al XIII-lea,³⁴ atribuită unei autorități locale româno-pecenege, după cum atestă o menționare documentară.

³³ Două fortificații, una timpurie, din secolul al XII-lea, de pământ, și una de piatră, din secolul al XIV-lea.

³⁴ A existat și o fază foarte timpurie, din secolele al VIII-lea–al IX-lea, construită într-un context și de o autoritate greu de identificat.

Cetatea a fost, poate, ridicată în contextul încercării Regatului Maghiar de a supune acest teritoriu. Retragera la sudul Carpaților a unor elite făgărășene din fața presiunii maghiare e posibil să reprezinte fundalul legendei descălecatului lui Negru Vodă.

Mai la vest, la ieșirea din defileul Streiului, s-a înălțat cetatea regală a **Hațegului**, al cărei donjon hexagonal se mai păstrează parțial și azi. Tot pe Valea Streiului, în Cheile Băniței, pe țăncul calcaros pe care cândva fusese o cetate dacică, a existat și o fortificație medievală. După 1528, funcția cetății de la Bănița a fost preluată de cetatea de la **Crivadia**, o rondelă deschisă (fără acoperiș) perfect circulară, dotată cu guri pentru arme de foc. Posibil ca fortificația să fi fost dublată la nivelul drumului de un punct de vamă și un zid ce închidea valea. Despre ea, documentele spun explicit că a fost ridicată pentru a stopa contrabanda cu Oltenia.

Pe cursul mijlociu al Mureșului, importantă cale de acces și trafic comercial (în special, al sării), au fost ridicate câteva cetăți care au făcut istorie. La intrarea între munți, a fost construită, în jurul anului 1260, pe o colină înaltă, de origine vulcanică, **cetatea Devei**. Între zidurile ei, voievodului Transilvaniei Ladislau Kán și-a construit, după 1300, un palat gotic ca reședință voievodală,³⁵ pentru mai mulți ani cel mai important centru de putere din Ardeal. În 1321, la șase ani după moartea lui Ladislau, cetatea, rămasă în mână

³⁵ În această perioadă, Transilvania a fost martora unor convulsii în interiorul voievodatului, în urma stingerii dinastiei arpadiene (ultimul rege arpadian a fost Andrei III, mort în 1301) și a conflictului dintre voievodul Ladislau Kán, candidatul la tronul Ungariei Carol Robert de Anjou și episcopia catolică de la Alba Iulia. Ladislau Kán a dus o politică deosebit de favorabilă nobilimii române din Țara Hațegului.

Cetatea Colțești: a fost distrusă cu tunurile de austrieci în 1708 (fotografie de Cosmin Giurgiu, 2014).

fiilor acestuia, cade după un sângeros asediu condus de frații episcopului Transilvaniei.

Spre vest, la ieșirea dintre munți, spre Câmpia Aradului și a Tisei, străjuind cele două maluri ale Mureșului, se aflau cetățile **Lipova** și **Șoimoș**. În prima fază, Șoimoșul a fost ridicat între 1272 și 1275 de Pál, ban de Severin, pentru ca apoi, în veacul al XV-lea, să ajungă în proprietatea lui Ioan (Iancu) de Hunedoara și apoi a lui Matia Corvin. Ambii

au făcut investiții majore, mai ales prin construirea în interior a unui castel luxos, decorat somptuos în stil gotic târziu. Șoimoșul este „rudă apropiată” a castelului de la Hunedoara ca bogăție a decorațiunilor arhitecturale, dar și prin podul pe piloni de zidărie ce precedau intrarea.³⁶ Pe malul opus, se afla cetatea

³⁶ Din păcate, azi cetatea se degradează rapid, în lipsa oricărui investiții în vederea consolidării și restaurării zidurilor, deși este una dintre cele mai frumoase cetăți din România.

Castelul de la Bologa (ung. Sebesvár „Cetatea de pe râul Sebeș” < sebes „repede, iute”) este una dintre cele mai bine păstrate și mai pitorești cetăți ardelenice și, cu toate astea, în ultimii o sută de ani, nu s-a încercat niciodată restaurarea ei. (fotografie de Filep Robert, 2015)

Cetatea Colț (comuna Suseni, jud. Hunedoara): vedere aeriană. Cea mai veche parte este donjonul-locuință. La poalele dealului, s-a aflat capela castelului, dotată cu turn de apărare deasupra altarului (în prezent, transformată în biserică de mănăstire). În centrul satului Râu de Mori, familia Cândea a avut reședința permanentă, nefortificată. (fotografie de Cosmin Giurgiu, 2014).

Donjonul-locuință de la Răchitova (jud. Hunedoara). Fotografie din 2015

Castelul de la Hunedoara (acuarelă din secolul al XVIII-lea, Muzeul Național Ungar, Budapesta)

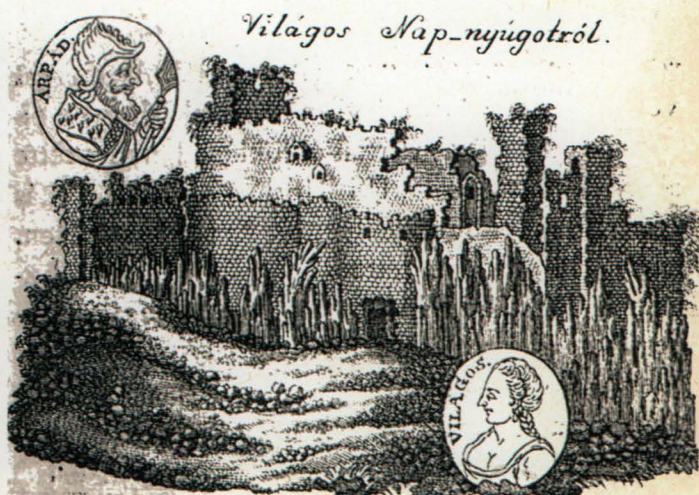
Lipova, mărită și modernizată – ca fortificație urbană, cu bastioane de artilerie –, în veacul al XVII-lea, întâi de turci, apoi de Habsburgi. A fost demolată complet, iar astăzi nu se mai păstrează nici o urmă a acesteia.

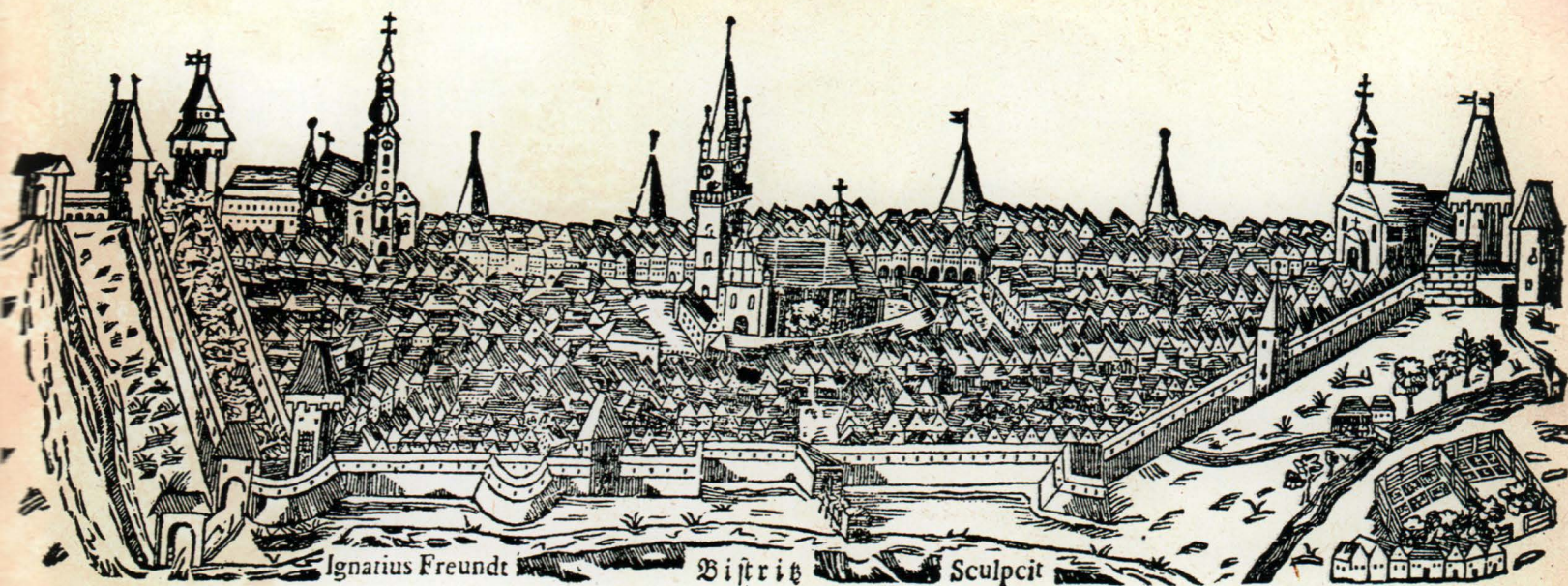
Pe crestele calcaroase orientate nord-sud ce mărginesc poalele estice ale Munților Apuseni, trebuie amintite

patru cetăți. **Tăuți** (cetatea Sf. Mihail) a fost ridicată pe un platou stâncos ce domină Valea Ampoiului. Fondată inițial de un episcop de Alba Iulia, a avut modernizări în veacul al XVI-lea (un bastion de artilerie de tip italian vechi), dar a fost demolată în cursul aceluiași secol.

Craiva a fost construită – la fel ca în multe alte cazuri –

Ruinele cetății de la Șiria (ung. Világos[vár] „Cetatea [cu ziduri] deschise la culoare“, jud. Arad) Vedere din același unghi ca și fotografia din stânga. Situația de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, scurt timp după ce a fost aruncată în aer de trupele austriece, în 1784, pentru ca răsculații lui Horea să nu pună mâna pe ea (gravură din cartea Etelka de András Dugonics, din 1791). Stânga, fotografie de Cosmin Giurgiu

Orașul Bistrița în secolul al XVIII-lea (gravură în lemn de pe o diplomă de breaslă, secolul al XVII-lea)

pe locul unei fortificații dacice, din vârful căreia se vede Valea Mureșului, până la Alba Iulia. Cetatea **Colțești** sau a Trascăului a fost ridicată pe o stâncă numită Piatra Secuiului de către familia Torockai, în apropiere de comunitatea secuiască de mineri de la Rimetea. Pe partea vestică, se mai păstrează donjonul din secolul al XIV-lea (din cele două existente, pentru două ramuri ale familiei) și un corp intermediar, amenajat ca locuință-palat. A fost asediată de răsculați în vremea lui Gh. Dózsa. Cetatea regală **Liteni** a fost administrată de voievozii Transilvaniei sau de comiții de Cluj. Destul de rău conservată, cetatea a fost construită tot pe o creastă prăpăstioasă al cărei nucleu inițial a fost, ca și la Colțești, un donjon-locuință și palat.

Lângă Huedin, pe un vârf de deal, a supraviețuit până azi cetatea **Bologa**. Construită în prima jumătate a veacului al XIV-lea drept cetate regală, a ajuns în 1398 în proprietatea familiei Bánffy. Pentru scurt timp (1399–1410), cetatea i-a aparținut lui Mircea cel Bătrân, datorită relațiilor de vasalitate față de împăratul și regele Sigismund de Luxemburg. Cetatea a evoluat de la un turn-donjon cilindric cu patru niveluri, în formă de butoi (bitronconic), încă bine conservat, căruia i-au fost adăugate cortine, încă un turn-locuință de plan pătrat și, în veacul al XVII-lea, trei rondele de artilerie.

Țara Hațegului este un teritoriu care în Evul Mediu a avut o organizare caracteristică în cnezate românești autonome, înșirate de-a lungul văilor ce coborau din munți. Pe lângă cele mai vechi biserici românești din Ardeal, Hațegul se poate mândri cu câteva cetăți rezidențiale ale nobililor locali, având ca nucleu

turnuri-locuință. Turnurile erau atât spații de locuit,³⁷ cât și simboluri de prestigiu social. La **Răchitova**, s-a păstrat cea mai simplă formă a unui turn-locuință înconjurat de o fortificație de pământ și lemn, în timp ce la **Mălăiești** și, mai ales, la **Cetatea Colț**, turnul a evoluat către o cetate mai complexă. Cetatea din urmă, din satul Suseni, a aparținut familiei Căndea din Râu de Mori, cea mai importantă și mai bogată familie hațegană, mai multe monumente din zonă fiind legate de numele acestei familii. Prin trecerea la catolicism, Căndeștii s-au integrat în nobilimea ungară (*natio Hungarica*) sub numele Kendeffy. La poalele dealului cetății Colț, Căndeștii au construit o biserică tip capelă de curte cu turn-locuință ridicat deasupra altarului.³⁸ Accesul se făcea cu o scară mobilă exterioră, pe la primul etaj (parterul era oricum ocupat de absida altarului). Interesant, acoperișul este realizat din plăci de piatră, așa cum întâlnim și la alte biserici din Hațeg.

Maramureșul, străveche „țară” românească, în multe privințe asemănătoare Hațegului, a avut o elită care și-a construit reședințe fortificate. Două dintre acestea au fost descoperite arheologic la **Oncești** și **Cuhea** (azi, numită Bogdan Vodă, jud. Maramureș). Ultima este localitatea de origine a Bogdăneștilor, întemeietorii Țării Moldovei.

În Țara Chioarului (la sud-est de Maramureșul istoric, spre Sălaj), a existat cetatea ce a dat numele ținutului –

³⁷ Aveau probabil și curți nefortificate, în sat, mai comod de locuit, așa cum aveau Căndeștii în centrul satului Râu de Mori.

³⁸ Azi, integrată într-o mănăstire nou-înființată (după 1994). Pictura medievală a bisericii, din secolul al XV-lea, a fost distrusă în urma restaurării neprofesioniste.

*Sibiu: nucleul primei fortificații a Sibiului, împrejurul bisericii parohiale Sf. Maria
(reconstituire a situației de la finele secolului al XIV-lea)*

Chioar, de la maghiarul *Kövár* „cetatea de piatră“. Cel mai probabil, a fost construită drept cetate regală. În 1367, Sigismund de Luxemburg a donat cetatea nepoților cneazului maramureșean Dragoș, Balc și Drag, fiii lui Sas. După apariția Principatului Transilvaniei, cetatea a devenit proprietate a trezoreriei princiare, fiind una dintre cele mai importante cetăți ale țării.

Cetatea **Ciceu** (jud. Bistrița-Năsăud) a fost construită drept cetate regală la finele veacului al XIII-lea. Până în 1467, a aparținut familiei nobiliare Losonczi. În 1486, cetatea Ciceu și **Cetatea de Baltă** (nu este vorba de actualul castel renașcentist) au fost donate de Matia Corvin lui Ștefan cel Mare. Ciceul a rămas în proprietatea urmașilor lui Ștefan. Este cunoscut

Reconstituirea oraşului Sibiu pe la 1650

Sibiu: panoramă, cu reconstituirea Porţii Ocnei, a Oraşului de Jos şi a centrului, pe la 1500

Sibiu: urme ale zidurilor și turnuri ale celei de a patra incinte, ascunse între construcții mai târzii. 1. turn al incintei a IV-a; 2. zidul de pe Strada Movilei; 3. Piața Aurarilor; 4. turn de poartă al incintei a III-a; 5. turn (?)

că voievodul Petru Rareș a găsit refugiu în cetate după fuga acestuia din Moldova în 1541, în urma expediției lui Soliman Magnificul.

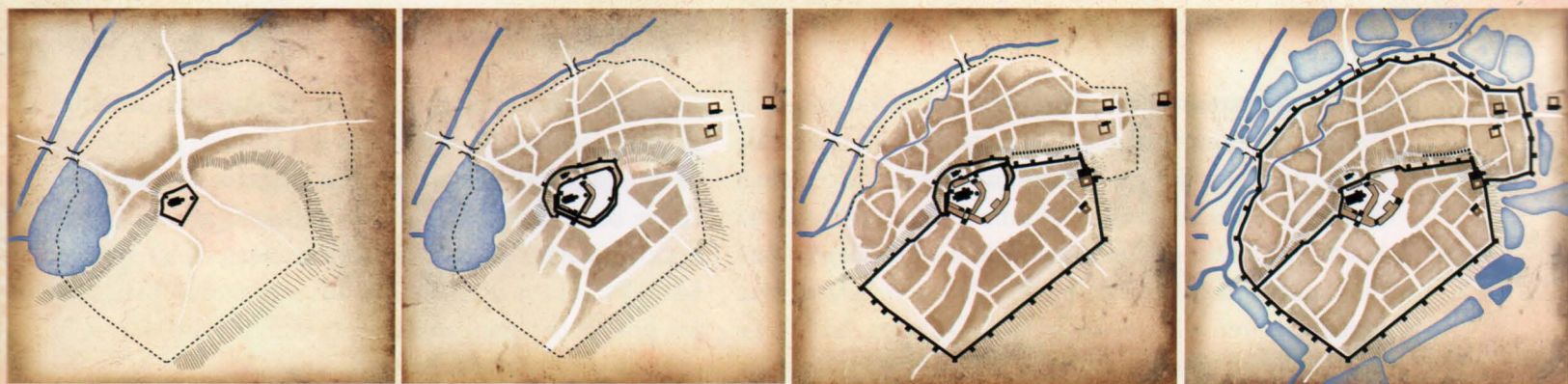
Mai ales după primele atacuri otomane de la începutul veacului al XV-lea, construcția de cetăți de graniță se înmulțește. După 1430-1440, cetățile mai vechi își adaptează arhitectura la armele de foc. Apoi, spre finele veacului apare o nouă atitudine față de cetăți. Ideile Renașterii se simt și în Carpați. Multe cetăți au devenit castele. Ele au început să coboare de pe piscurile greu accesibile ale dealurilor, în zone mai accesibile, să aibă spații mai confortabile.

Orașele

Încă din Antichitate, cele mai vaste și complexe fortificații le-au avut orașele. Însuși cuvântul cetate s-a format, în mai multe limbi europene, în conexiune cu întăriturile urbane.³⁹

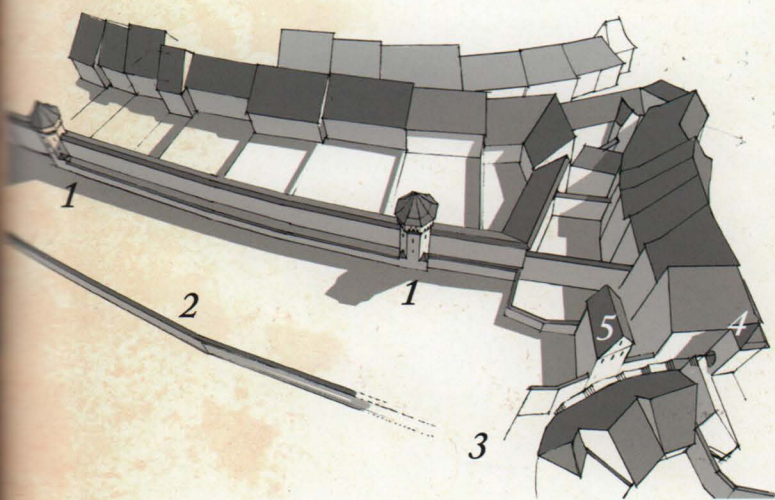
Pe teritoriul de azi al României, doar în Transilvania, parte a Regatului Maghiar în Evul Mediu, au existat condiții favorabile apariției unor orașe dezvoltate după regulile și caracteristicile celor din Europa vestică, pe

39 „Legătura dintre orașul medieval și fortificația lui este mai strânsă decât în orice altă perioadă de timp, încât, în numeroase limbi, există o veritabilă confuzie între termenii «oraș» și «cetate». În engleză, town derivă din zaun («gard, împrejmuire»); gorod, în rusă, sau grad, în bulgară și sârbă («oraș», dar și «cetate»), este în relație cu gorodiște sau horodiște («cetate de pământ» [...]); burg, în germană, are sens dublu: de «oraș» și de «cetate»; vár, în maghiară («cetate, castel»), este în legătură cu város («oraș»).” (Teodor Octavian Gheorghiu, *Cetățile orașelor*, Ed. Simetria, București, 2000). În schimb, în sudul și estul Carpaților, aglomerările urbane evoluat, în lipsa fortificațiilor, erau numite cu termenul slav „târg”, după principala activitate – comerțul – care a dus la dezvoltarea așezării.

Evoluția fortificațiilor orașului Sibiu (adaptate după reconstituirea propusă de Hermann Fabini).

De la stânga, Sibiul la 1220, 1300, 1380 și 1480

Reconstituirea aceleiași porțiuni de zid ca în fotografia de alături (așa cum arătau, probabil, la 1500)

atunci în întregime catolică. Majoritatea acestora au fost întemeiate de coloniștii germani și valoni (adică de sași). Ei au beneficiat din partea regilor maghiari (Andrei II, Sigismund de Luxemburg, unii regi din dinastia de Anjou) de numeroase libertăți orașenești, privilegii și politici de dezvoltare a orașelor.

De aceea, în cursul secolului al XIV-lea, orașele din voievodatul Transilvaniei s-au dezvoltat rapid. O reglementare din 1351 stabilise că nu puteau fi orașe libere regești decât cele înconjurate cu ziduri.

Ulterior, dezvoltarea lor explozivă, mai ales a celor din sudul Ardealului, a fost frânată temporar de invaziile otomane (prima invazie otomană în Ardeal are loc în 1420), care au continuat apoi cu regularitate. Orașele atacate, cu excepția Sebeșului, și-au revenit întotdeauna.

Întăriturile orașelor au evoluat, într-o primă fază, din nuclee fortificate, ridicate în jurul bisericilor parohiale. Unele comunități cu economie puternică și-au construit apoi incinte de zid care să cuprindă / să închidă întreaga oraș. Astfel, Sibiu, Cluj, Brașov, Sighișoara, Bistrița, Sebeș și Mediaș au fost orașele cu cele mai mari și mai

solide fortificații, căutate pentru siguranța oferită de zidurile lor. Alte localități mai mici sau afectate prea de timpuriu de atacurile turcești au renunțat, din cauza posibilităților reduse, la ideea unei incinte perimetrale complete, mulțumindu-se să investească în biserica fortificată, într-o incintă mai mică în centrul localității (Orăștie, Mediaș într-o primă fază, Agnita, Dej, Aiud, Turda, Huedin, Caransebeș, Odorheiul Secuiesc, Târgul Secuiesc) și în soluții alternative de apărare, precum rețelele subterane de refugiu sau formele fronturilor de case ce facilitau eventuale lupte de stradă.

Însă fortificațiile singure nu garantau protecția orașului. Organizarea militară riguroasă a breslelor meșteșugarilor din fiecare oraș și dotările cu armament de calitate au fost elementele care dădeau forță apărării. De aceea, fiecare turn și porțiune de zid a fortificațiilor orașenești erau administrate, echipate cu armament, reparate din fondurile câte unei bresle și, desigur, apărate, în caz de asediu, de membrii acesteia. Turnul funarilor, postăvarilor, arbaletierilor, dogarilor, aurarilor, lăcătușilor, dulgherilor, pielarilor, săpunarilor, rotarilor, fierarilor, bărbierilor, cizmarilor, tâmplarilor, curelarilor ș.a. sunt doar câteva dintre breslele care se ocupau și apărau, în caz de asediu, turnurile din Sibiu, Brașov, Cluj, Bistrița etc. Însă trebuie spus că meșteșugarii civili, oricâtă instrucție ar fi făcut, nu puteau concura cu militarii profesioniști. De aceea, orașele plăteau mercenari măcar pentru apărarea porților.

Sibiu a fost unul dintre cele mai dezvoltate și prospere orașe ale Europei Centrale, cel puțin până în veacul al XVI-lea. A fost una dintre primele așezări ale coloniștilor sași, fondat încă din secolul al XII-lea. Dacă în urma Marii Invazii mongole a fost aproape complet depopulat, în secolul al XIV-lea a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă. A avut mult de câștigat datorită comerțului, mai ales după apariția Țării Românești la sudul Carpaților. Fortificațiile Sibiului s-au dezvoltat treptat și au cuprins inițial curtea primei biserici, apoi actuala Piață Mică, Orașul de Sus și, în final, Orașul

de Jos, cu cartierele meșteșugărești. În veacul al XVI-lea, Sibiul era protejat de o curtină dublă pe două laturi, patruzeci și patru de turnuri, trei runde și cinci bastioane. Imediat în afara zidurilor, cetatea Sibiului era înconjurată de o salbă de lacuri late și adânci, lucru care împiedica apropierea oricărei armate sau instalarea prea aproape a vreunei arme de asediu. De aceea, Sibiul n-a fost niciodată cucerit prin luptă directă.

Sighișoara a fost centru de Scaun (unitate administrativă săsească și secuiască – de la „scaun de judecată“) și s-a dezvoltat în defavoarea localității concurente, Saschiz. Orașul a crescut pe două niveluri, fiecare cu fortificațiile proprii: Orașul de Sus, construit pe o terasă înaltă deasupra râului Târnava Mare, înconjurat complet cu ziduri și turnuri, și Orașul de Jos, protejat de frontul de case și de turnuri-poți ridicate în mijlocul principalelor drumuri de acces.

Traseul primei incinte medievale

*Reconstituirea orașului Cluj de la
finele secolului al XVIII-lea*

Sebeșul s-a dezvoltat, ca și Sibiul și Brașovul, datorită traseelor comerciale care-l străbăteau, dar și organizării specifice săsești. A suferit de pe urma invaziilor otomane, motiv pentru care n-a reușit niciodată să-și finalizeze impozanta biserică gotică. Cu toate acestea, a depășit orașul vecin Alba Iulia, care, deși oraș episcopal încă din veacul al XI-lea, n-a reușit să devină prosper economic.

Regele Ladislau I (1077–1095) desemnase orașul **Alba Iulia** ca reședință a episcopilor catolici ai Transilvaniei.⁴⁰ În interiorul zidurilor, în colțul sud-vestic al vechiului castru roman, au fost construite de-a lungul secolelor mai multe edificii religioase. Cea mai veche a fost o biserică din secolul al XI-lea, descoperită recent, apoi o

⁴⁰ Episcopia Transilvaniei fusese fondată, conform tradiției, de Ștefan I cel Sfânt, dar nu știm în ce loc.

SIGHISOARA*

SCHASSBURG 1730

Reconstituirea oraşului Sighișoara (germ. Schässburg, ung. Segesvár). De remarcat fortificațiile (turnurile de acces/poartă) ale Oraşului de Jos, dar și integrarea a două dintre bisericile din Oraşul de Sus în zidurile incintei cetății.

capelă-rotundă, iar, în perioada veacurilor al XIII-lea–al XV-lea, o impozantă catedrală în stil romanic (inițial) și apoi gotic timpuriu. Fortificațiile orașului au constat în repararea, întreținerea și completarea vechilor zidurilor romane, de plan pătrat și adâncirea șanțurilor perimetrale. Voievodul Ioan de Hunedoara s-a implicat, în 1441 și 1442, în repararea cetății. Descrierile de epocă vorbesc de un oraș săracios, cu puține locuințe.

Bistrița, cu aceleași privilegii ca și Sibiul, s-a dezvoltat puternic de pe urma minelor de argint de la Rodna.

Clujul, în comparație cu celelalte orașe săsești, deși n-a fost construit pe pământ regesc, a avut tot statutul de oraș liber regal, ca și cele de mai sus. Deși excentric față de teritoriile săsești, Clujul a avut, până spre veacul al XVII-lea, populație majoritar germană, fiind amintit ca unul dintre marile burguri săsești.

Într-o primă fază, orașul și-a construit o incintă patrulateră, cu o mică piață centrală. Într-o a doua fază, Clujul și-a ridicat o nouă incintă, de patru ori mai largă decât cea timpurie. Oraș cu veche tradiție în pietrărie, Clujul a avut o curtină și turnuri construite din blocuri mari de piatră frumos cioplită, unică în Transilvania.

Rupea (centru de Scaun) și **Râșnovul**, în Țara Bârsei, au fost două tipuri de cetăți construite pe o colină deasupra așezării deschise, locuite permanent, cu numeroase locuințe, ateliere meșteșugărești și capele care copiau în miniatură structura unui oraș. Cu o incintă și mai mică, dar după aceeași rețetă a fost și cetatea de la Saschiz.

Cetatea Brașovului a fost plasată între două dealuri înalte. În fața turnurilor de poartă din veacul al XV-lea

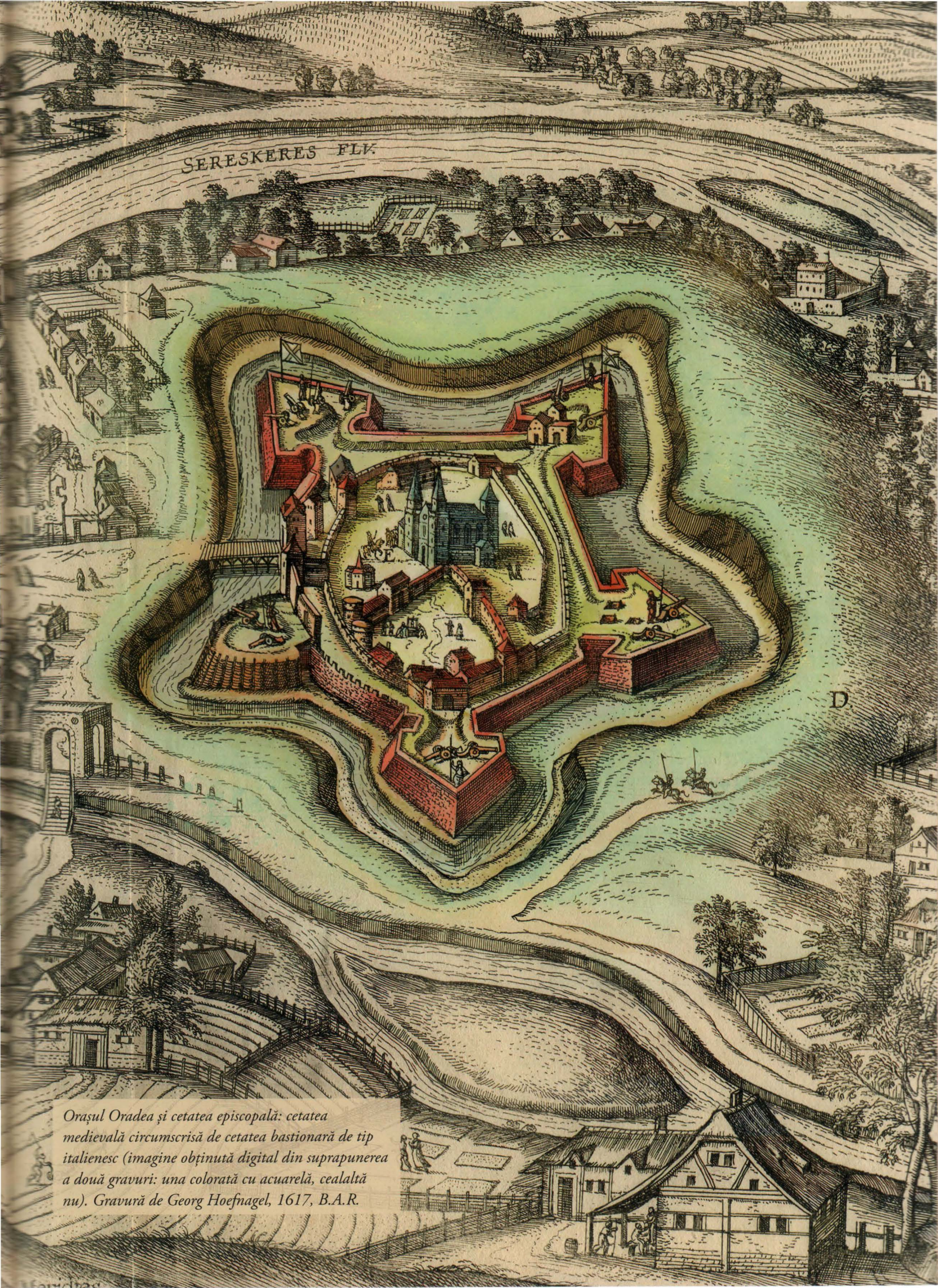
și la colțurile incintei urbane, brașovenii au construit, până la 1520, rondele masive într-o formă apropiată de litera U, cu mai multe etaje, pe care puteau sta pușcași. Singura clădire de acest gen care a supraviețuit într-o formă apropiată de cea originală este așa-numitul Bastion al Țesătorilor.

Cea de-a doua cetate episcopală medievală (aceasta, situată în Crișana) s-a aflat la **Oradea** (Mare) (numele vine de *Nagyvárad*) și a fost construită în jurul catedralei în care au fost înmormântați regele Ladislau I cel Sfânt, Beatrix, soția regelui Carol Robert de Anjou, împăratul Sigismund de Luxemburg și alte personalități istorice. Cetatea inițială, probabil de lemn, fusese asediată și distrusă de mongoli la 1242. În secolul al XIV-lea a fost construită o cetate poligonală ce înconjura catedrala și palatul episcopal. În timpul episcopului János Filipecz (1476–1490), cetatea Oradei a fost completată și dublată cu încă un rând de ziduri. Cu toate acestea, câteva zeci de ani mai târziu, o dată cu pătrunderea turcilor în Câmpia Tisei, principii⁴¹ au hotărât construirea unei noi cetăți la Oradea. Împrejurul zidului medieval a fost proiectată o cetate cu plan pentagonal, stelat, cu cinci bastioane în formă de pică, conform celor mai moderne concepții ale arhitecturii militare italienești. Bastioanele erau înconjurate cu un șanț lat, ce putea fi umplut cu apă din râul Criș, aflat în apropiere. Dar despre această arhitectură, în volumul următor.

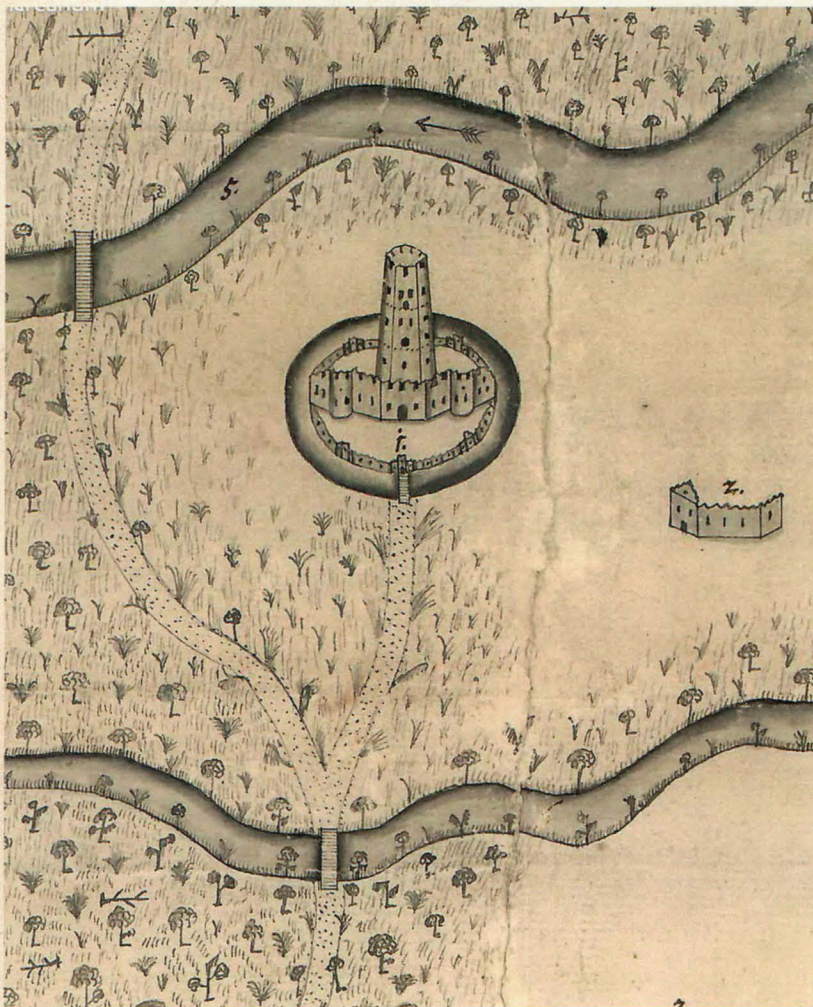
41 Mulți principii ai Ardealului și-au început ascensiunea în funcția de castelani ai Oradei.

VARADINVM, vulgò Gros Wardein, Transilvaniae oppidum, cum munitissimo propugnaculo. In provincia introitu secundo, à Mahumeta Turcarum Imp. obsessum, et frustra tentatum.

A. Sakmar. B. Hospitale. C. Suburbium Italicum. D. Suburbium Venetum. E. Statua Regis equestris, et tres Statuae pedestres ex aere fusili.

Orașul Oradea și cetatea episcopală: cetatea medievală circumscrisă de cetatea bastionară de tip italianesc (imagine obținută digital din suprapunerea a două gravuri: una colorată cu acuarelă, cealaltă nu). Gravură de Georg Hoefnagel, 1617, B.A.R.

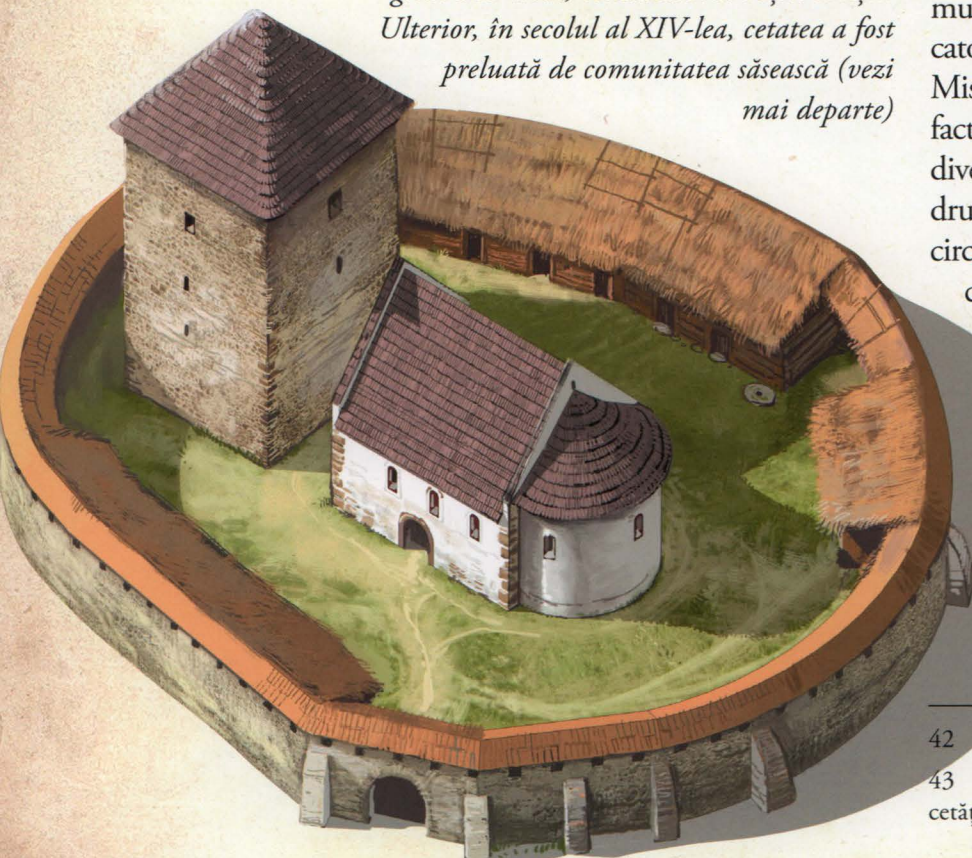

Turnul de la Cheresig, construit ca donjon-locuință în secolul al XIV-lea (desen din secolul al XVII-lea, Arhiva Națională Ungară)

Și totuși, cum funcționa o cetate ardelenască din secolele al XIV-lea–al XV-lea?

În Evul Mediu, cetatea nu era doar o construcție cu funcție militară, de pază și apărare. Ea era un edificiu de prestigiu, reprezenta autoritatea, era simbolul puterii militare, economice și sociale. Fondatorii ei erau întotdeauna reprezentanți ai elitei țării: regele în primul rând, nobilii, înaltul cler catolic (episcopii, mai ales), comunitățile (sașii, secuii) și uneori mica nobilime românească (din zone cu grad mai mare de autonomie, precum Hațegul sau Maramureșul). Cetatea era administrată de castelan, deseori secondat de un vicecastelan. Castelanul era reprezentantul autorității regale, nobiliare sau episcopale și, de cele mai multe ori, era el însuși nobil și – obligatoriu – de religie catolică. Încă din veacul al XIII-lea, funcția de castelan era interzisă păgânilor, musulmanilor și ortodocșilor. Românii catolici puteau accede la funcția de castelan. Misiunile castelanilor erau diverse, de factură militară sau administrativă. Strângeau diversele impozite feudale, protejau și reparau drumurile și podurile, se îngrijeau de buna circulație a mărfurilor, strângeau taxe vamale în cazul în care cetatea avea vamă,⁴² organizau târguri, judecau pricini de rând și puteau reține prizonieri în temnițele cetății, sprijineau biserica catolică și bunurile ei. Castelanii erau militari profesioniști, drept pentru care participau la expediții militare sau la misiuni diplomatice. În lipsa castelanului, cetatea rămânea în administrația vicecastelanului. Cetatea se sprijinea pe o garnizoană de ostași⁴³ care (în funcție de epocă sau

Viscri (germ. Deutsch-Weißkirch = „Biserica Albă”): reconstituirea ansamblului medieval inițial fortificat, format din capelă din secolul al XII-lea și curtină ovală și, din secolul următor, turn-locuință construit de familia greavului local, conducătorul obștii sătești. Ulterior, în secolul al XIV-lea, cetatea a fost preluată de comunitatea săsească (vezi mai departe)

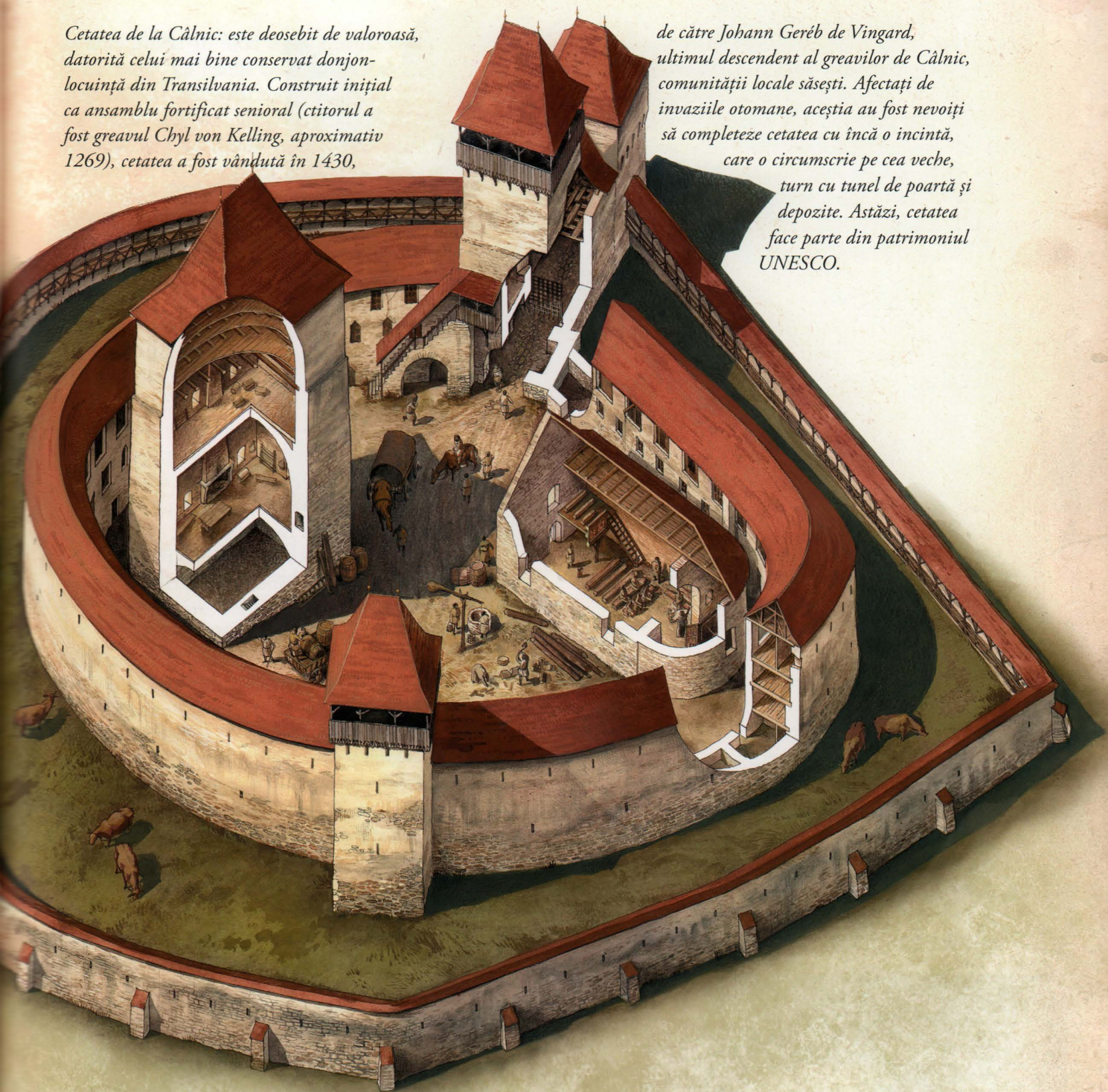

⁴² Bologa, Cheresig, Bran, Chioar, Unguraș, Hațeg.

⁴³ Cetățile erau întreținute de două categorii de slujbași: iobagii cetății și oamenii cetății. Trebuie specificat că, în acest caz, termenul

Cetatea de la Călnic: este deosebit de valoroasă, datorită celui mai bine conservat donjon-locuință din Transilvania. Construit inițial ca ansamblu fortificat senioral (ctitorul a fost greavul Chyl von Kelling, aproximativ 1269), cetatea a fost vândută în 1430,

de către Johann Geréb de Vingard, ultimul descendent al greavilor de Călnic, comunității locale săsești. Afecțați de invaziile otomane, aceștia au fost nevoiți să completeze cetatea cu încă o incintă, care o circumscrie pe cea veche, turn cu tunel de poartă și depozite. Astăzi, cetatea face parte din patrimoniul UNESCO.

statutul cetății) erau recrutați dintre localnicii care aveau îndatoriri față de rege, iobagi care erau scutiți de orice altă obligație feudală, servitori sau mercenari. În afară de

de iobag nu are absolut nici o legătură cu țăranii dependenți. Iobagii cetății erau chiar o categorie privilegiată, care aveau față de cetate doar obligații militare. Cu un statut inferior față de iobagi erau oamenii cetății ce se ocupau cu întreținerea, aprovizionarea și, doar la mare nevoie, și cu apărarea acesteia.

oameni, cetatea trebuia să ofere spațiu pentru animale: cai, câini și păsări. Orice cetate avea un domeniu, teritoriul castelaniei, cu câteva sate care susțineau economic cetatea. Din veacul al XV-lea, apar tot mai des administratori economici ai castelaniei.

De jur-împrejur, cetatea trebuia să aibă o cât mai bună vizibilitate și, de aceea, vegetația era atent tăiată în jurul ei, până la o distanță suficient de mare.

Castelul de la Bologa, vedere interioară. În prim-plan, în stânga, este una din cele trei rondele pentru artilerie adăugate în sec. al XVI-lea. În plan îndepărtat, turnul-locuință, nucleul original al castelului, din sec. al XIII-lea (fotografie de Andreas Lapidum, 2014).

Trebuie să ne imaginăm toate dealurile cetăților și cele din apropiere complet lipsite de vegetația înaltă. Drumurile de acces erau strâmte, uneori incomode, pentru a nu permite aducerea unor eventuale mașini de asediu ori piese de artilerie.

Majoritatea cetăților din epoca romanică și gotică au avut ca nucleu un turn-locuință, devenit donjon în ansamblul unei cetăți mai dezvoltate. Unele s-au dezvoltat în jurul unui turn-locuință precum la Călnic, Gârbova, Mălăiești, altele au lăsat turnul într-o margine (Colțești, Bologa, Breaza, Poienari). Alte turnuri de

Biserica fortificată din Ațel (germ. Hetzeldorf): în prim-plan dreapta, turnul-locuință al cetății. De remarcat „umblătoarea” ieșită în consolă – asemenea gurilor de aruncare-mașiculiuri –, aflată inițial în spațiul dintre zidurile incintei.

locuit au fost încorporate într-o biserică, precum cel de la Viscri, sau într-o cetate bisericească (Ațel). Turnurile-locuință aveau diverse forme, cea mai răspândită fiind cea de plan pătrat (Călnic, Răchitova), însă au existat și rotunde (Bologa), poligonale regulate (Mehadia, Hațeg sunt hexagonale) sau neregulate (Cheresig). Donjonul era reședința castelanului sau a nobilului, proprietar al cetății. Donjoanele/turnurile-locuință erau întotdeauna construite îngrijit și deseori aveau decorații mai bogate, deși condițiile de locuit erau modeste și austere. Accesul se făcea pe la primul etaj, pe o scară mobilă. Parterul, accesibil de la etajul I, era depozit sau temniță. Etajele erau, în medie, în număr de două, însă existau – rar, e drept – și patru. Legătura dintre primele două niveluri se făcea prin scări construite în grosimea zidului. Pentru etajele superioare, existau scări de lemn. În mai multe turnuri-locuință, s-au găsit urme ale unor cămine de foc (Bologa, Călnic). Sub acoperiș, turnul avea un etaj de luptă crenelat⁴⁴ sau cu galerie de lemn ieșită – sau nu – în consolă. Deși nu există multe dovezi păstrate, unele turnuri erau dotate cu umblători, amenajate în consolă, de unde dejecțiile puteau cădea în afara zidurilor. Un caz a fost identificat la turnul-locuință de lângă intrarea în cetatea bisericească de la Ațel. În jurul donjonului, gravitau toate celelalte dependențe și amenajări de apărare.

Întotdeauna, cetatea trebuia să aibă pe undeva o capelă, cât de mică. Începând cu secolul al XV-lea, lângă donjoane au apărut case mai comod de locuit

⁴⁴ La coama unui zid crenelat, plinul se numește merlon, iar golul este crenel. Ambii termeni sunt, în românește, de origine franceză.

– mici palate. În mod sigur, cetățile aveau și o bucătărie. La marile castele gotice târzii sau renașcentiste, au existat cuhnii (bucătării) dotate cu uriașe hote de zidărie în formă de pâlnie întoarsă, care se îngustau spre coșul de fum. Așa a existat la Șoimoș (hotă azi dispărută) sau la unul dintre turnurile castelului de la Racoș (sec. al XVI-lea; azi încă bine conservată).

Deoarece setea era cel mai mare inamic al unei cetăți asediate, toate trebuiau să posedă o formă de stocare a apei, o cisternă. Într-o epocă mai târzie, au început să se construiască puțuri, care erau cu atât mai adânci cu cât cetatea era cocoțată mai sus pe vreun vârf de deal sau stâncă. Erau lucrate, de obicei, de meșteri fântânari specializați, și nu de prizonieri, așa cum s-au răspândit legende romantice mai vechi sau mai noi. Așa, de exemplu, este cunoscut cazul meșterilor sași angajați de primăria Râșnovului în veacul al XVII-lea, care au lucrat timp de șaptesprezece ani, pe bază de contract, la săparea fântânii din cetatea omonimă. Pe de altă parte, este faimoasa fântână din castelul Huniazilor, lângă care se află inscripția frumos caligrafiată în turca veche care ne vorbește de un „Hassan, prizonier la ghiauri, în cetatea de lângă biserică”. Deși legenda spune că respectivul turc (?) ar fi săpat la fântână ca rob, nimic nu ne îndreptățește să credem că a fost chiar așa.

În unele dintre cetăți, au existat clădiri rezidențiale deosebite, adevărate palate, precum la castelul Huniazilor, Șoimoș, Șiria, Deva, posibil la Chioar. Apoi, au mai fost palatele episcopale aflate în cetățile de la Oradea, Alba Iulia sau Cenad, însă nici una dintre aceste clădiri nu ne-a parvenit în forma inițială.

Turnul-locuință și cetatea de la Ciacova (ung. Csákl/Csakóvár/Csákova). Astăzi, din cetatea de la Ciacova nu se mai păstrează decât donjonul, restul cetății fiind distrus, în 1701, de generalul austriac Oettingen. Ilustrație din secolul al XVII-lea de Ferenc Wathay (1568–1609, soldat, poet și pictor), în manuscrisul Cartea cântecelor (originalul, la Academia Ungară de Științe).

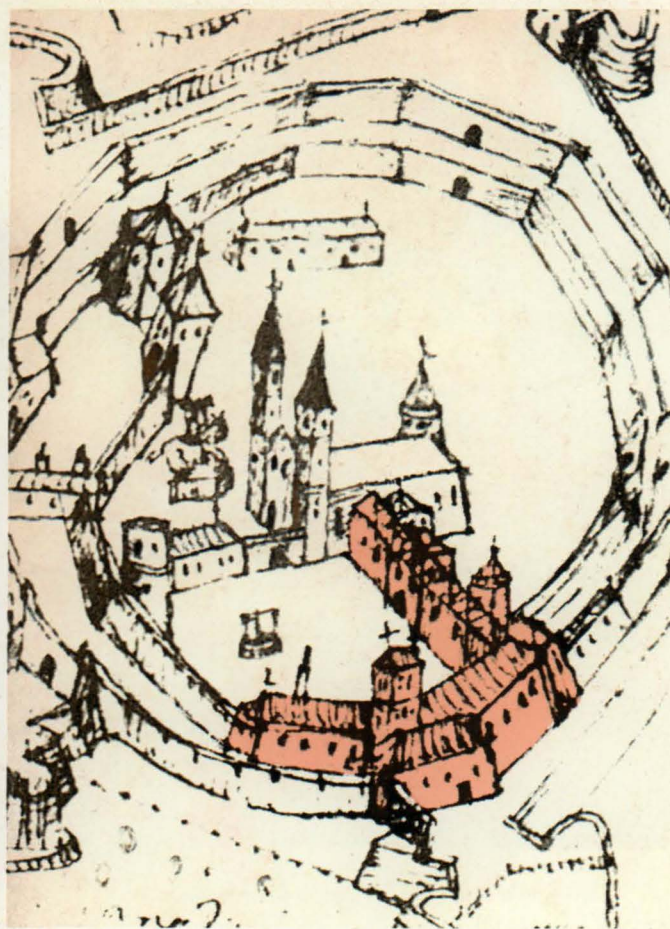
Baza turnului cilindric al cetății de la Breaza, jud. Brașov (fotografie de Bogdan Manta)

Reconstituirea castelului de la Șoimoș (ung. Solymosvár „Cetatea cu Șoimi”), Lipova, jud. Arad. De remarcat că această cetate a fost singura din zona noastră care a avut șanț cu escarpă și contraescarpă din zidărie. În ilustrație, cursul Mureșului a fost reconstituit, cu brațele și insulele pe care le avea în trecut. Deși este unul dintre cele mai valoroase și mai pitorești castele din țară, el se află în stare de ruină avansată. Ilustrație realizată peste o fotografie modernă de Cosmin Giurgiu.

Castelul medieval de la Gurghiu (ung. Görgényi vár) (jud. Mureș): unul dintre cele mai interesante din Ardeal, a fost distrus complet în 1708, la comanda generalului austriac de origine franceză Jean-Louis Rabutin de Bussy, în luptele cu secuii curuți. Unica imagine de epocă a castelului este gravura lui Giovanni Morando Visconti (detaliu din Mappa della Transilvania, 1699). La poalele dealului pe care se găsea castelul medieval, se află un castel baroc.

Cetatea Oradea cu palatul (renascentist) episcopal: detaliu din schița lui Cesare Porta din anul 1598, făcută în timpul unui asediu otoman.

Castelul Huniazilor: situația de dinaintea restaurării din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (acuarelă pictată după natură de Franz Jaschke, 1812)

Cetatea de la Prejmer: exemplu rar de hersă medievală păstrată complet în situ, cu toate întăriturile de fier.

Asediile

Asediul unei cetăți transilvănene implica nu atât distrugerea fortificațiilor sau escaladarea zidurilor, cât izolarea și tăierea oricăror legături cu exteriorul. În majoritatea cazurilor, atacatorii nici nu doreau devastarea prea amplă a cetății, deoarece, după o eventuală izbândă, doreau s-o păstreze. Strategia avea cu atât mai mulți sorți de izbândă, cu cât asediatorii nu se grăbeau, iar asediații nu erau pregătiți cu provizii îndestulătoare. Există informații din epocă după care asediatorii au apelat la șantaje, amenințând cu execuția în fața zidurilor a rudelor luate în captivitate a celor din cetate. Mașinile de asediu sunt foarte rar documentate, însă, după apariția armelor de foc, tunurile și armele de foc ușoare sunt des menționate.

În cazul expedițiilor-fulger, turcii și tătarii nu se încurcau decât arareori cu asediile. Cavaleria lor ușoară nu le îngăduia timp nesfârșit de așteptare, și nici echipamente greoaie de asediu. Ei căutau mai degrabă așezări deschise, care puteau fi jefuite rapid, cu pierderi minime.

După generalizarea armelor de foc, majoritatea cetăților au fost dotate cu diverse arme ușoare de foc și adaptate acestui gen de luptă.

Apărătorii cetăților erau, de cele mai multe ori, militari profesioniști, deseori localnici antrenați, mai rar mercenari. Aceștia erau de două categorii: elita locală seminobiliară (cnezi și mici voievozii, precum la Chioar, Făgăraș, Șoimoș, Hunedoara) și „familiarii”, oamenii veniți cu fiecare nou stăpân sau nou castelan. Erau echipați cu arcuri, arbalete, sulite, bile de praștie, pietre mari pentru aruncat, iar, după apariția armelor de foc, bombarde și muschete. În timpul luptei, apărătorii cetății își sprijineau armele pe crenelurile și meterezele de diferite forme.⁴⁵ Împotriva celor ce se apropiau de baza zidurilor sau de poartă, se aruncau bolovani pe gurile de aruncare pe verticală (în fr. *mâchicoulis*, germ. *Pechnase*).⁴⁶ Pentru luptele de aproape, aveau lănci, spade, săbii, halebarde, cuțite de luptă.

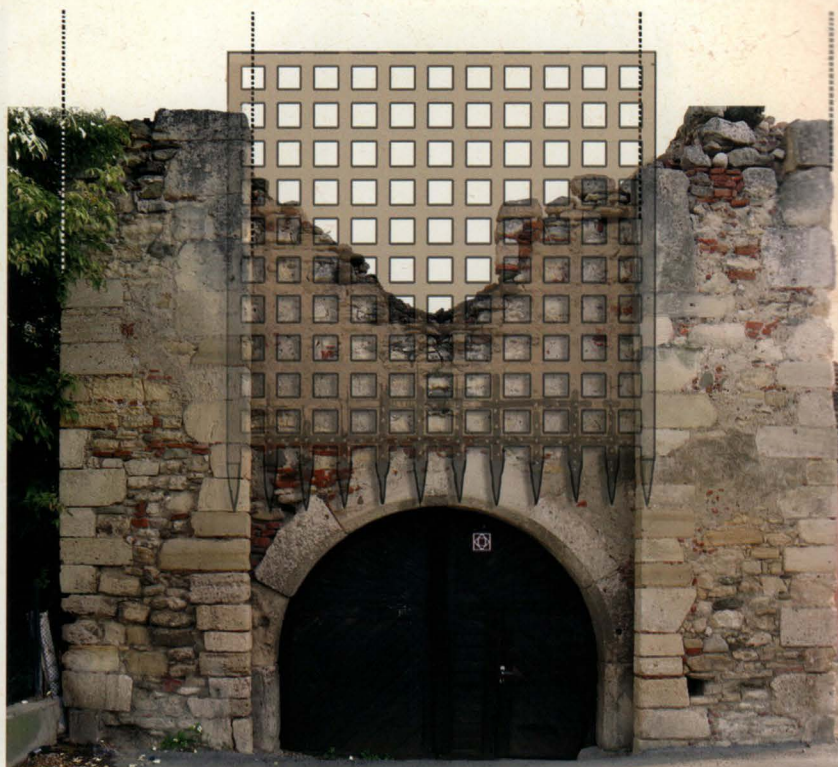
În cazul unui asediu, locul cel mai fragil îl reprezenta poarta. Către acest loc se îndreptau toate

⁴⁵ Deschideri înguste și înalte, evazate spre interior, pentru armele albe, sau în formă de gaură de cheie întoarsă și orizontale cu butuc de lemn rabatabil pe un ax central, pentru armele de foc.

⁴⁶ Eronat numite „guri de păcură”, deoarece la noi n-a fost niciodată documentată folosirea în asedii a țițeiului, și nici a grăsimilor (ulei, untură încinsă). Cea mai comună era folosirea proiectilelor – pietre – și a armelor de foc. Vezi Adrian Andrei Rusu, „Gura de păcură”, o suspectă componentă de fortificație.

Biserica fortificată din Valea Viilor (jud. Sibiu): hersa de la intrarea nordică în biserică.

Turnul de acces al cetății din jurul bisericii din Șard (jud. Alba) și reconstituirea locului unde glisa hersa

Incinta bisericii fortificate din Moșna (jud. Sibiu): ușa de acces pietonală – întărită cu benzi de fier – a turnului sudic.

Agârbiciu (jud. Sibiu): poarta principală a bisericii fortificate întărită cu benzi de roți de car și alte obiecte vechi de fier: casmale, potcoave, coase, balamale.

Biserica fortificată din Homorod (jud. Brașov): interiorul curtinei, scările de acces în turnul de nord-est și drumul de strajă al cetății bisericești săsești

Biserica fortificată din Șeica Mică (jud. Sibiu): curtea fântânii, gândită ca ultim refugiu, de fapt o barbacană construită în secolul al XVI-lea între turnul vestic al bisericii și turnul de nord-est. Pentru izolarea acestui spațiu, portalul vestic al bisericii a fost zidit.

energiile atacatorilor. De cealaltă parte, poarta era locul cel mai bine întărit. Accesul în incinta cetății era restricționat prin fortificarea suplimentară a turnului de poartă, prin șanțuri, uscate sau cu apă, poduri mobile, guri de aruncare a pietrelor deasupra porților, grătare ridicătoare (hersă) și porțile propriu-zise, întărite cu benzi de fier și cu posibilitatea de blocare în spate cu grinzi de lemn intrate în lăcașe special amenajate în grosimea zidăriei porții. Uneori, au fost construite în fața porții barbacane, mici curți ce precedau intrarea, în care inamicul, odată intrat, era supus unui tir încrucișat de pe coama zidurilor, fără puțință de apărare. Barbacane de formă rotundă sau apropiată au existat la cetățile bisericești de la Prejmer, Cristian-Brașov, Hălchiu, Slimnic, la cetatea Râșnov, Saschiz. La intrările în Brașov, în secolul al XVI-lea, au fost construite, în fața vechilor turnuri, rondele cu mai multe etaje pentru pușcași și care aveau și funcția unor barbacane elaborate. Porțile

Brașovului se continuau cu trecerea obligată prin galerii acoperite, unde inamicul putea fi prins și lovit din toate părțile. Sisteme asemănătoare de galerii-tunel, uneori curbe, au existat la Călnădie, Prejmer, Ațel, Călnic sau Gârbova.

Bisericile fortificate ale sașilor și secuilor

Spiritul⁴⁷ de solidaritate cultivat timp de secole, deseori prin reguli severe, era deosebit de puternic, fapt care a făcut posibilă la sași apariția cetăților întregii colectivități, o variantă sătească a fortificațiilor urbane

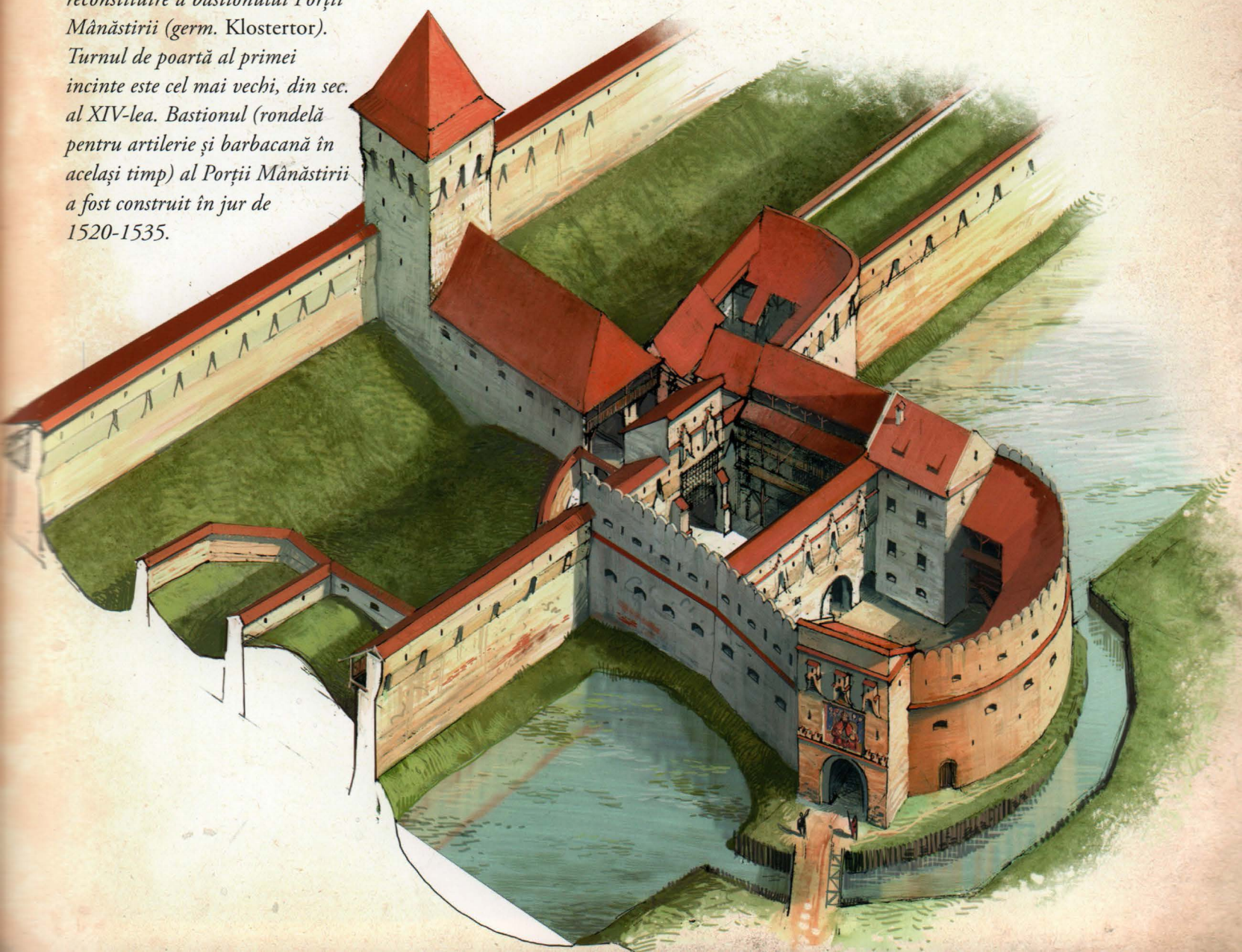
⁴⁷ Propaganda comunistă atribuisese acestor monumente numite „cetăți țărănești” o conotație ideologică. Prin ele, trebuia evidențiată lupta de clasă a țăranimii, lucru complet fals, deoarece sașii n-au fost niciodată tipul de „țăran” amărât, victimă a nobililor nemiloși. Sașii erau în majoritatea lor țărani liberi, posesori a numeroase privilegii, iar cultura lor medievală și modernă a fost una apropiată mai curând de burghezia urbană decât de statutul de lucrător al pământului obidit și etern nedreptățit (conform clișeului promovat de propaganda comunistă).

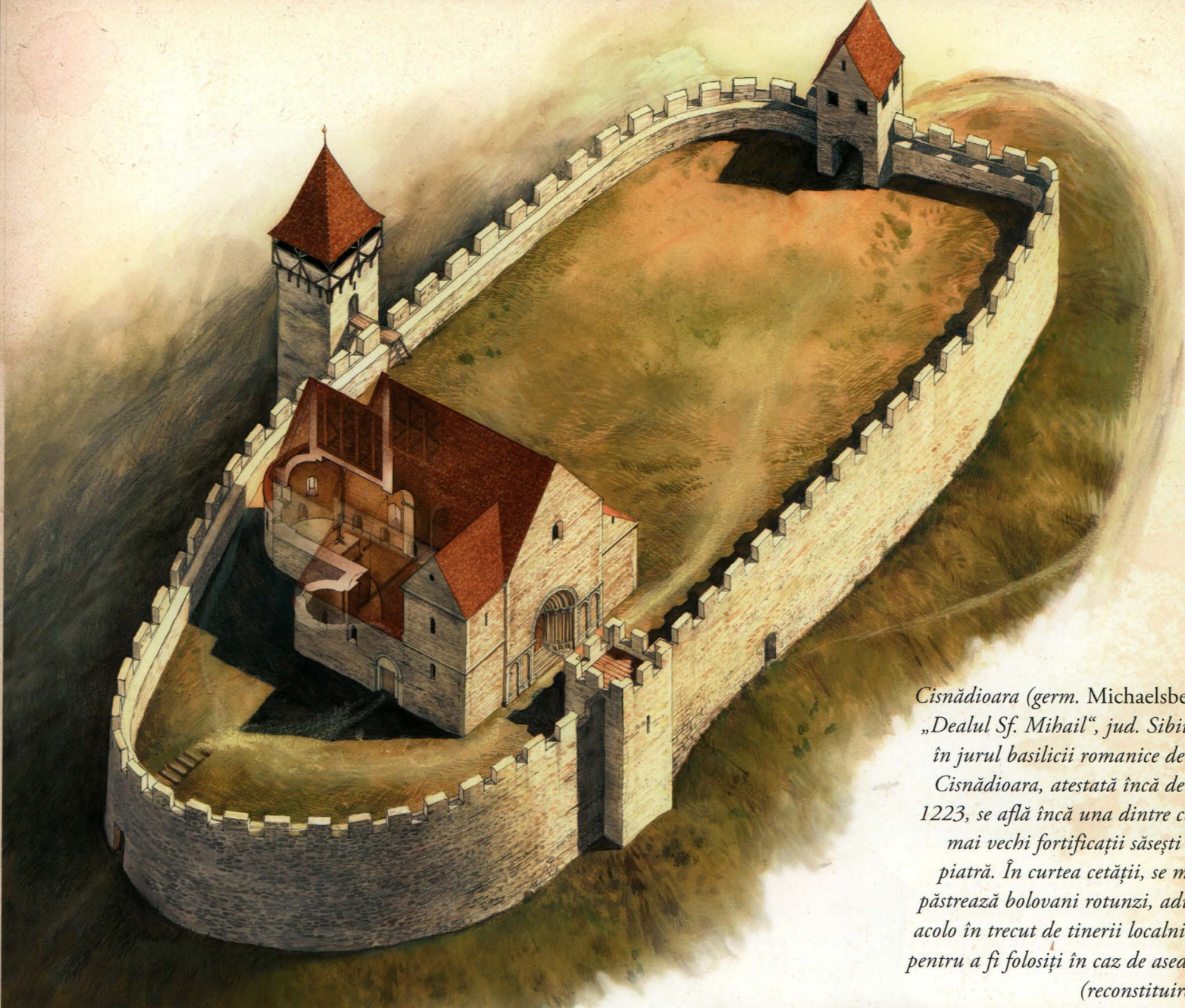
*Turn al cetății bisericești din Cristian (jud. Brașov),
dotat cu guri de aruncare numite mașiculiuri (din fr.
mâchicoulis, germ. Pechnase)*

construite spre a apăra întreaga comunitate. Deschiderea șantierului unei cetăți era un lucru peste putința unui grup de câteva zeci de oameni, dacă posibilitățile organizatorice și materiale n-ar fi fost deosebite. Inițiativa construirii unor cetăți în jurul bisericii parohiale din mijlocul satului datează, într-o primă fază, din veacul al XIV-lea. Cele mai timpurii fortificații de formă circulară din jurul bisericilor se mai pot vedea la **Cisnădioara**, **Cincu**, **Roșia** (lângă Sibiu), **Toarcia**. Însă invazia devastatoare din 1420 a turcilor în sudul Transilvaniei a fost momentul care a catalizat forțele, în vederea construirii de cetăți bisericești în fiecare sat sășesc. În paralel cu întărirea incintei, a fost fortificată biserică înșăși. Clopotnița a devenit donjon, sub acoperiș s-au

*Fortificațiile orașului Brașov:
reconstituire a bastionului Porții
Mănăstirii (germ. Klostertor).
Turnul de poartă al primei
incinte este cel mai vechi, din sec.
al XIV-lea. Bastionul (rondelă
pentru artilerie și barbacană în
același timp) al Porții Mănăstirii
a fost construit în jur de
1520-1535.*

Cisnădioara (germ. Michaelsberg „Dealul Sf. Mihail“, jud. Sibiu): în jurul bisericii romanice de la Cisnădioara, atestată încă de la 1223, se află încă una dintre cele mai vechi fortificații săsești de piatră. În curtea cetății, se mai păstrează bolovani rotunzi, aduși acolo în trecut de tinerii localnici, pentru a fi folosiți în caz de asediu (reconstituire).

amenajat galerii de lemn pentru apărători, iar ferestrele au fost zidite, fiind lăsate doar înguste metereze. Interesant este că, încă din epocă, bisericile fortificate apar în documente sub denumirea de castele.

Spre a evita să fie surprinși nepregătiți de către inamic, localnicii își păstrau permanent alimentele în cetate, își săpau fântâni – uneori, chiar sub podeaua bisericii (biserica era ultimul bastion de apărare) –, și își dotau cetatea cu facilități ce permiteau locuirea îndelungată între zidurile ei a întregii comunități.⁴⁸

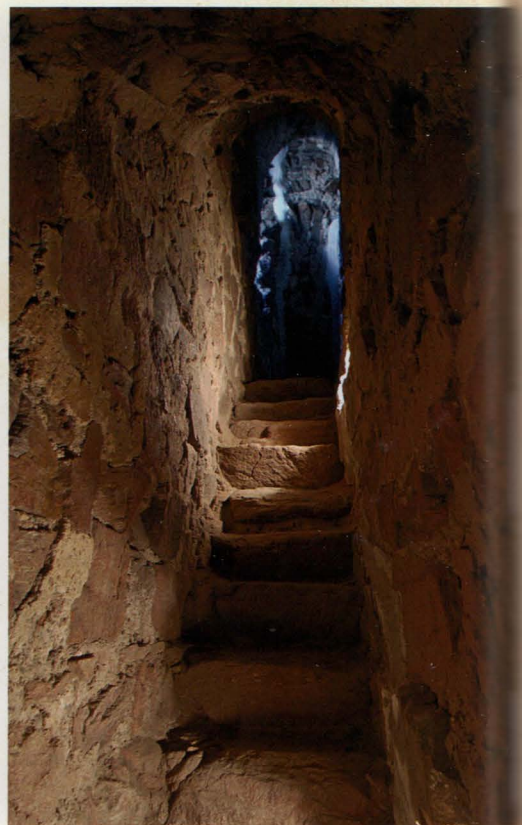
⁴⁸ Vezi cazul cetăților din Țara Bârsei, în special al cetății Prejmer, în interiorul căreia fiecare casă din sat avea o cameră în care se putea locui pe timpul asediului. Cetatea avea chiar și o școală și diverse ateliere. Cetatea Râșnov a fost un alt caz reprezentativ. În interiorul ei, a evoluat un mic orașel, o copie în mic a așezării de la poalele dealului.

Cisnădie și Brădeni: două exemple de fântâni (puțuri) construite în interiorul unor biserici fortificate, sub podea, importante surse de apă în cazul unui asediu

Ațel (jud. Sibiu): interiorul turnului de vest al bisericii fortificate. Inițial, un frumos turn-clopotniță gotic (de la începutul secolului al XV-lea), bogat decorat, a fost transformat, la fortificare (secolul al XVI-lea), prin zidirea deschiderilor și supraînălțare, într-un adevărat donjon.

Deasupra: scările de acces
la etajele I-al II-lea ale
turnurilor-clopotniță.
Turnurile bisericilor
fortificate erau adevărate
donjoane, iar scările înguste,
drepte sau în melc, construite
în grosimea zidurilor, erau
ușor de apărut în cazul
unui asediu. De la stânga
la dreapta: Viscri, Saschiz,
Cisnădie

Cincșor (jud. Brașov):
galerie de apărare,
amenajată deasupra
altarului bisericii fortificate.
Foto din 1994.

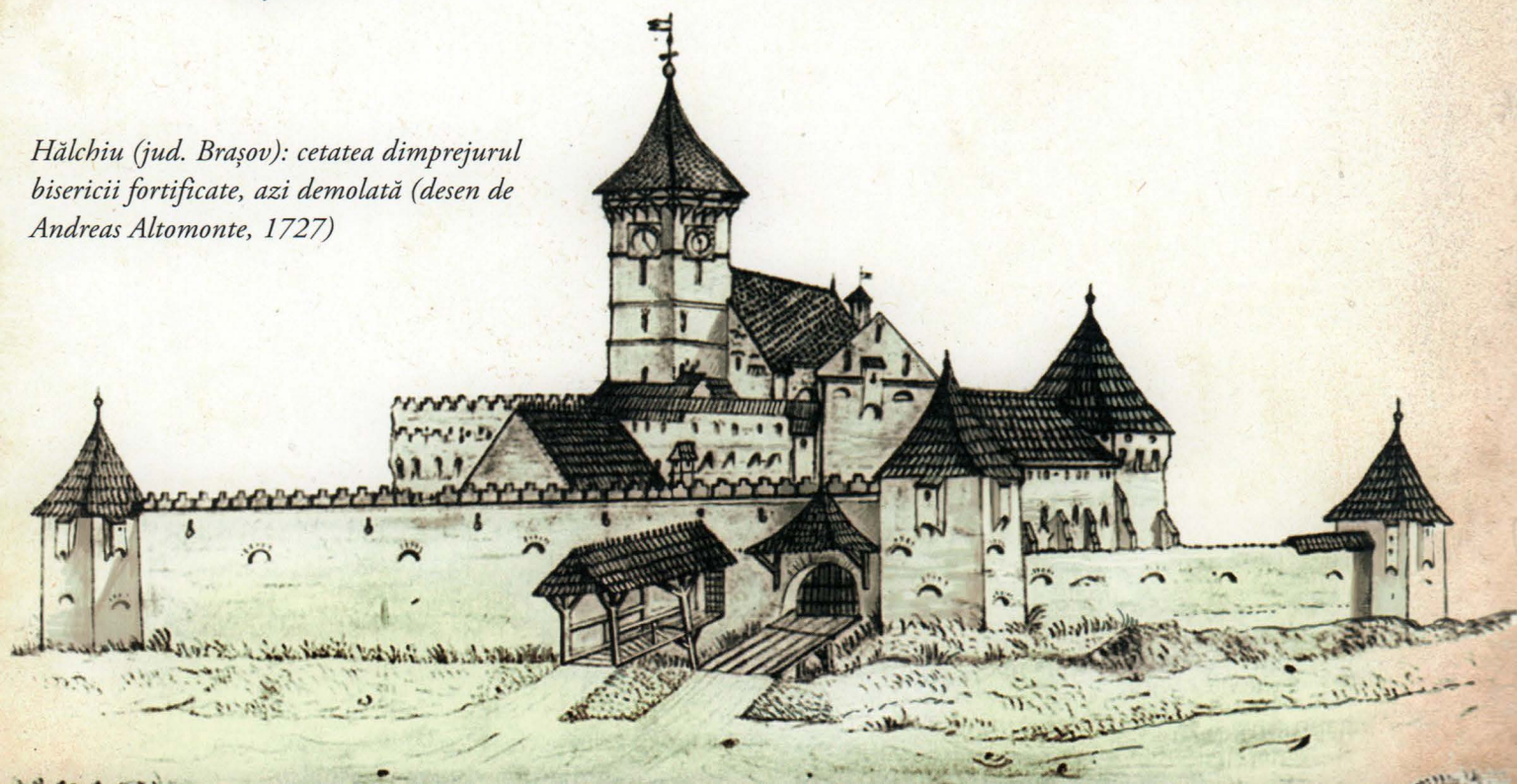

Drăușeni (jud. Brașov): evoluția bisericii, de la biserică romanică la biserică fortificată (reconstituire făcută pe baza descoperirilor arheologice)

- Prima biserică-sală
- Basilica-sfârșit de sec. al XIII-lea**
- Păstrat până azi
- Demolat sec. al XVI-lea
- Fortificarea bisericii sec. al XV-lea**
- Păstrat până azi
- Demolat sec. al XVII-lea

În paralel cu înălțarea de cetăți, sașii și secuii au învățat să le și apere. Cel ce intra în cetate își asuma obligația de a o apăra, chiar cu prețul vieții, și nu doar de a sta ascuns în spatele zidurilor, înspăimântat, până la trecerea pericolului. Este drept că puțini localnici erau atât de viteji. Deși se lăudau că se antrenează pentru război, că fac instrucție și trag la țintă la marginea orașelor, cele mai multe comunități preferau cel mai eficient mod de apărare: angajarea unor mercenari permanenți, echipați și înarmați. Incursiunile otomane, tătărești și moldovene i-au obligat pe secuii să-și fortifice și ei, după model săsesc, bisericile. La început, nu și-au construit decât incinte de zid simple, fortificate rudimentar, ovale, în spatele cărora secuii se puteau apăra de

Hălchiu (jud. Brașov): cetatea dimprejurul bisericii fortificate, azi demolată (desen de Andreas Altomonte, 1727)

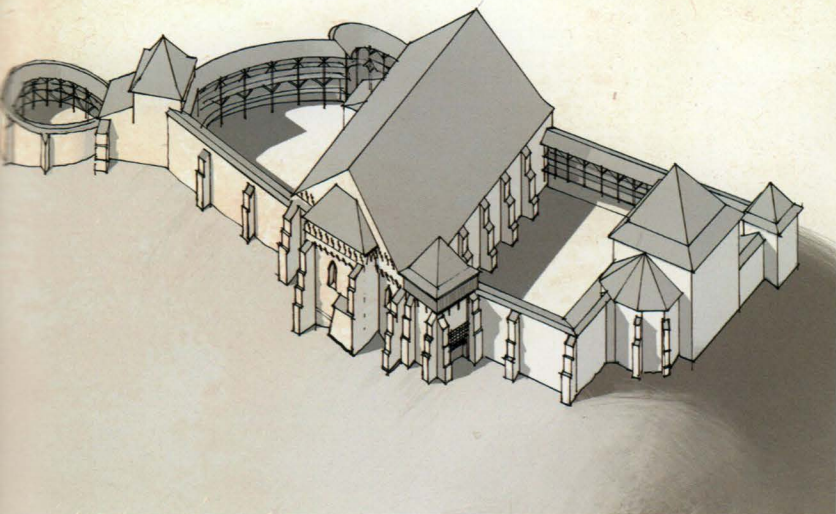

Slimnic (germ. Stolzenburg), jud. Sibiu: cetatea și ruinele bisericii niciodată terminată. În acest caz neobișnuit, comunitatea săsească și-a dorit integrarea noii biserici (ridicată pe fundațiile unei mai vechi basilici) chiar între zidurile cetății, la care pereții de est și vest să facă corp comun cu incinta. Atacurile otomane din secolul al XV-lea au sărăcit localitatea, care n-a mai avut puterea să finalizeze biserica. Vezi reconstituirea din dreapta (fotografie de Ionuț Macri).

Jos: biserica fortificată din Cristian-Brașov (Neudorf). Deși, cu excepția turnului-clopotniță, biserica medievală a fost demolată și reconstruită complet după 1841, ansamblul păstrează nealterate fortificațiile perimetrice, deosebit de interesante și pitorești prin vechimea și aspectul lor arhaic. Vedere aeriană către Râșnov. Fotografie de Ionuț Macri, 2016

Slimnic: reconstituirea aspectului cetății, în cazul în care biserica construită între curține ar fi fost finalizată.

Fortificarea bisericilor. Ațel: ferestrele gotice ale clopotniței, zidite, cu păstrarea unor guri de tragere

Biserica fortificată din comuna Axente Sever (germ. Frauendorf „Satul Femeilor”) este un caz particular. Inițial, în secolul al XIII-lea a fost construită o clopotniță în mijlocul bisericii, deasupra corului, situație întâlnită și la comuna învecinată, Agârbiciu (germ. Arbegen). La finele secolului al XV-lea, biserica a fost fortificată, supraînălțată, iar turnul a fost dotat cu o galerie de apărare.

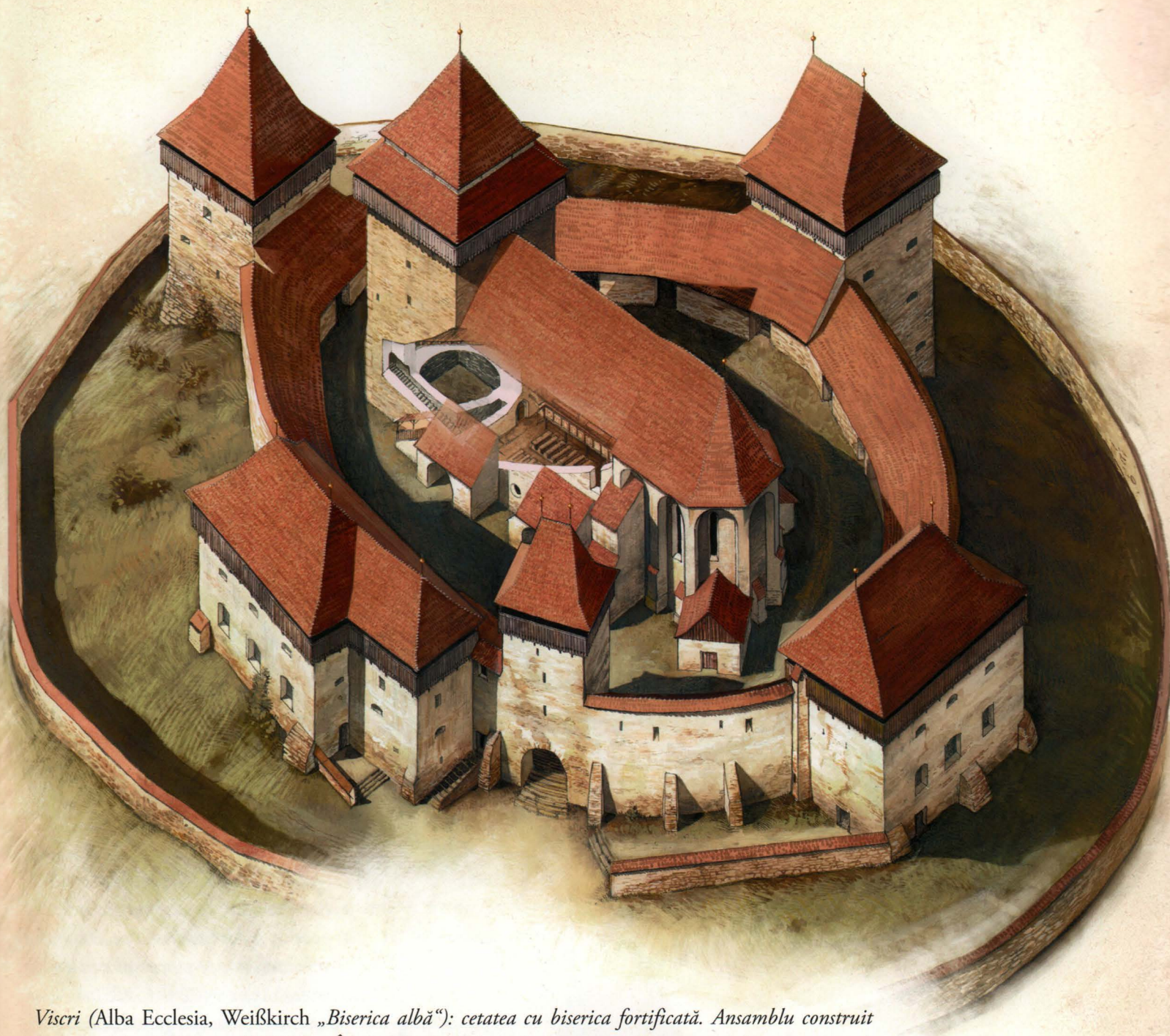

*Viscri: ansamblul bisericii fortificate, văzut dinspre vest.
Fotografie panoramică dinspre sud-vest*

Cristian–Sibiu (germ. Großau): fotografia aeriană cu cetatea de pe malul râului Cibin (uneori, bisericile fortificate apar în documnte cu numele de „castel”). Cetatea are două incinte, cea de-a doua, un zwinger, devenind curtea preotului.

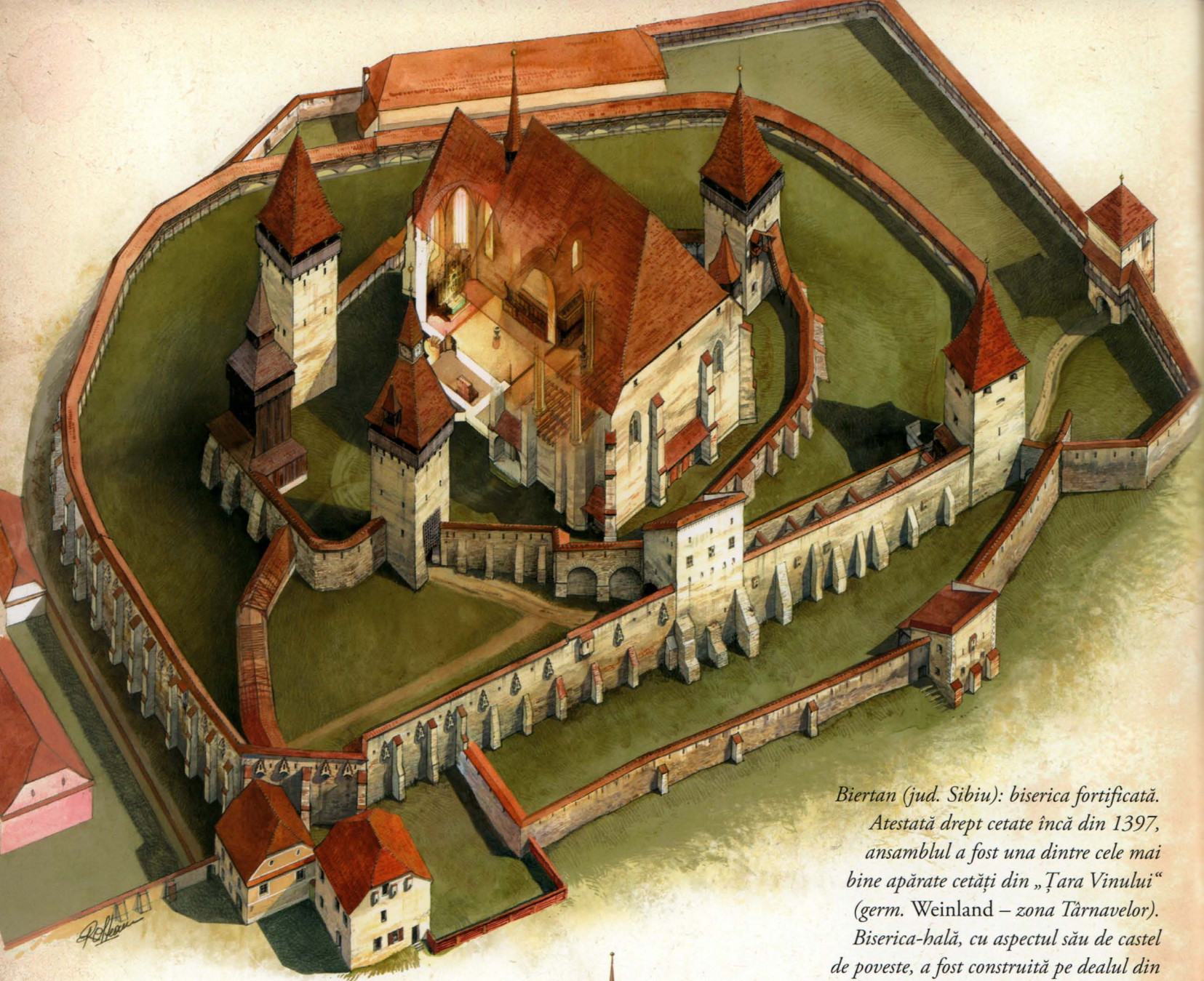
Viscri (Alba Ecclesia, Weißkirch „Biserica albă”): cetatea cu biserica fortificată. Ansamblu construit între secolele al XII-lea–al XVII-lea. În secolul al XIV-lea, când cetatea a fost preluată de comunitate de la familia greavilor locali, vechea capelă a fost mărită (vezi la p. 62). Apoi, în secolul al XVI-lea, biserica a fost fortificată, prelungită spre vest și racordată turnului-donjon care, și el, a fost înălțat cu încă un etaj. Incintei i-au fost construite două turnuri și două „bastioane”, de fapt niște depozite și locuințe fortificate. În sfârșit, în secolul al XVII-lea, pe părțile vestică și nordică au fost construite încă două turnuri masive, cu galerii de apărare din lemn, ieșite în consolă.

grupuri mici de agresori (ca, de exemplu, la bisericile din **Ghidfalău, Turia de Sus**).

Ansamblul bisericilor fortificate săsești reprezintă pentru România un patrimoniu deosebit de valoros,⁴⁹ deoarece ele conservă numeroase elemente de mobilier și arhitectură medievală originală, rămase intacte deseori încă din veacul al XVI-lea. În timp

ce alte fortărețe și castele s-au ruinat, comunitățile săsești și-au restaurat și îngrijit constant bisericile-cetate și chiar câteva dintre rarele cetăți săsești, precum **Saschiz, Râșnov, Slimnic** sau, într-o mai mică măsură, **Rupea**. Din păcate, dispariția acestor comunități, mai ales după 1990, a dus la degradarea rapidă a multe asemenea monumente medievale, și chiar la prăbușirea unor turnuri-clopotniță (**Rodeș, Rotbav**, ambele în județul Brașov, prăbușite în februarie 2016).

⁴⁹ Șase localități din Transilvania cu ansambluri arhitecturale medievale sunt azi în patrimoniul UNESCO: Biertan, Dârjiu, Prejmer, Călnic, Valea Viilor (Vorumloc), Saschiz.

Biertan (jud. Sibiu): biserica fortificată. Atestată drept cetate încă din 1397, ansamblul a fost una dintre cele mai bine apărate cetăți din „Țara Vinului“ (germ. Weinland – zona Târnavelor). Biserica-hală, cu aspectul său de castel de poveste, a fost construită pe dealul din centrul satului, pe parcursul a mai bine de un secol, între 1402 și 1522, înlocuind o mai veche biserică gotică dedicată Sf. Maria. Zidurile care înconjoară dealul sunt dispuse pe trei rânduri, construite, ca și turnurile, în mai multe etape, cele mai vechi (secolul al XV-lea) fiind cele mai de sus. Aici, între 1572 și 1867 a fost sediul episcopatului evanghelic săsesc.

Jos, cetatea din Biertan văzută dinspre nord-est

Prejmer (germ. Tartlau), jud. Braşov: cetatea de aici a fost de departe cea mai încercată şi, de aceea, cea mai bine întărită dintre cetăţile săseşti din Ţara Bârsei. Aflată pe un teren plat, cetatea n-a putut specula avantajele unui relief colinar. De aceea, a fost înconjurată cu un şanţ lat de apă, iar căile de acces au fost foarte bine fortificate cu pod ridicător, barbacană şi tunel cu hersă (vezi mai sus). O altă caracteristică a cetăţii de la Prejmer este existenţa unor camere construite pe intradosul zidului de incintă, precum un stup. Fiecare familie din sat avea o cămăruţă unde putea locui pe timpul asediului. În plus, cetatea avea şi moară, cuptoare pentru pâine şi şcoală. Pe de altă parte, biserica, edificată în stil gotic timpuriu, probabil iniţial sub influenţa cavalerilor teutoni, iar apoi a călugărilor cistercieni, n-a fost fortificată.

Jos, cetatea de la Prejmer, vedere dinspre sud

Saschiz (jud. Mureș): biserica fortificată, turnul și cetatea de pe deal. Cetatea de pe deal a fost construită prin efortul mai multor sate, în primele decenii după 1400. Ulterior, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, cetății i-au mai fost adăugate două turnuri (al Muniției și al Preotului) și a fost mărită cu un zwingher (curte suplimentară adosată zidului, folosită unori pentru protecția vitelor). Cetatea are o fântână adâncă de 60 m (fotografie de Cristina Poledna, 2012).

Interiorul cetății Saschiz în 1933: Turnurile Porții, Școlii și Muniției. Comunitatea săsească din comună a îngrijit și restaurat cetatea până după 1945, după care a fost lăsată în paragină până astăzi (fotografie de Josef Fischer).

Cetatea Rupea (germ. Reps; ung. Köhalom „Movila de piatră”) în 1735. Desen de inginerul imperial Johann Conrad von Weiss, responsabil cu fortificațiile din Transilvania. Culoarea a fost aplicată digital (nu cunosc unde se păstrează originalul).

Reconstituirea cetății de la Râșnov. Această cetate era asemeni unui mic sat fortificat. Aspectul de la începutul secolului al XVIII-lea

MOLDOVA

În 1343, regele Ludovic I de Anjou al Ungariei, în alianță cu regele Poloniei Cazimir cel Mare, cu Lituania (încă păgână) și sprijinit de genovezii de la Marea Neagră, a inițiat o expediție militară la est de Carpați, împotriva Hoardei de Aur.⁵⁰

Războiul alianței creștine împotriva tătarilor a scos de sub autoritatea Hoardei de Aur coloniile genoveze din Crimeea și orașele de pe litoralul nord-vest-pontic, respectiv Cetatea Albă și Chilia.

Pentru consolidarea cuceririlor maghiare la răsăritul Carpaților Orientali, regele a înființat o marcă de graniță, în fruntea căreia a fost pus cneazul maramureșean Dragoș (1347–1354), urmat de fiul său Sas (1354–1363). Această structură militară – ce controla o fâșie de-a lungul munților, în regiunea **Baia-Volovăț** – este considerată a fi nucleul viitoarei Țări a Moldovei. Reședința o aveau la Baia, oraș prosper și cosmopolit, cu o importantă populație catolică. Pe de altă parte, un alt cneaz, Bogdan din Cuhea, voievod al Maramureșului, se afla de mai mulți ani în conflict deschis cu regele Ungariei Ludovic I. La un moment dat, a trecut munții și a reușit – cu sprijin probabil din partea Hoardei de Aur – să-l alunge pe Balç, urmașul lui Sas, și să-și impună autoritatea peste teritoriile lui. Recunoscut ca voievod de jupanii locali, Bogdan și-a stabilit reședința la Siret. Țara era numită de tătari Bogdania.

Tânărul stat de la răsăritul Carpaților a beneficiat, în primele decenii, de condiții politice favorabile, dar și de voievozi destoinici. În 1370, Ludovic I de Anjou al Ungariei a moștenit, după moartea unchiului său Cazimir III cel Mare, tronul Poloniei, și astfel a devenit rege al ambelor țări. De aceea, perspectiva ca Ludovic I să încerce o intervenție militară, atât dinspre est, cât și dinspre nord, în vederea reinstaurării cu forța a stăpânirii maghiare și desființarea formațiunii politice fondate de Bogdan devenise cât se poate de probabilă. Acest lucru a impus ridicarea de fortificații la hotarele cu Polonia și Ungaria. Pe cursurile superioare ale Nistrului și Prutului, au fost ridicate fortificații de lemn și pământ – grădiști –, mai impor-

tante fiind cele de la **Ceremuș** și **Țețina**, iar la Hotin s-a ridicat primul turn de piatră. Tot atunci apăreau **Cetatea Neamțului**, **Cetatea de la Șcheia-Suceava** (Cetatea de Apus), demantelată la scurt timp de la construire, și a fost ridicată o nouă cetate, care avea să fie cunoscută drept Cetatea de Scaun. Toate aceste inițiative au fost atribuite voievodului Lațcu I (1367–1375), fiul lui Bogdan I, fiind continuate de Petru I Mușatinul (1375–1391).

După ieșirea Țării Moldovei de sub autoritatea Hoardei de Aur, încă din vremea lui Lațcu I, urmașul acestuia, voievodul Petru Mușatinul s-a orientat către Polonia și a încheiat, în 1387, cu Vladislav II Jagello, regele ei, un tratat de suzeranitate-vasalitate.

Primele cetăți mușatine cu plan rectangular și turnuri pătrate la colțuri au fost construite la Șcheia, Suceava și Neamț. Acestea par, judecând după formă, că au beneficiat de proiectele unor meșteri nord-europeni. Dintre cetățile preexistente întemeierii Moldovei și care au intrat în decursul veacului al XIV-lea în componența principatului sunt Cetatea Albă, la gurile Nistrului, Chilia, pe brațul cu același nume al Dunării, și Orheiul Vechi – în vremea Hoardei de Aur, un înfloritor oraș tătăresc, părăsit de aceștia după 1370.

Cetatea de la **Bâtca Doamnei** (de lângă Piatra Neamț), atribuită unei vechi mărci de graniță ungurești, era deja abandonată de mai bine de o sută de ani când au fost inițiate lucrările la Cetatea Neamțului, pe Dealul Pleșului, deasupra luncii Ozanei. O altă fortificație din epocă este cetatea veche, de lemn și pământ, a **Romanului**, atribuită voievodului Roman I, pe malul râului Moldova, menționată în 1392 și abandonată în vremea lui Alexandru cel Bun. Arheologic, a mai fost identificată o palisadă ce înconjura vatra veche a Sucevei.

În timpul domniei aceluiași Petru I Mușatinul, țara se extinsese până la Nistru, încorporând, în condiții politice oarecum neclare, și așezarea de la Cetatea Albă (Belgorod, Akkerman, Moncastro). La fel de neclară este originea fortului medieval de la gurile Nistrului, ridicat pe ruinele orașului antic Tyras.

Prin dobândirea acestei cetăți și apoi a Chilie, Țara Moldovei a devenit un participant activ la comerțul din Marea Neagră, fapt ce a adus vistieriei de la Suceava venituri consistente. Pentru a păstra aceste valoroase cetăți, domnii au trebuit să cheltuiască în permanență pentru amplificarea și modernizarea

50 În 1347, a fost asediat orașul Caffa din Crimeea, hanul Geanibek poruncind aruncarea peste ziduri a cadavrelor infestate cu ciumă. Corăbiile negustorilor au răspândit, în foarte scurt timp, virusul cumei bubonice în principalele mecanisme ale economiei europene. Apusul intra în una dintre cele mai negre perioade ale istoriei, când Marea Ciumă a secerat peste jumătate din populația europeană (notă de Vitalie Josanu).

Suceava: Castelul domnesc. Reconstituire a aspectului de la finele epocii lui Ștefan cel Mare

lor. La momentul cuceririi, Cetatea Albă era un fort patrulater cu patru turnuri masive cilindrice la colțuri, la umbra căruia evoluase o așezare civilă deschisă. Ulterior, după mijlocul secolului al XV-lea, domnii moldoveni au dezvoltat aici un complex fortificat, ce a înglobat o parte din vatra veche a așezării.

Autoritatea voievodală din Țara Moldovei – aspect valabil, de altminteri, și în Țara Românească – nu a permis autonomii locale (în afară de Cetatea Albă, care a și bătut monedă proprie). Cu câteva excepții, boierii moldoveni (și cei munteni), spre deosebire de cei ardeleni, nu aveau voie să-și ridice cetăți sau castele particulare. În linii mari, în cele două țări medievale românești ridicarea de cetăți a constituit un apanaj al puterii domnești, acestea reprezentând implicit și un important simbol al autorității voievodale.

Cetățile moldave erau conduse de pârcălabi, ca reprezentanți ai autorității centrale în teritoriu cu atribuții administrative, fiscale și judecătorești asupra cetății

și ținutului aferent. Principala și cea mai importantă însărcinare a pârcălabului ținea de organizarea militară și apărarea cetății în caz de asediu. Comandantul Cetății de Scaun se numea portarul Sucevei. Acestuia îi era încredințată misiunea de apărare a celei mai importante cetăți a Moldovei. În cazul unui război, era comandant general al oștilor moldovenești. Garnizoana unei cetăți avea în vremuri de pace șaptezeci-optzeci de luptători, iar în vreme de asediu putea depăși două sute. Pe lângă aceste cetăți, existau și alte tipuri de fortificații secundare, cum erau mănăstirile sau Curțile domnești din unele târguri, menite mai curând să descurajeze atacuri ocazionale de mică intensitate.

În anii de domnie (1400–1432) ai lui Alexandru cel Bun, s-a fortificat frontul sudic al Țării Moldovei (Cetatea lui Iurghici, pe malul Nistrului, nu departe de Cetatea Albă, Giurgiulești, Tintiu, Ismail), dar au și fost părăsite unele cetăți mai vechi, care-și pierduseră importanța strategică.

*Cetatea Neamțului: reconstituire a
aspectului cetății la anul 1500*

A doua etapă importantă de fortificare a Moldovei după cea a lui Petru Mușatinul este legată de îndelungata domnie a lui Ștefan cel Mare (1457–1504). Singurele cetăți de piatră construite din temelie de Ștefan au fost Cetatea Nouă, de la Roman, și Chilia Nouă, de pe malul stâng al Dunării. În schimb, s-a lucrat mult la extinderea zonelor apărate de ziduri și adaptarea cetăților deja construite la evoluția tehnicilor de asediu, ca urmare a introducerii armelor de foc. Hotarul de pe linia Nistrului a fost întărit abia în aceea epocă, deoarece până atunci, dinspre răsărit, au existat puține motive de îngrijorare.

În Moldova, față de Țara Românească, au existat câteva amenajări defensive urbane (din lemn și pământ) care au protejat vetrele unor târguri. Despre **Baia**, prima capitală a Țării Moldovei, avem informații de la cronicarul și istoricul italian Antonio Bonfini, care, în relatarea campaniei regelui Matia Corvin, amintește palisadele care protejau orașul și care au fost incendiate în cursul bătăliei cu Ștefan cel Mare (1467). În secolul al XV-lea, târgul **Suceava** a fost protejat cu un șanț lat, care înconjura localitatea de la sud, vest și către nord. Taluzurile șanțului erau întărite cu bușteni. Șirul interior de bușteni probabil că depășea buza șanțului și forma o palisadă. Mai bine cunoscută este fortificația de lemn – mușatină – a orașului **Roman**, o întăritură complexă, ce închidea complet spațiul urban. Există afirmații despre existența unei fortificații de acest tip și la **Iași**.

Neamțul și **Suceava** au fost două cetăți aproape inexpugnabile, în multe privințe asemănătoare. Rezistența lor în fața asediilor a rămas legendară. Ambele au avut, într-o primă fază, o incintă rectangulară cu turnuri pe colț – la Suceava exterioare zidurilor, la Neamț în interior. În timpul marii expediții, din 1476, a lui Mahomed II Cuceritorul, ambele cetăți au fost asediate fără succes. Ba, mai mult, apărătorii Neamțului au lovit și distrus tunul cel

mare care bătea cetatea, ucigându-l pe comandantul otoman al artileriei. Aceasta a fost însă o întâmplare, datorată unui artilerist neamț aflat prizonier în cetate și care a știut să le arate apărătorilor cum să regleze tirul tunurilor. Dincolo de aceste succese, distrugerile suferite de cele două cetăți au fost importante.

Însă asediile (nu neapărat cele din Moldova) au relevat câteva probleme grave. Fumul înecăcios produs de pulberea neagră (din sulf, salpetru și praf

de cărbune, din care erau făcute încărcăturile), reculul puternic, zgomotul, pericolul de explozie a țevelor, greutatea și, nu în ultimul rând, eficiența redusă a loviturilor de tun din cetate a făcut dificilă, dacă nu imposibilă, folosirea pieselor de artilerie în vechile fortificații, mai ales în spațiile închise ale turnurilor.

Din acest motiv, Ștefan cel Mare a inițiat, la ambele cetăți, construirea în jurul fortului inițial a unor bastioane (bastee) exterioare pline, semicilindrice, cu

platforme pentru artilerie, la rândul lor rezistente la impactul ghiulelelor. Noile cortine bastionare erau izolate prin șanțuri foarte late, întărite cu escarpe și contraescarpe (de zidărie la Suceava, de humă alunecoasă la Neamț). Șanțurile erau traversate de poduri suspendate pe piloni de zidărie. Dacă la Suceava podul de peste șanțul dimprejurul cetății se sprijinea pe un singur pilon (dublu), la Neamț accesul se făcea după traversarea unui pod suspendat pe unsprezece piloni de zidărie,⁵¹ două barbacane și trei curse de șoarece.

La treizeci și patru de ani după moartea lui Ștefan cel Mare, în 1538, sub domnia lui Petru Rareș, cele două cetăți au fost asediate, cucerite și jefuite de trupele sultanului Soliman Magnificul, sosit în Moldova cu ocazia unei campanii de pedepsire. Un asediu din 1563, din timpul luptelor pentru tron dintre Alexandru Lăpușneanu (1552–1561, 1564–1568) și hatmanul Ștefan Tomșa (domn 1563–1564), aduce mari distrugerii cetății Suceava. În scurtă vreme, în timpul celei de-a doua domnii a lui Lăpușneanu, la porunca turcilor, care doreau slăbirea sistemului de apărare al țării, s-a încercat incendierea unora dintre cetățile moldave (cel puțin, în cazul cetății Neamț, neconfirmată arheologic). Chiar dacă au existat, distrugerile au fost superficiale, deoarece, reparate, Neamțul și Suceava au mai rezistat încă o sută de ani. În 1675, la porunca turcilor, cetățile au fost din nou aruncate în aer și incendiate. Cetatea Sucevei s-a ruinat după acest moment, însă Neamțul a mai rezistat până în 1717, când a fost distrusă – de data aceasta, definitiv – în contextul războiului turco-austriac din 1716–1718...

În perioada 1479–1484, în vremea lui Ștefan cel Mare, o parte din așezarea dezvoltată la poalele **Cetății Albe**⁵² a fost îmbrăcată cu ziduri întărite cu

51 Podul pe piloni de la Neamț este, și azi, cel mai lung de acest gen de pe teritoriul de azi la României. Era curbat în așa fel, încât atacatorii erau expuși în permanență tirului din cetate. Asta, dacă ar fi putut ajunge pe pod, căci, în caz de asediu, suprastructura de lemn a podului era scoasă.

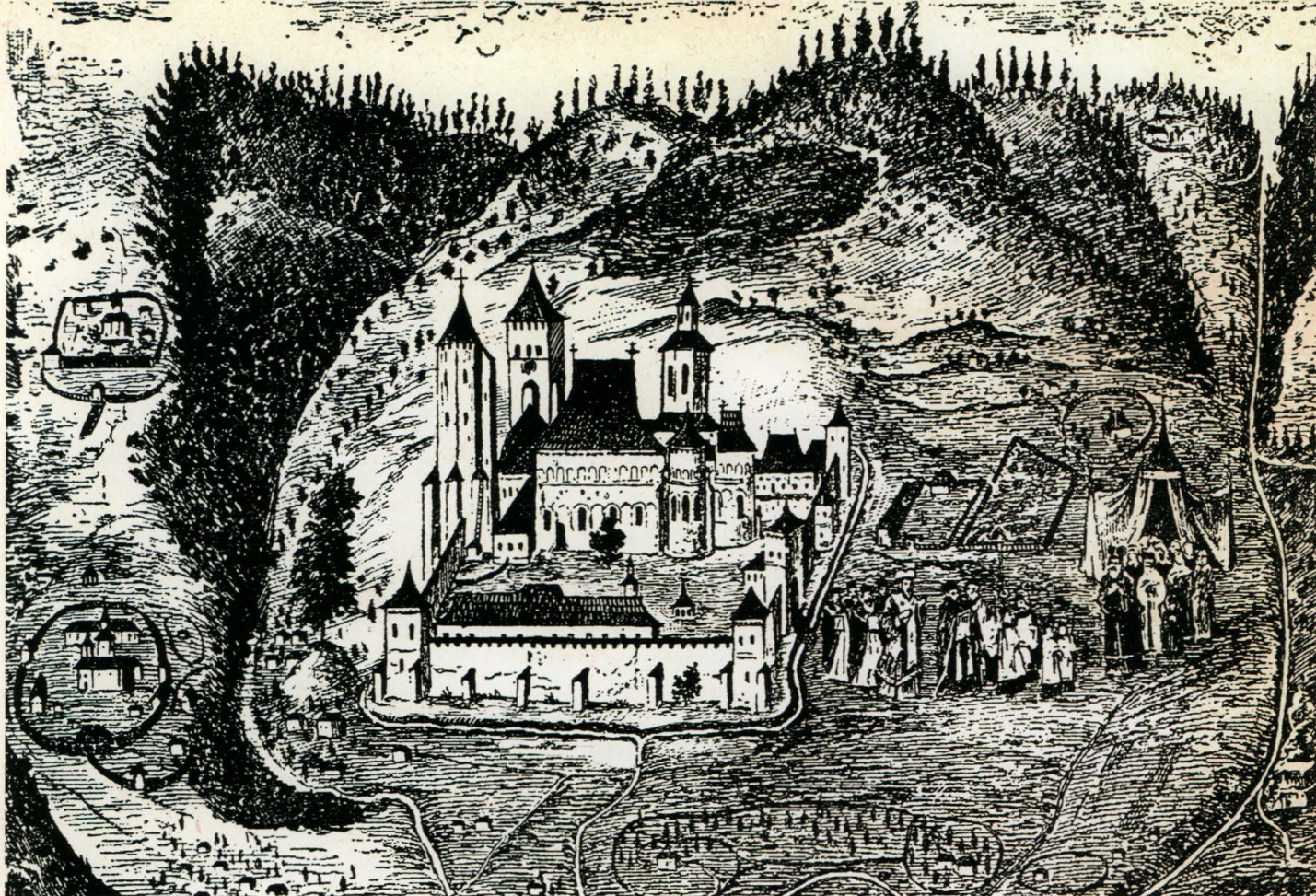
52 Au rămas în afară cartierul Păpușoaia, cu biserica moldovenească, cartierul armenesc, portul.

Cetatea Hotin (Ucraina): reconstituirea aspectului din secolul al XVI-lea, când intrarea se făcea peste un pod de șase piloni, prin cortina estică. Ulterior, cetatea a fost mărită spre sud, demolându-se un turn cilindric și unul patrulater. Fundația actualului traseu al zidurilor a fost marcată cu roz, pe fundul șanțului sudic.

Portul de lângă Cetatea Albă în vremea lui Ștefan cel Mare. Cetatea Albă a fost o placă turnantă a comerțului moldovenesc și nu numai, în portul acestuia sosind corăbii cu mărfuri din toată Marea Neagră și Mediterana.

Mănăstirea Putna (jud. Suceava), desen după o pictură din 1757, azi pierdută. Terminate la circa un deceniu (1481) după târnosirea mănăstirii (1470), fortificațiile Putnei au fost o premieră în arhitectura monastică a Moldovei. Zidurile și turnurile mănăstirii Putna erau, la finele veacului al XV-lea, comparabile cu ale unei cetăți puternice. În acest desen naiv – cea mai veche mărturie iconografică a mănăstirii –, observăm că, la mijlocul secolului al XVIII-lea, o parte din incinta originală, dotată cu creneluri și turnuri puternice, încă se păstra. În zilele noastre, Turnul Tezaurului (în desen, turnul înalt din stânga, cu contraforți) este unica parte rămasă din fortificațiile inițiale.

turnuri, dublate spre exterior de un șanț adânc săpat în stâncă, despre care se spune că a fost finalizat după treizeci de ani de muncă. Turnurile de poartă au fost dotate cu ingenioase poduri mobile. Ansamblul astfel format, de formă relativ triunghiulară, cu vechea citadelă în vârf și o întinsă așezare civilă (formată mai ales din militari, dregători și comercianți)⁵³ îmbrăcată de ziduri puternice, a fost primul oraș-cetate al Moldovei.

La **Chilia**, pe Dunăre, au existat două așezări vecine, ambele ridicate de comercianții genovezi. Inițial, a existat pe o insulă dunăreană, pe ruinele anticei colonii grecești *Lycostomion*, un centru comercial-administrativ fortificat, o cetate, pentru ca după aceea să înființeze, pe malul drept al brațului Chilia, și o așezare civilă – Chilia Veche, despre care nu știm dacă avea și ea întărituri (probabil că avea). Se pare că cele două așezări – Licostomo și Chilia

Veche – nu erau chiar una lângă alta, însă în textele medievale ele se confundă. În lipsa oricăror cercetări, este foarte greu de clarificat situația. În secolul al XV-lea, Chilia (Veche) s-a aflat, timp de un an, între 1402 și 1403, sub stăpânirea lui Mircea cel Bătrân, iar mai apoi sub a domnului moldovean Alexandru cel Bun. Urmașul acestuia, Petru II, i-a oferit cetatea lui Iancu de Hunedoara, guvernatorul Ungariei. În 1462, Ștefan cel Mare a asediat cetatea cu ajutor otoman. Atacul a fost un insucces. În plus, voievodul s-a ales cu o rană gravă la picior, care-l va chinui tot restul vieții. Trei ani mai târziu, în 1465, Ștefan a reușit să cucerească Chilia Nouă. În scurt timp, el a distrus această veche așezare și fortificație, pentru a elimina orice pretenții maghiare la Gurile Dunării. Apoi, a strămutat pe malul stâng (basarabean) întreaga populație a Chiliei Vechi și a construit acolo, în 1470, într-o singură vară, o nouă cetate – Chilia Nouă, o replică, făcută pe grabă, a Cetății Albe. La construcția ei, se spune că au participat „800 de zidari și 16.000 de ajutoare”.

Noua cetate a avut un plan pătrat, cu turnuri patrulate pe colț, fiind înconjurată de un șanț cu apă.

⁵³ Populația Cetății Albe era multietnică (italieni, români, armeni, mongoli, greci, evrei, bulgari), cosmopolită și multireligioasă.

Așezarea civilă de lângă cetate a fost, și ea, înconjurată cu ziduri, turnuri și un șanț, după modelul Cetății Albe. Cetatea a rezistat de-a lungul timpului până în veacul al XIX-lea, când a fost demolată complet.

O altă cetate puternică, din păcate incomplet cercetată și lăsată în paragină, era așa-numita „cetate nouă” de la **Roman**, ridicată în 1466, a cărei misiune era controlarea Văii Siretului. Cetatea, rectangulară și cu turnuri cilindrice, a fost construită dintru început spre a face față exigențelor impuse de folosirea artileriei.

În vara anului 1484, Moldova a suferit o dublă și gravă pierdere. Sultanul Baiazid II (1481–1512) a inițiat o campanie militară ce avea ca scop cucerirea celor două cetăți-port. Chilia, asediată în iulie, de pe apă și uscat, a fost cucerită după doar opt zile de bombardamente cumplite și atacuri ale pedestrimii otomane. La data de 7 august, Cetatea Albă s-a predat, după aproximativ două săptămâni de asediu violent, soldat cu numeroase victime de ambele părți.

În nord, la hotarul cu polonezii, se afla cetatea **Hotin**,⁵⁴ ridicată pe un mal înalt al Nistrului. Era centrul unui ținut numit Țara Șepenițului și a intrat de timpuriu sub autoritatea Moldovei. A fost o importantă cetate de graniță și punct vamal. Cetatea Hotin a avut ca nucleu un masiv donjon (turnul de nord), construit probabil în jurul anului 1370 de Lațcu I. Într-o a doua fază, lipit de acest turn inițial, a fost construită o incintă oarecum pătrată. În timpul lui Alexandru cel Bun sau al lui Ștefan cel Mare, a fost ridicată actuala curtină, turnurile rotunde și, într-o primă formă, paraclisul. Spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, zidul cetății a fost căptușit cu un neobișnuit și remarcabil decor de cărămidă din piramide și dreptunghiuri. Dacă inițial accesul în cetate se făcea prin vechiul donjon, ulterior s-a făcut printr-o poartă ce străpungea zidul dinspre Nistru și după ce se traversa un pod înalt, pe cinci-șase piloni de piatră, cu cel puțin o porțiune mobilă, dacă nu două, foarte asemănător cu cel de la cetatea Neamț. (Vezi ilustrația de la p. 90, care încearcă să reconstituie această etapă din evoluția cetății.)

Aflată azi în Ucraina, cetatea Hotinului este una dintre cele mai frumoase și mai bine păstrate cetăți din această țară.

Soroca, clădită inițial din lemn de Ștefan cel Mare, a fost reconstruită din piatră de Petru Rareș. Atrage atenția formă unică și neobișnuită. Curtina cetății este perfect circulară, iar cele cinci turnuri marchează vârfurile unui pentagon circumscris planului cetății.

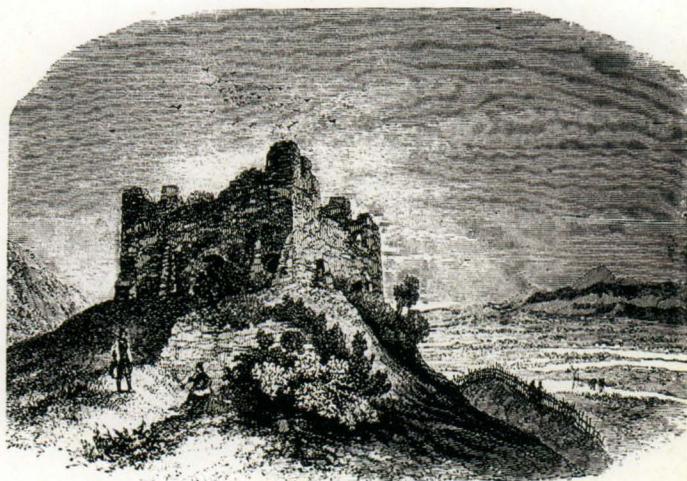
Patru turnuri sunt rotunde, iar cel de-al cincilea, al intrării (de fapt, turnul inițial, turnul-donjon), este patrulater. Se presupune îndeobște că proiectul a fost realizat de un arhitect italian sosit din Ardeal.

La **Tighina** (Bender), a existat o cetate de lemn și pământ care veghea un vad al Nistrului. Tighina a fost cucerită de Soliman Magnificul și a fost reconstruită complet în alt loc și altă formă, din piatră. A fost redenumită de turci Bender, nume folosit și azi.

Dincolo de cetățile descrise sumar mai sus, pe teritoriul Moldovei medievale au existat și alte întărituri, mai mici, din lemn și pământ, deseori înșirate de-a lungul trecătorilor sau al drumurilor comerciale. Și astăzi, nume precum palanca sau grădiștea, care înseamnă cetăți (de lemn), păstrează memoria unor asemenea fortificații.

În final, trebuie menționate mănăstirile, ale căror amenajări militare, ziduri, turnuri și alte elemente de arhitectură de apărare le făceau capabile să reziste unui atac de mai mică intensitate. Printre acestea, se numără fortificațiile mănăstirilor **Putna**, **Bistrița**, **Humor**, **Probota**, **Moldovița**, **Dobrovăț**, **Neamțului**, **Râșca**, construite în intervalul cuprins între domnia lui Ștefan cel Mare și mijlocul secolului al XVI-lea. În mod special iese în evidență Turnul Tezaurului de la Putna, unicul element păstrat intact din prima mănăstire ridicată de Ștefan cel Mare.

Mă opresc deocamdată aici, la câteva decenii după moartea lui Ștefan cel Mare. Evul Mediu se încheie. La începutul secolului al XVI-lea, lumea se schimba parcă mai rapid ca niciodată. Renaștere în cultură, Reformă în religie, mari descoperiri geografice, expansiunea otomanilor, evoluția „explozivă” a armelor de foc... Iar castelele medievale, așa cum fuseseră până atunci, începeau să iasă din Istorie. Despre acestea – într-un viitor volum al II-lea. ■

⁵⁴ Tamara Nesterov, *Aspecte controversate ale etapelor formării arhitecturii Hotinului*, în revista *Arta* din 2011, Chișinău

Cetăți și fortificații în jurul Carpaților TRANSILVANIA, MOLDOVA, ȚARA ROMÂNEASCĂ 1390-1520

Legenda

- - Cetăți de piatră
- - Cetăți bisericești
- - Cetăți de pământ
- ⊕ - Episcopii catolice
- - Orașe fortificate
- ⊕ - Mănăstiri
- - Localități deschise
- ▨ - Posesiuni ale Moldovei
- ▨ - Posesiuni ale Țării Românești

Hartă realizată de Andrei Nacu și Radu Oltean.
Relieful: Bogdan Condurățeanu

FORTRESSES, CASTLES AND OTHER FORTIFICATIONS IN ROMANIA

An overview

The history of fortifications in ancient and mediaeval territories of today's Romania is similar to that in other Eastern and Central European countries. The interesting thing is that Romania has gathered within its modern borders four separate historical provinces, each with its specific evolution. Dobrogea, for instance, the land between the Danube and the Black Sea, was more connected to the Levant—through its thriving Greek colonies and its allegiance to Byzantium, the Bulgarian Empire and later the Ottoman Empire. Moldova was a turning table of cultures and became a gateway into Europe for Asian horse-people—from early Indo-European shepherding nomads, to Scythians, Sarmatians, Goths, Huns, Petchenegs, Varagians, Cumans and Mongols. In the Middle Ages, Moldova became a powerful principality under wise rulers and grew into a genuine force against the Ottoman and Tartar expansion. In Transylvania, an extraordinary civilization flourishing in the late Bronze Age was able to build earth fortifications on scores of hectares. Roman legions fought several bloody wars here, in order to destroy an aggressive and dangerous enemy—the Dacians—and get their hands on their fabled gold treasures and the salt deposits in the Western Carpathians. With that as a goal, Romans abandoned the historical geo-strategic directives set by Augustus: not to push their conquest beyond the Danube. Transylvania was the place where a Germanic state—the Gepid kingdom—was established, later to be ruled by Avars and Bulgars. In the 10th century, the Magyars in Pannonia launched their conquest of this country „beyond the forests“ (*trans + silva*), which was incorporated into their kingdom. After the 1242 Mongol Invasion, Transylvania became a land of fortifications, as the fear of new attacks generated a fortress-building frenzy, duly encouraged by the Magyar royalty. Finally, Wallachia, the area between the Southern Carpathians and the Danube, was the least fortified territory. Covered for the most part in impenetrable forests, Wallachia accommodated most of its population in the northern hills and alongside the main rivers.

Fortifications were not just military defence works, but also a sign of prestige and confirmation of authority. Although simple protection systems were also used (ditches, palisades), the great defensive works—

of either earth, wood or stone—were usually erected only by strong and well organized political entities.

The earliest fortifications were found in Neolithic settlements.

In Dobrogea, on the Black Sea coast, the Greek established colonies as early as the 7th century BC.

The oldest was Histria, but cities like Callatis, Tomis or Argamum are also worth mentioning. When the Romans settled the Danube mouth, fortifications were also built alongside the river and cities were later established inland. Most Roman forts and cities of the 1st and 2nd centuries AD flourished in the Late Roman period and were abandoned after being destroyed by Slavs and Avars in the 7th century. Some of their impressive ruins, partly excavated by archaeologists, can be visited, although their full outline is best seen from above: Adamclisi, Ulmetum, Dinogetia, Capidava, Troesmis, Noviodunum, Halmyris, Ibida and so on.

The Getae built many fortified settlements in Wallachia, especially on steep-edged natural terraces, where ditches and earth ramparts were enough to block the access. However, in mountain areas and in Transylvania, Dacians erected impressive Hellenistic-influenced stone citadels on hilltops or on precipice-surrounded plateaus.

After Emperor Trajan conquered Dacia, Romans fortified the limes (frontier) with forts and towers. Some of the largest cities flourished around larger forts or legion headquarters (Apulum, today's Alba Iulia, was home for Legion XIII Gemina; Potaissa, nowadays Turda quartered Legion V Macedonica). At some point between 271 and 275 AD, the Roman administration left Dacia and withdrew south of the Danube. The army maintained a few bridgeheads north of the river, though, such as Drobeta or Sucidava. Emperor Constantine the Great fought the Goths on Wallachian territory and temporarily included it in his empire.

A last reorganization and upgrade of Lower Danube Roman forts took place during the rule of Justinian

the Great, the Byzantine emperor. Constantinople could no longer afford to maintain fortifications on the Danube. Cities slowly fell into decay and the small barbarian kingdoms of Goths and Gepids or the subsequent Avar rulers were not strong enough to build fortifications.

In the 6th and 7th centuries, Transylvania was ruled by the Avar Empire, whose centre of power resided in the Pannonian Plain. It was defeated in the 8th century by Charlemagne's Franks.

In the 8th century AD, Bulgar tribes left their kingdom, Greater Bulgaria, in the Volga Basin and migrated to the Danube mouth. Led by capable warriors and leaders, Bulgars settled for awhile in Dobrogea. A few linear defence waves from that period, such as the large circular earth rampart at Niculițel or the smaller earth rampart in Central Dobrogea are still preserved. Later on, Bulgars established a strong kingdom in the Eastern Balkans, known as the First Bulgarian Empire (late 7th–early 11th centuries). At its peak, the Bulgarian Empire controlled Wallachia and most of Transylvania, very attractive for its large salt deposits. The walls of a fort built for Legion XIII Gemina are still visible in the old Roman city of Alba Iulia. A Bulgarian power centre seems to have functioned there. So was the case in Slon (Prahova county), where the foundations of an 8th century byzantine city were discovered and attributed to the same Bulgarian Empire.

After mid-9th century, Magyar tribes entered Pannonia. After becoming sedentary, in late 10th century, they embarked in the conquest of inner Carpathian territories "beyond the forests" (Transylvania). The conquest and administration of Transylvania happened in several stages, along over 200 years. In a first stage, the Slavic-Romanian or Bulgarian centres of power were destroyed. Later, most probably after the Hungarians were converted to Christianity under Stephen I, the occupied territory was organized into shires, after a German model. A few earth and wood fortifications from that period are known in Transylvania, built after a Slavic model, most probably shire halls.

Starting in the 12th century, Hungarian kings invited German and Flemish colonists from the Holy Empire to Transylvania, to secure the southern borders of the province but also to foster economic development in the region. The Szekler, an ethnic mix dominated by a Turanic tribe of Magyar language and culture, were

called to protect the eastern frontiers. Hungarians, Petchenegs and even Romanians later added to the mix. Teutonic Knights were called from Palestine to protect Bârsa Country of Cuman incursions from the south. They only stayed for fourteen years on account of a conflict with the Magyar king.

More citadels were built in the Hungarian Kingdom after the Great Mongol Invasion in 1242. New royal citadels (administrative centres and frontier fortresses), fortresses built by noblemen or by cities and churches (collective fortifications) were allowed and even encouraged.

The Saxon communities, descendants of the German colonists, created a unique brand in Europe: fearing new attacks by Ottoman Turks, they started walling their churches in the 15th century. Over 250 years, they built more than 300 such fortified churches. The Saxon cities were the most thriving and well protected communities in the region. Sibiu, especially, was a very rich city. Due to its defensive system, it never fell to a siege.

Mediaeval Moldova was established as an independent state under prince Bogdan I (died 1367). His descendants first erected simple fortifications, mainly on the eastern border. During the 15th century, during a very long reign (1457–1504), Stephen the Great built a complex system by building new forts and modernizing old ones to respond to the evolving warfare techniques (fire power). Among these, the princely residences in Suceava and Neamț; Hotin Fortress, on the Dniester River, in north eastern Moldova; Cetatea Albă (Bialograd) at the Dniester mouth on the Black Sea; Chilia, on the Danube; the new fortress in Roman. Many other wooden forts were built alongside commercial or strategic roads.

Wallachia had few fortifications. Established as a state under Basarab I (died 1352), it only had a number of frontier forts along the Carpathian Mountain foothills and bordering the Danube—the strongest of which was Giurgiu. Unfortunately, Giurgiu and the Turnu ("Tower") Castle were conquered by the Ottomans and turned into kaza (territories under Turkish military administration in conquered lands). The three princely residences at Curtea de Argeș, Câmpulung and Târgoviște were also fortified, but only traces of the latter have survived until today. ■

BIBLIOGRAFIE

TRATATE ȘI ENCICLOPEDII

Constituirea statelor feudale românești, Editura Academiei RSR, București, 1980

R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980

Istoria Românilor, vol. I–III, Editura Enciclopedică, București, 2010

Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până la 1541), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2008

STUDII

Gheorghe Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, Editura Meridiane, București, 1972

Gheorghe Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII–XVI*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986

Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, Editura Sport-Turism, București, 1984

Nicolae Constantinescu, Corneliu Ionescu, Venera Rădulescu, Virgil Diaconescu, *Târgoviște reședința voievodală 1400–1700. Cercetări arheologice (1961–1986)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2009

Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII–XVI*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981

Cetăți și orașe ardeleni la începutul veacului al XVIII-lea (album de reproduceri alb-negru de stampe), Editura Socec & Co., București, 1928

Virgil Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, Editura Enciclopedică, București, 1998

Marian Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Editura Polirom, Iași, 2013

Hadrian Daicoviciu, István Ferenczi, Ioan Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989

Petre Diaconu, Dumitru Vilceanu, *Păciul lui Soare, cetatea bizantină*, vol. I, Editura Academiei RSR, București, 1972

Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păciul lui Soare, așezarea medievală (secolele XIII–XV)*, vol. II, Editura Academiei RSR, București, 1977

Vasile Drăguț, *Arta gotică*, Editura Meridiane, București, 1979

Ion Dumitru-Snagov, *Țările române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, Editura Cartea Românească, București, 1979

Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Editura Monumenta & AKSL, Sibiu, 2002

Iuliana Fabritius Dancu, *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*, Editura Revistei Transilvania, Sibiu, 1980

Ioan Glodariu, *Arhitectura dacilor: civilă și militară* (sec. II î.e.n.–I e.n.), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983

Lidia Gross, *Confresiile medievale din Transilvania*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009

Radu Harhoiu, Daniel Spănu, Erwin Gáll, *Barbari la Dunăre*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011

- Petru Iambor, Nicolae Edroiu, Tudor Sălăgean, *Așezări fortificate din Transilvania (secolele IX–XIII)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2005
- Vitalie Josanu, *Cetatea Albă – Moncastro, monument al civilizației medievale românești la Marea cea Mare*, Editura Fundației Collegium XXI, București, 2014
- Alexandru Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X–XII*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007
- Alexandru Madgearu, *Istoria militară a Daciei post-romane, 275–614*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011
- Alexandru Madgearu, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185–1280)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014
- Daniela Marcu Istrate, *Saschiz/Keisd*, Editura Academiei Române, București, 2011
- Cristian Moiescu, *Arhitectura românească veche*, Editura Meridiane, București, 2001
- Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, Editura Enciclopedică, București, 1993
- Nicolae Pepene, Bogdan Popovici, Victor Ștefănescu, Raul Mihai, *Bran, o istorie în imagini*, Editura Suvenir, Brașov, 2006
- Nicolae Pepene, Victor Ștefănescu, Bogdan-Florin Popovici, *Râșnovul. În numele trandafirului*, Inovativ Media, Brașov, 2011
- Mircea Petrescu-Dâmbovița, Dan Gheorghe Teodor, *Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați*, Editura Junimea, Iași, 1987
- Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX–XIV*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996
- Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988
- Harald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei*, Editura Pro Europa, Târgu Mureș, 2006
- Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică, fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (secolele XIII–XIV)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005
- Adrian Andrei Rusu, *Alba Iulia, între fondarea eparhiei și capitala principatului Transilvaniei*, Haco Internațional, Ghimbav, 2009
- Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX–XI*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006
- Tudor Sălăgean, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kan*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2007
- Ștefan Alexandre Simon, *Les Guerres daciques de Domitien et de Trajan*, École Française de Rome, 2005
- Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982
- Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (secolele XIV–XVI)*, Editura Arc, Chișinău, 2004
- Alexandra Teodor, *Configurațiile urbane și militare din provincia Scythia Minor*, teză de doctorat, București, 2014
- Ioan Marian Țiplic, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X–XIV)*, Editura Militară, București, 2006

ARTICOLE

- Dan Băcuet-Crișan, *Elite și centre de putere din Transilvania în a doua jumătate a sec. IX – prima jumătate a sec. X. Analiza vestigiilor arheologice descoperite pe teritoriul orașului Alba Iulia*, în *Banatica*, 2015, vol. 25 (Editura Mega, Cluj-Napoca)
- Bogdan Ciupercă, *Câteva observații cu privire la poziția și rolul fortificațiilor de la Slon, județul Prahova. Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică*, în *Memorial Alexandru V. Matei*, Cluj-Napoca–Zalău, 2010, accesat: www.cetati.medievistica.ro

- Maria Comșa, *Cetatea de lemn din secolele VIII–IX de la Slon-Prahova*, în Muzeul Național, 4, 1981
- Florin Curta, *Transilvania în jurul anului 1000*, în *Ephemeris Napocensis*, XII, 2002
- Petre Diaconu, *Despre datarea circumvalației de la Niculițel. Recenzii și discuții arheologice*, vol. I, Călărași, 1994
- Erwin Gáll, *Dăbâca: necropola din jurul bisericii din Grădina lui A. Tămaș. Câteva idei privind evoluția habitatului medieval de la Dăbâca*, în *Analele Banatului*, serie nouă, arheologie–istorie, XXI, 2013, accesat: muzeulbanatului.ro
- Florin Gogâltan, Victor Sava, *Sântana Cetatea Veche. O fortificație de pământ a epocii bronzului la Mureșul de jos*, Editura Complexului Muzeal Arad, 2010, accesat: www.academia.edu
- Sabin Adrian Luca, Cosmin Ioan Suci, *Sistemul de fortificații eneolitice de la Turdaș-Luncă*, județul Hunedoara, România, în *Banatica* 24 (2014, 1), accesat: www.banatica.ro/media/b24-1/I.rezumat.pdf
- Alexandru Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, în *Bibliotheca Rerum Transsylvaniae*, XXVII, Cluj-Napoca, 2001
- Alexandru Madgearu, *Voievodatul lui Menumorut în lumina cercetărilor recente*, în *Analele Universității din Oradea. Istorie-arheologie*, 11, 2001 (2004)
- Alexandru Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII–VIII*, Editura Universității din București, București, 2007
- Alexandru Madgearu, *Cultura Dridu și evoluția poziției României în lagărul socialist*, în *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*. Revistă de istorie, Chișinău, 8, 2008, pp. 63–71
- Alexandru Madgearu, *Castrum Argyas: Poenari sau Curtea de Argeș?*, în Cristian Luca și Ionel Căndea (ed.), *Studia varia in honorem Professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, Editura Academiei Române–Editura Istros, București–Brăila, 2009
- Daniela Marcu Istrate, *Biserica fortificată de la Drăușeni*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, Satu Mare, 2002
- Tamara Nesterov, *Aspecte controversate ale etapelor formării arhitecturii Hotinului*, în revista *Arta*, Chișinău, 2011
- Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic (coord.), *Relații interetnice în Transilvania, secolele VI–XIII*, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, XIII, București, 2005, accesat: www.academia.edu
- Andrei Adrian Rusu, „Identitatea refuzată: satul dintre ziduri. Locuirea târzie din interiorul cetății Râșnovului (jud. Brașov)”, în vol. *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008
- Adrian Andrei Rusu, „Gura de păcură”, o suspectă componentă de fortificație, accesat: www.cetati.medievistica.ro
- Adrian Andrei Rusu, *Identitate și orizonturi de așteptare pentru Cetatea Argeșului*, www.cetati.medievistica.ro
- Andrei Adrian Rusu, *Primele faze de funcționare și de construcție ale cetății medievale din Râșnov*, accesat: www.medievistica.ro
- Tudor Sălăgean, *Ladislau Kan și cetatea Devei. Afirmarea unei reședințe voievodale*, accesat: www.cetati.medievistica.ro
- Ioan M. Țiplic, *Contribuția pecenegilor, secuilor și sașilor la apărarea graniței de sud a Transilvaniei*, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Seria historica*, I, 2004 (2005), pp. 67–78.

CATALOAGE

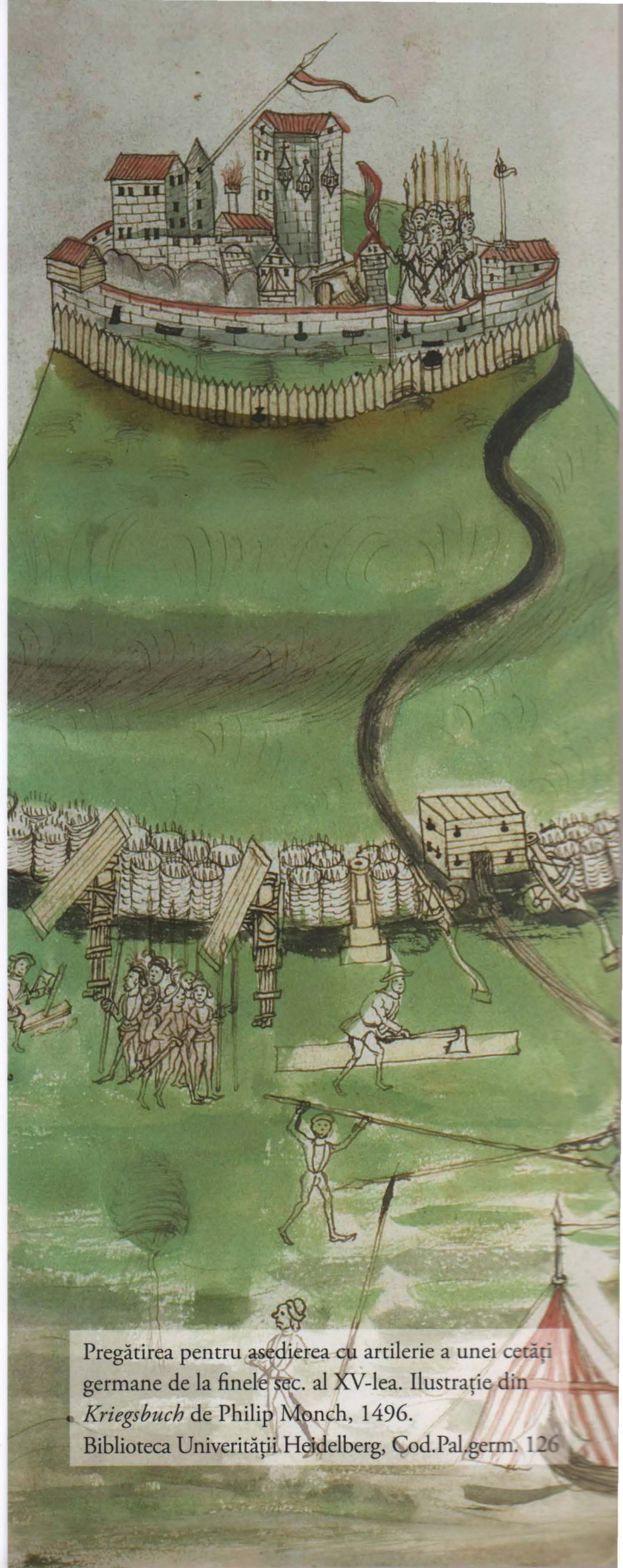
- Zsigmond Lóránd Bordi, *Secuii, apărătorii creștinătății*, catalog de expoziție al Muzeului Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, 2009
- Napoleon al III-lea și Principatele Române*, catalog de expoziție, MNAR, 2008

SITE-URI WEB

cetati.medievistica.ro și medievistica.ro, academia.edu, arheologie.ulbsibiu.ro, Hungaricana.hu, ub.uni-heidelberg.de

CUPRINS

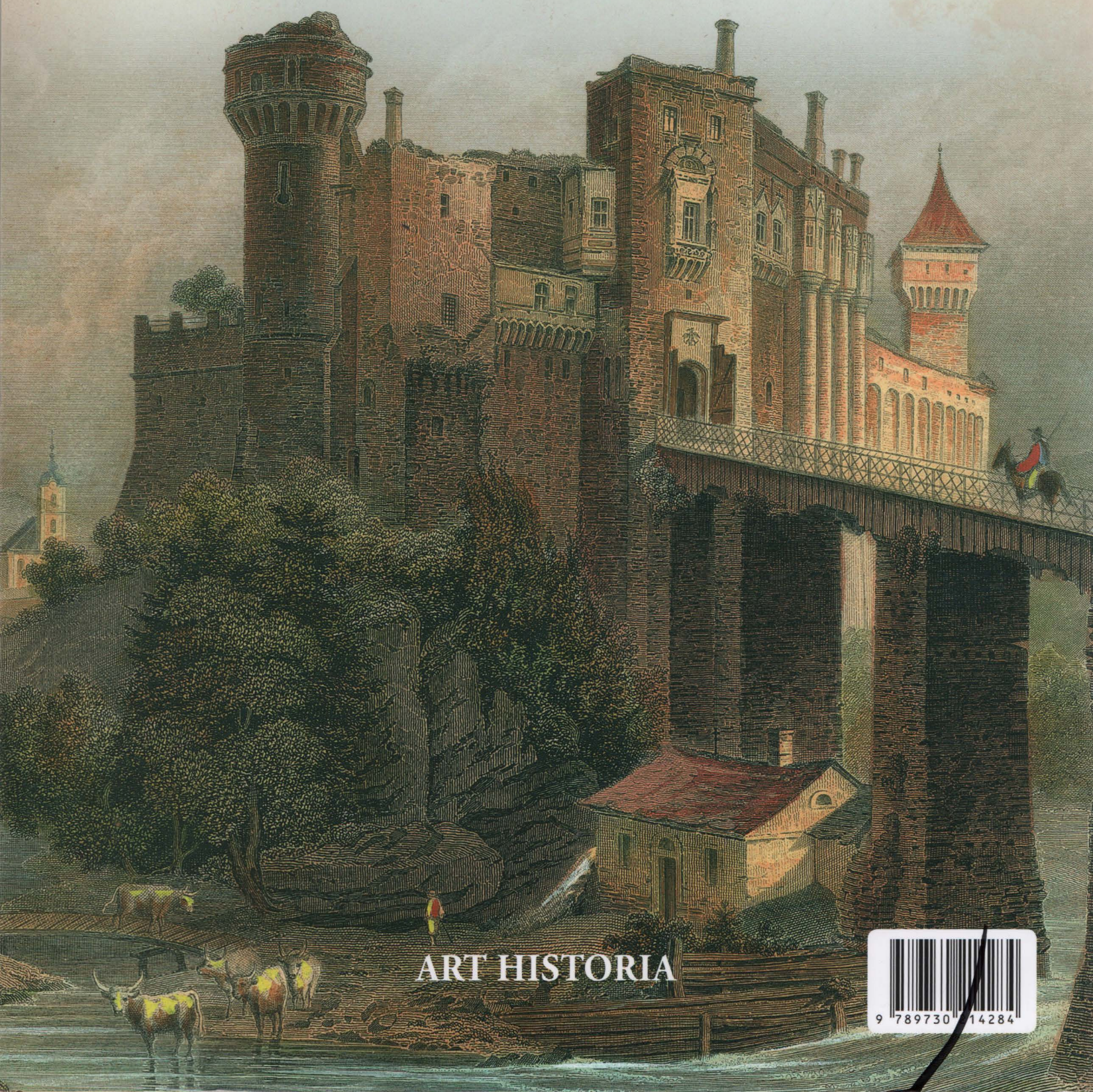
INTRODUCERE	5
PREISTORIA	6
ANTICHITATEA CLASICĂ	9
EPOCA MIGRAȚIILOR	16
IMPERIUL AVAR ȘI PRIMUL ȚARAT BULGAR	18
EVUL MEDIU TIMPURIU	23
Maghiarii	23
EVUL MEDIU	25
Pecenegi și cumani	31
Al Doilea Țarat Bulgar (Vlaho-Bulgar)	33
ȚARA ROMÂNEASCĂ	35
DOBROGEA	43
TRANSILVANIA	44
Orașele	56
Și totuși, cum funcționa o cetate din secolele al XIV-lea–al XV-lea?	64
Asediile	70
Bisericile fortificate ale sașilor și secuilor	72
MOLDOVA	86
FORTRESSES, CASTLES AND OTHER FORTIFICATIONS IN ROMANIA. An overview	98
BIBLIOGRAFIE	100

Pregătirea pentru asedierea cu artilerie a unei cetăți
germane de la finele sec. al XV-lea. Ilustrație din
Kriegsbuch de Philip Monch, 1496.

Biblioteca Universității Heidelberg, Cod. Pal. germ. 126

Cetăți, castele și alte fortificații de pe teritoriul României este un proiect îndrăzneț, de popularizare a arhitecturii de apărare, din neolitic și până la sfârșitul Evului Mediu. Un text de sinteză, ușor de citit, prezintă pe scurt istoria militară a acestei zone geografice, explicând astfel contextul politic în care oamenii și-au ridicat întărituri și cetăți. Cartea este valoroasă prin ilustrația deosebit de bogată. Numeroase reconstituiri de fortificații și cetăți mai mult sau mai puțin cunoscute marelui public, fotografii aeriene și desene de arhivă fac din această carte o lucrare plăcută și interesantă pentru toți iubitorii de istorie. Este o carte vizuală și prietenoasă, care nu doar explică prin cuvinte, ci, mai cu seamă, arată prin imagini.

ART HISTORIA

